

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ŞEYHÜLİSLÂM SUN‘ULLAH EFENDİ’NİN
FETÂVÂSINA GÖRE
OSMANLI HUKUKUNDA TALÂK

ŞERAFETTİN SÖKÜLMEZ
2501090969

TEZ DANIŞMANI:
PROF. DR. MURTEZA BEDİR

İSTANBUL – 2013

Y Ü K S E K L İ S A N S
T E Z O N A Y I

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : Şerafettin SÖKÜLMEZ Numarası : 2501090969
Anabilim/Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri Danışman Öğretim Üyesi : Prof.Dr. Murteza BEDİR
Tez Savunma Tarihi : 22.05.2013 Tez Savunma Saati : 15.00'de
Tez Başlığı : Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi'nin Fetâvâsına Göre Osmanlı Hukukunda Talâk.

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Prof.Dr.Murteza BEDİR		KABUL
2-Doç.Dr.Abdüsselam ARI		KABUL
3-Yrd.Doç.Dr.Ali ÖZTÜRK		KABUL
YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Yrd.Doç.Dr.A.Erhan ŞEKERCİ		
2- Yrd.Doç.Dr.A.Hamdi FURAT		

ÖZET

TEZ ADI: ŞEYHÜLİSLÂM SUN‘ULLAHEFENDİ’NİN *FETÂVÂSINA* GÖRE OSMANLI HUKUKUNDA TALÂK

Yüksek Lisans Tezi: Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Murteza Bedir

Hazırlayan: Şerafettin Sökülmez

Bu tez, 12 Rebûlevvel 1008/2 Ekim 1599 ile 20 Safer 1017/5 Haziran 1608 tarihleri arasındaki muhtelif zamanlarda dört defa, beş yıl yedi ay süreyle Osmanlı Devleti’nde şeyhülislâm olarak görev yapan Sun‘ullah Efendi’nin fetvaları örneğinde Osmanlı Hukuku’nda talâk konusu ile ilgili Arapça fetvaları Türkçe’ye çevirme ve fetvaların değerlendirilmesi konusunu içermektedir. Bu çerçevede dâhilinde Osmanlı Devleti’nde meşhur olan fetva mecmualarına, fetva ile kaza arasındaki ilişkilere ve Osmanlıda şeyhülislâmlık kurumu konularına da yeri geldikçe değinilmiştir.

Araştırma, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın amacı, konusu ve metodları açıklanmıştır. Birinci bölümde Şeyhülislâm Sun‘ullah Efendi’nin hayatı, hizmetleri ve eserleri, fetva ile kaza arasındaki ilişki, Osmanlıda meşhur olan fetva mecmualarından bir kısmı hakkında özet bilgi verilmiş ve şeyhülislâmlık kurumu hakkında genel bir giriş sunulmuştur. İkinci bölümde Şeyhülislâm Sun‘ullah Efendi’nin fetvalarına göre talâk konusu ele alınmış, üçüncü bölümde ise talâkla ilgili bilgiler ışığında fetvalar değerlendirilmiştir.

Anahtar sözcükler: Talâk, Şart, el-Mesele, el-Cevab, Olur, Olmaz.

ABSTRACT

DISSERTATION TITLE: OTTOMAN DIVORCE LAW ACCORDING TO THE *FATĀWĀ* OF SUN‘ULLAH EFENDĪ

MA. Thesis: Department of Fundamental Sciences of Islam

Supervisor: Prof. Dr. Murteza Bedir

This thesis includes transliteration as well as analysis of some parts of the divorce section of the *Fatawa* of an Ottoman Şeyhülislam, called Sun‘ullah Efendi. The thesis shall deal with the distinction between *fatva* and *qada’* as well as the place of Şeyhülislam in Ottoman learned hierarchy in the light of Sun‘ullah Efendi’s *fatwas*.

The study consists of an introduction and three chapters. In the introduction, the methodological issues shall be explained. The first chapter shall deal with the life, career and time of Sun‘ullah Efendi. In the next chapter, an overview of Hanafi divorce law shall be provided. The ensuing chapter shall focus on the *Fatawa* of Sun‘ullah Efendi. The *fatwas* will also be compared with the court records selected from the time of his Office.

Keywords: Divorce, conditional, talaq, oath.

ÖNSÖZ

İnsan hayatının en uzun ve en verimli dönemi, genellikle evli olarak geçirdiği dönemdir. İyi geçen bir evlilik hayatı, ömrümüze ömür katarken uyumsuzluk içinde, çekişmeli geçen bir evlilik hayatı ise bizi daha erken yaşlandırır ve hayatımızı çekilmez hale getirir. İşte evliliğin anlamını kaybettiği, katlanmaya değmez bir hale geldiği durumlarda boşanma, yeni bir nefes yeni bir hayat demektir. Ancak, sırf zevk uğruna yapılan boşanmalara gelince, böylesi boşanmalara teşebbüs eden erkek ve kadın Rasûlullâh'ın diliyle lanetlenmiştir. En büyük kazancımız, salih bir eşe sahip olmaktır. Böylesi bir eş zor gün dostudur. Kocasının sevincine ortak olur, zor günlerinde onu teselli eder, malına ve evlatlarına sahip çıkar, onun namusunu korur. Erkeklerin hayırlısı da eşlerine hayırlı olan, güzel huylu, ilgili, sevgi dolu, yardımsever, sadık kocalardır.

Evlilik ve boşanma, milletlerin hayatını ve geleceğini etkileyen önemli bir mesele olduğu için çok önemsenmiştir. Bu nedenle milletimiz gelenek ve göreneklerinde boşanma hadiselerini hoş karşılamamıştır. Osmanlı Devleti de boşanma olaylarına ciddiyetle yaklaşmış, işi kişilerin keyfine bırakmamış evlilik ve boşanma hadiselerini kayda geçirmiştir. Bilhassa Ebussuûd Efendi zamanında evliliğin tescili bir zorunluluk haline getirilmiştir.

Fetva Mecmuaları, en çok karşılaşılan problemlere yer verdikleri ayrıca Hanefi mezhebinde hâkim olan görüşü yansıttıkları için kadıların davaları hükme bağlarken en çok müracaat ettikleri ikincil kaynak eser olmuştur. Kadılar, verdikleri hükmün doğruluğundan emin olmak, verdikleri kararların tartışmaya neden olmaması için hükümlerini özellikle şeyhülislâm fetvalarına dayandırıyorlardı. Mukallit müftüler için de fetva mecmuaları, fetva sorulan konularda önemli kolaylıklar sağlıyordu. Bu nedenlerden dolayı Osmanlı hukuk tarihinde, fetva mecmuaları çok yaygın olarak kullanılmıştır.

Tezimizin konusu 17. yüzyılda yazılmış olan *Fetâvâ-yı Sun'ullah Efendi* isimli fetva mecmuasındaki talâk konusuna ait fetvalardır. Tez çalışmamızda Süleymaniye Kütüphanesi Hasan Hüsnü Paşa 502 numarada mevcut olan *-Fetâvâ-yı*

Sun‘ullah Efendi- isimli elyazma nüshasını çalışmamıza esas aldık. Bu nüshada konu başlıkları fıkıh kitaplarındaki sistematığe uygun bir dizilişle yapılmıştır. Nüshanın okunuşu aynı isimle anılan diğer yazma nüshalardan daha kolay, yazısı da daha güzeldir. Nüsha talik yazısıyla yazılmıştır. Nüshadaki 93 talâk fetvası arasında nafaka ve hidâne konusu da bulunmaktadır. Bu çalışmamızda talâk fetvaları için onbeş konu başlığı belirledik.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Şeyhülislâm Sun‘ullah Efendi’nin hayatı, hizmetleri ve eserleri, fetva ile kaza arasındaki ilişkiden bahsedilerek Osmanlı’da meşhur olan fetva mecmualarından bir kısmının tanıtımı yapılmış, Osmanlı Devleti’nde şeyhülislâmlık müessesesi ve şeyhülislâmların görev ve yetkilerinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde ise talâk konusuna ait bilgiler klasik Hanefi fıkıh kitaplarında, bilhassa da Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan, Sun‘ullah Efendi’nin yaşadığı döneme yakın fıkıh kitaplarında yer aldığı şekilde konu başlıklarına uygun olarak verilmiştir. Üçüncü bölümde ise özet olarak verilen bilgiler ışığında talâk konusuna ait fetvalar değerlendirilmiştir. Talâkla ilgili 93 fetvanın tamamı değerlendirilmeyip aynı konuyu işleyen mükerrer sayılacak fetvalar çıkartılarak konuyla ilgisi olanlar değerlendirilmiştir. Ayrıca talâk konularıyla ilgili İstanbul Kadı Sicilleri’ndeki mahkeme kayıtları gözden geçirilerek önemli gördüğümüz dava örneklerine çalışmamızda fetvalarla kıyas yapmak amacıyla yer verilmiştir.

Tez konusunun tespitinden çalışmanın tamamlanmasına kadar geçen sürede yapıcı ve yol gösterici çabalarıyla yardımlarını esirgemeyen Muhterem hocam Prof. Dr. Murteza Bedir’e, bilgilerine ve ilgilerine başvurduğum değerli hocalarım Doç Dr. Abdüsselam Arı ve Yrd. Doç. Dr Ahmet Hamdi Furat’a ve yardımlarından dolayı araştırma görevlisi M. Selman Çalışkan’a şükranlarımı sunarım.

Şerafettin Sökülmez

İstanbul- 2013

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
b.	: İbn, Bin
BA.	: Başbakanlık Arşivi
bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
vr.	: Çeviren
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi
HAK.	: Hukuk-1 Aile Kararnamesi
İKS.	: İstanbul Kadı Sicilleri
KŞS.	: Konya şeriyye Sicilleri
Ktb.	: Kütüphane, kütüphanesi
md.	: Madde
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden (Tahkik eden)
r.a.	: Radıyallahu anh.
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
s.a.v.	: Sallallāhu Aleyhi Vesellem
şrh.	: şerhi, şerheden
thk.	: Tahkik
vb.	: Ve benzeri

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
KISALTMALAR.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
GİRİŞ	1
ARAŞTIRMANIN AMACI, KONUSU VE METODU	1
ARAŞTIRMANIN AMACI	1
ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
ARAŞTIRMANIN METODU	2
BİRİNCİ BÖLÜM.....	3
ŞEYHÜLİSLÂM SUN‘ULLAH EFENDİ’NİN HAYATI VE ESERLERİ.....	3
1.1. HAYATI.....	3
1.1.2. Kadılık Yaptığı Şehirler.....	5
1.1.3. Birinci Şeyhülislâmlık Dönemi.....	5
1.1.3.1. Meşihat Dönemindeki Önemli Hâdiseler.....	6
1.1.3.2. İkinci Şeyhülislâmlık Dönemi.....	8
1.1.3.3. Üçüncü Şeyhülislâmlık Dönemi.....	9
1.1.3.4. Dördüncü Şeyhülislâmlık Dönemi	10
1.2. SUNULLÂH EFENDİ’NİN ŞAHSİYETİ	11
1.3. FETVÂLARI - ESERLERİ – ŞİİRLERİ	12
1.3.1. Fetâvâ-yı Sun‘ullah Efendi İsimli Fetvâ Mecmuası.....	12
1.3.2. Zemaşeri Tefsirine Yazdığı Risalesi	14
1.3.3. Rumeli Sadâreti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil Defteri.....	14
1.3.4. Sun‘ullah Efendi’den Örnek bir Şiir.....	15
1.4. FETVÂ TANIMI VE ÖNEMİ.....	16
1.4.1. Fetvâ İle Kazâ Arasındaki İlişki.....	18
1.4.2. Fetvalarda Kullanılan İbare ve İfadeler.....	19
1.4.3. Osmanlı Devletinde Meşhur Olan Fetvâ Mecmuaları.....	20
1.4.3.1. Fetâvâ-yı Ebussuûd Efendi (Şeyh. 952/1545- ö. 982/1574).....	20

1.4.3.2. Fetâvâ-yı Ali Efendi: Çatalcalı Ali Efendi (1103/1692).....	22
1.4.3.3. Behcetü'l-Fetâvâ Maa'n Nukûl	23
1.4.3.4. Fetâvâ-yı Feyziyye Maa'n-Nukûl ve 'ş-Şevâhidi'l-Kaviyye.....	24
1.4.3.5. Fetâvâ-yı Abdürrahîm, Menteşzâde Abdürrahim Efendi.....	25
1.4.3.6. Fetâvâ-yı Minkârizâde (Fetâvâ-yı Atâullah Efendi).....	26
1.4.3.7. el-Ferâidü'l-Behiyye fi'l-Fetâvâ'l-Hayriyye.....	26
1.5. OSMANLI DEVLETİ VE ŞEYHÜLİSLÂMLIK TEŞKİLATI.....	27
1.5.1. Şeyhüslâmın Görev ve Yetkileri	28
1.5.2. Şeyhüslâm Dâiresi ve Çalışan Görevlileri.....	30
1.5.3. Fetva İsteme ve Şeyhüslâmın Fetvâ Verme Usûlü	31
İKİNCİ BÖLÜM	33
İSLAM'DA EVLİLİĞİN SONA ERME ŞEKİLLERİ	33
2.1. TALÂK (BOŞAMA)VE HÜKÜMLERİ	34
2.1.1. Talâkın Sözlük Anlamı	34
2.1.2. Talâkın Terim Anlamı:	35
2.2. BOŞAMANIN RUKÛN VE ŞARTLARI.....	35
2.2.1. Boşamanın Ruknü	35
2.2.2. Boşamanın Şartı	36
2.3. BOŞAMA SALÂHİYETİ ve EHLİYETİ	36
2.3.1. Boşama Salâhiyeti	36
2.3.2. Boşama Ehliyeti	37
2.4. TALÂK İLE FESİH ARASINDAKİ FARKLAR	38
2.4.1. Feshin Sözlük Anlamı	38
2.4.2. Feshin Terim Anlamı.....	38
2.5. TEFRÎK (EVLİLİK BAĞINI HÂKİMİN ÇÖZMESİ)	39
2.5.1. Tefrîkin Sözlük Anlamı	39
2.5.2. Hâkim Kararını Gerektiren Fesihler.....	40
2.5.3. Hâkim Kararını Gerektiren Boşamalar.....	40
2.6. TALÂKIN (BOŞAMANIN) HÜKÜMLERİ.....	44
2.6.1. Boşamanın Mübah Olması.....	44
2.6.2. Boşamanın Mekruh Olması	44

2.6.3. Boşamanın Mendup Olması.....	44
2.6.4. Boşamanın Haram Olması.....	44
2.6.5. Boşamanın Farz Olması.....	45
2.7. BOŞAMA EHLİYETİ İLE İLGİLİ ÖZEL DURUMLAR.....	45
2.7.1. Ciddî Olmayan Kişinin (Hâzilin) Boşaması	45
2.7.2. Tehdit Altında Kalan (Mükreh) Kişinin Boşaması	46
2.7.3. Sarhoşun Boşaması.....	47
2.7.4. Hastanın Boşaması	48
2.7.5. Medhûşun (dehşete kapılmış kişinin) Boşaması	48
2.8. BOŞAMA SÖZLERİ ve KULLANILAN ARAÇLAR	48
2.8.1. Sarih (anlamı açık ve anlaşılır) Sözlerle Boşama.....	49
2.8.2. Kinâyeli (Anlamı îzaha muhtaç) Sözlerle Boşama	50
2.8.3. Yazı İle Boşama	51
2.8.4. Vekil Veya Elçi Aracılığı İle Boşama	52
2.8.5. Vekâletle Boşama ve Bir Dava Örneği.....	52
2.8.6. Sağır ve Dilsizlerin Boşaması	52
2.9. BOŞAMA ÇEŞİTLERİ	53
2.9.1. Ric'î Boşama (İddet içinde dönüşü mümkün olan boşama).....	53
2.9.2. Ric'î Sayılan Boşamalar	53
2.9.3. Ric'î Boşamanın Sonuçları	54
2.9.4. Bâin Boşama (Evliliği Kesin Olarak Sona Erdiren Boşama)	54
2.9.4.1. Bâin Sayılan Boşamalar	54
2.9.4.2. Bâin Boşamanın Sonuçları.....	55
2.9.4.3. Beynûnet-i Kübrâ'nın (En büyük ayrılık) Sonuçları:	55
2.9.5. Kur'ân'a ve Sünnet'e Uygunluk Açısından Boşama.....	56
2.9.5.1. Sünnî Talâk (Sünnete uygun olarak yapılan boşanma)	56
2.9.5.2. Ahsen Talâk.....	56
2.9.5.3. Hasen Talâk.....	57
2.9.5.4. Bid'î Talâk (Sünnete aykırı olan boşama)	57
2.10. TALÂKIN ŞARTA TA'LİKİ (Boşamayı şarta bağlama)	60
2.10.1. Ta'likin Ruknü	61

2.10.2. Ta'lik ile Talâkın Gerçekleşmesinin Şartları	62
2.10.3. Talâkın Zamana Ta'liki	63
2.11. TEFVÎZ-İ TALÂK (Boşama yetkisini kadına vermek)	63
2.12. İRTİDÂDIN (İSLÂMDAN KÜFRE DÖNÜŞÜN) NİKÂHA ETKİSİ	64
2.13. ANLAŞMALI BOŞANMA (MUHÂLA'A)	65
2.13.1. Osmanlı Toplumunda Muhâla'a Ve Sebepleri.....	66
2.13.2. Eşler Arasında Geçimsizlik.....	67
2.13.3. Kocanın Başka Yerde Olması	67
2.13.4. Kocanın Savaşa Gitmesi	68
2.13.5. Osmanlı Toplumunda Muhâlaa Bedelleri.....	69
2.13.5.1. Mehri Müeccel, Nafaka-i iddet ve Meûnet-i Süknâ Karşılığı Yapılan Muhâla'a.....	69
2.13.5.2. Kocasından Alacağı Mallara Karşılık Yapılan Muhâla'a	70
2.13.5.3. Hidâne Hakkından Vazgeçme Karşılığında Yapılan Muhâla'a	70
2.13.5.4. Çocukların Nafakası Karşılığında Yapılan Muhâla'a.....	71
2.13.5.5. Kadının Bedel Vermesi Şartıyla Yapılan Muhâla'a	71
2.14. EŞİNE YAKLAŞMAMA YEMİNİ (İLÂ)	72
2.14.1. İlâ'nın Şartları	73
2.14.2. İlâ'nın Keffâreti.....	74
2.15. HÛLLE VEYA TAHLİL.....	74
2.15.1. Sözlük Anlamı.....	74
2.15.2. Terim Anlamı	74
2.16. EVLİLİĞİN SONA ERMESİ VE HUKUKİ SONUÇLARI.....	76
2.16.1. İddetin Anlamı ve Hikmeti	76
2.16.2. İddetin Başlangıcı.....	77
2.16.3. Talâk ve Fesih İle Evliliği Biten Kadının İddeti	77
2.16.4. Kocasını Ölen Kadının İddeti.....	77
2.16.5. Hamile Kadının İddeti	78
2.16.6. Küçüklerin ve Yaşlıların İddeti	78
2.16.7. Kocasını Kaybolan Kadının İddeti	78
2.16.8. Gayri Müslim Kadınların İddeti.....	79
2.16.9. İddetin Bekleneceği Yer	80

2.16.10. İddetin Hukûkî Sonuçları.....	80
2.16.11. İddet Nafakasını Düşüren Durumlar.....	82
2.17. HİDÂNE (ÇOCUĞUN BAKIMINI ÜSTLENME).....	82
2.17.1. Hidâne Ehliyeti.....	83
2.17.2. Hidâne İçin Kadınlarda Aranan Özellikler	83
2.17.3. Hidâne İçin Erkeklerde Aranan Özellikler	84
2.17.4. Hidâne Hakkı Önceliği (Çocuğa bakım önceliği)	84
2.17.5. Hidâne Hakkının Düşmesi	84
2.17.6. Hidâne Süresinin Sona Ermesi.....	85
2.17.7. Hidâne Masrafları (Çocuğun bakım masrafları)	85
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	86
SUN‘ULLAH EFENDİ FETVALARI‘NIN DEĞERLENDİRİLMESİ	86
3. 1. ŞARTA BAĞLI BOŞAMA VE DEĞERLENDİRMESİ.....	86
3.1.1. Üç Talâk Şartıyla Boşamaya Ait Örnekler	87
3.1.1.1. Üç Talâk Şartıyla Boşamaya Ait Fetvâlar.....	87
3.1.1.2. Kadı Sicillerinde Şartlı Boşamaya Ait Dâvâ Örnekleri.....	91
3.1.2. Örfе Göre Şartlı Boşamaya Ait Fetvâlar	94
3.1.3. Zamana Bağlı Şartlı Boşama Fetvâları.....	96
3.1.4. İstisna Şeklinde Olan Şartlı Boşama	97
3.2. SARİH VE KİNÂYELİ SÖZLERLE BOŞAMA.....	99
3.2.1. Sarih Sözlerle Boşama ve Değerlendirmesi.....	99
3.2.1.1. Sarih Sözlerle Boşamaya Ait Fetvâlar	100
3.2.1.2. Kinâyeli Sözlerle Boşama ve Değerlendirmesi.....	101
3.2.1.3. Kinâyeli Sözlerle Boşamaya Ait Fetvâlar	102
3.3. BOŞAMADA VEKÂLET VE DEĞERLENDİRMESİ.....	103
3.3.1. Vekâletle Boşamaya Ait Bir Fetvâ Örneği	104
3.3.2. Kadı Sicillerinde Vekâletle Boşama Örnekleri	104
3.4. MEKTUP GÖNDEREREK BOŞAMA VE DEĞERLENDİRMESİ	105
3.4.1. Mektupla Boşamaya Ait Fetvâ Örnekleri	106
3.4.2. Mektupla Boşamaya Ait Bir Dava Örneği.....	106
3.5. SARHOŞUN BOŞAMASI VE DEĞERLENDİRME	107

3.5.1. Sarhoşun Boşamasıyla İlgili Örnek Fetvâlar	107
3.6. CÜNÛN HALİNDE BOŞAMA VE DEĞERLENDİRME.....	108
3.6.1. Cünûn Halinde Yapılan Boşamalara Ait Fetvâ Örnekleri	109
3.7. KELİME'İ-KÜFÜR SEBEBİYLE BOŞANMA	111
3.7.1. Konuyla İlgili Örnek Fetvâlâr	112
3.8. TEFVÎZ-İ TALÂK VE DEĞERLENDİRMESİ.....	113
3.8.1. Tefvîz-i Talâk'la ilgili Bir Fetvâ Örneği	114
3.9. İLÂ (EŞİNE YAKLAŞMAMAYA YEMİN ETME)	115
3.10. YEMİNLİ VE BEYYİNELİ TALÂK.....	116
3.10.1. Fetvâların Değerlendirilmesi.....	116
3.11. İDDETLE İLGİLİ FETVÂLAR VE DEĞERLENDİRME	118
3.11.1. İddetin Hukuki Sonuçları.....	118
3.12. TEFRÎK (HÂKİM KARARIYLA BOŞANMA).....	121
3.12.1. Kadı Sicillerinde İnnîn Sebebiyle Boşanma örneği.....	122
3.12.2. Konuyla İlgili Fetvâ Örnekleri	123
3.13. HÛLLE VEYA TAHLÎL.....	125
3.13.1. Hulle Konusuyla İlgili Örnek Fetvâlar ve Değerlendirme:.....	126
3.14. NAFKA HÜKMÜ VE DEĞERLENDİRMESİ	128
3.14.1. Nafaka Konusundaki Fetvâlarından Örnekler:.....	129
3.15. HİDÂNE HAKKI VE DEĞERLENDİRMESİ	132
3.15.1. Hidâne ile İlgili Fetvâlardan Örnekler.....	133
GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	138
KAYNAKÇA	141

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN AMACI, KONUSU VE METODU

ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırmamızda Şeyhülislâm Sun‘ullah Efendi’yi ve onun fetvalarını ihtiva eden *Fetâvâ-yı Sun‘ullah Efendi* isimli fetva mecmuasını tanıtmak, bu mecmuadaki talâk konusuna ait fetvaların tahlil ve değerlendirmesini yapmak, fetva ve kaza arasındaki ilişkileri incelemek, bu bağlamda şeyhülislâmın görev ve yetkilerini araştırmak çalışmamızın esas amacını teşkil etmektedir. Ayrıca mecmuanın talâkla ilgili fetvalarını, klasik fıkıh kaynaklarından araştırarak doktrin-uygulama uyumunun tesbitini yapmak, mecmuadaki Arapça fetvaları Türkçe’ye çevirmek, elyazması değerli bir mecmuayı ve önemli bir din ve devlet adamını milletimize tanıtarak ilim ve kültür hayatımıza katkı sağlamak, çalışmamızın amacını oluşturmaktadır. 1599-1608 yılları arasında farklı zamanlarda şeyhülislâm olarak görev yapan Sun‘ullah Efendi’ye talâk konusunda sorulan sorulardan o zamanın Osmanlı toplum yapısını ve aile hukukunu ilgilendiren başlıca sorunları öğrenmek de bu çalışmanın amaçları arasında yer almaktadır.

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Araştırmamızın konusunu 960-1021/1553-1612 yıllarında yaşamış ve Sultan III. Mehmet ile I. Ahmet dönemlerinde şeyhülislâm olarak görev yapmış olan Sun‘ullah Efendi’nin fetvalarını ihtiva eden *Fetâvâ-yı Sunullah Efendi* isimli fetva mecmuasındaki talâk, hidâne ve nafaka konusu ile ilgili fetvaların değerlendirilmesi oluşturmaktadır. Fetvanın anlamı, fetva ile kaza arasındaki ilişkiler, fetvalarda kullanılan ifadeler ve ibareler, fetva sorma ve cevaplandırma usulü, Osmanlı Devleti’nde meşhur olan fetva mecmualarının tanıtımı, Şeyhülislâm Sun‘ullah Efendi’nin hayatı, hizmetleri ve eserleri, Osmanlı Devleti’nde şeyhülislâmlık müessesesi, bu müessesede çalışanlar, şeyhülislâmın görev ve yetkilerini araştırmak konumuz dâhilindedir. Çalışmamıza kaynak olarak seçtiğimiz *Fetâvâ-yı Sun‘ullah Efendi* isimli elyazma fetva mecmuası, yazısının güzel ve okunaklı olması,

konularının tertipli oluşu bakımından tercihimize uygun olan Süleymaniye Ktp. Hasan Hüsnü Paşa 502. numarada mevcut olan nüshadır.

ARAŞTIRMANIN METODU

Tez konumuz, elyazması bir fetva mecmuasının talâk bölümüyle ilgili fetvalarını değerlendirmek olduğu için, yaptığımız çalışmada öncelikle mecmuanın ve müellifinin tanıtımını yaptık. Bu mecmua *Fetâvâ-yı Sun‘ullah Efendi* isimli fetva mecmuası olup talâk bölümünde hidâne ve nafaka konularını da ihtiva eden 93 fetva bulunmaktadır. Talâkla ilgili fetvalar nüshada karışık bir halde bulunduğu için, fetvaları konu bütünlüğüne uygun olarak onbeş başlık altında topladık. Her konu başlığı altında, o konuyla ilgili kaç fetva varsa hepsini bir araya getirdik. Daha sonra çalışmamızı üç bölüme ayırdık. Birinci bölümde Şeyhülislâm Sun‘ullah Efendi’nin hayatı, hizmetleri, kişiliği ve eserleri hakkında geniş bilgiler verdik. Fetvanın tanımı ve önemi, fetva kaza arası ilişkiler, fetva sorma adabı ve cevaplama usûlü ile fetvalarda kullanılan tabirlere yer verdik. Osmanlı ulemasınca muteber ve meşhur olan fetva mecmualarından bir kısmı hakkında özet bilgiler verdik. Osmanlı Devleti’nde şeyhülislâmlık teşkilatı, çalışanları ve şeyhülislâmların görev ve sorumluluklarından bahsederek konuyu özetledik.

Çalışmamızın ikinci bölümünde İslâm’da evliliğin sona erme şekillerinden bahsederek özellikle talâk konusunu geniş bir şekilde ele aldık. Talâk konusuyla ilgili konu başlıklarında konuyla ilgili ayetleri ve hadisleri zikrederek o konudaki Hanefi mezhebinin görüşünü delilleriyle açıkladık. Talâk konularında İstanbul Kadı Sicilleri’nden mahkemede dava konusu olmuş olaylardan örnekler vererek hem konumuzu zenginleştirdik hem de teori ile uygulamanın hayata nasıl yansıdığını daha yakından gösterme imkânını araştırdık.

Çalışmamızın son bölümünde ise başlıklar halinde belirlediğimiz talâk konusuna ait fetvaları, önce ön bilgiler vererek o bilgiler ışığında değerlendirdik. Birbirinin tekrarı sayılacak fetvalardan sadece birkaçını değerlendirdik. Genel bir değerlendirme, kaynakça ve talâk konusuna ait fetvaları ekleyerek çalışmamızı tamamladık.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞEYHÜLİSLÂM SUN‘ULLAH EFENDİ’NİN HAYATİVE ESERLERİ

1.1. HAYATI

XVI. asrın sonları ile XVII. asrın başlarında yaşamış olan Sun‘ullah Efendi, ilmin ocağında büyümüş, Osmanlı Devleti’ne kazasker ve şeyhülislâm yetiştiren köklü bir aileden gelmektedir. Babası, Kanûnî Sultan Süleyman dönemi kazaskerlerinden İskilipli Molla Cafer Çelebi’dir. Dedesi Abdünnebi Efendi, Ebussuûd’un amcasıdır. Sun‘ullah Efendi 960 /1553 yılında İstanbul’da, bir rivayete göre de İskilip’te doğdu. İlk tahsilini babasından ve Zembilli Ali Efendi’nin oğlu Fudayl Çelebi’den yaptıktan sonra amcazâdesi olan Ebussuûd Efendi’ye intisap ederek onun en güzîde talebeleri arasına girmiş ve 17 yaşında 977/1569’da onun mülâzimi olmuştur.

Osmanlı’da “mülâzemet” medreseden mezun olan bir talebenin görev almak için beklediği ve staj yaptığı döneme verilen isim olduğu gibi daha sonraki dönemlerde İstanbul’a gelip kazasker dîvanına devam etmeye de “mülâzemet” denilmektedir.¹

Çok karışık ve hareketli bir dönemde yaşayan Sun‘ullah Efendi, III. Mehmed ve I. Ahmed devirlerinde dört defa meşihat makamına getirilmiş, siyasi nedenlerle sık sık görevinden alınmış, devrinin pek çok problemlerine tedbir ve çözüm arayan bir şahsiyettir. Genç yaşta başladığı müderrislik vazifesinde İstanbul’daki meşhur medreselerin birçoğunda görev almış ve kısa zamanda görevinde terfiler olmuştur. Kadılık döneminde de hızla yükselerek Osmanlı’ya başkentlik etmiş Bursa, Edirne ve İstanbul şehirlerinde kadı olarak görev yapmıştır. Şeyhülislâmlık vazifesini deruhte ettikten sonra da toplum meseleleriyle ciddi olarak ilgilenmiş, devrinin yöneticileriyle bazen mücadele etmiş, müdahaleci yapısıyla da bu görevini îfa etmiştir. Sözü nü sakınmayan doğru bildiği her konuda mücadelesini yapan,

¹ İpşirli, Mehmet “Osmanlı İlmiye Teşkilatında Mülâzemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kadıaskeri Mehmed Efendi zamanına ait mülâzemet kayıtları” *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sy. 10-11 İstanbul 1983, s. 221-32.

sadrazamların kendisinden çekindiği, açık görüşlü bir devlet adamı olarak ün yapmıştır. 20 Safer 1017/5 Haziran 1608 tarihinde son defa olarak şeyhülislâmlık görevinden azledilmiş böylece bu görevini farklı tarihlerdeki görev süreleriyle birlikte beş sene yedi ay olarak tamamlamıştır. Daha sonra uzlete çekilerek 1020 yılında hacca gitmiş hac dönüşünden kısa bir süre sonra 8 Safer 1021/10 Nisan 1612 tarihinde vefat etmiştir. Cenaze namazı Fatih Câmii'nde devrin ünlü mutasavvıfı Aziz Mahmud Hüdayi tarafından kıldırılmıştır. Daha sonra cenazesi kendisinin yaptırdığı Kırkçeşme mevkiindeki Hüsam Bey Mescidi hazîresine, büyük oğlu Mehmet Çelebi'nin yanına defnedilmiştir.²

1.1.1. Görev Yaptığı Medreseler

Sun'ullah Efendi genç yaşında mülâzemetini müteakip ilk olarak Ramazan 978/Ocak-Şubat 1571'de 40 akçeyle Beşiktaş'ta Hayreddin Paşa Medresesi'nde vazifeye başladı.³ Safer 981/ Haziran 1573'te bu medreseden ayrıldıktan sonra hangi medresede görev aldığı bilinmemekle beraber muhtemelen İstanbul'da mülâzemette bulunarak kazasker divanına devam edip, Muharrem 984/Nisan 1576 da Mahmud Paşa Medresesine müderris oldu. Şevval 987/Kasım-Aralık 1579 sonlarına doğru Sun'ullah Efendi, Zemahşeri'nin Bakara Suresi tefsiri üzerine bir risale yazdı. Bu risale muhtemelen onun 1580'de Şah Sultan Medresesi'ne tayini için dersiâm olarak hazırlayıp camide takrîr ettiği yazılı çalışmasıdır. Eserin başında Sun'ullah Efendi'nin bu risaleyi yazarak camide takrir ettiği, kendisine Sultaniye-i Cedîde Medresesi'nin tevcih edildiği belirtilmektedir.⁴

Sun'ullah Efendi, Şaban 988/Eylül-Ekim 1580'de Hankâh Medresesi'ne tayin edildi, Şaban 990/Ağustos-Eylül 1582'de ise Sahn-ı Seman müderrisi oldu. Bu sırada Kasımpaşa Kulaksız Mezarlığı'nda Yahudilerin gürültü yaparak Müslümanları rahatsız etmeleri üzerine III. Murad'ın 17 Cemâziyelevvel 993/17 Mayıs 1585 tarihli fermanıyla açılan tahkîkâtı Galata Kadısı ve Beyazıd Mütevellisi ile birlikte yürüttü.⁵ Şevval 993/Ekim 1585'te Şehzade Medresesi'ne, Şaban 996/Temmuz 1588'de

²Hüsam Bey Mescidi, Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, c. I, s. 74, İstanbul 1962. Burada caminin banisinin Sun- 'ullah Efendi olduğu belirtilmektedir. *DİA*, c. XXXVII, s. 531.

³Atâ'i, Nevizâde, *Hadâiku'l-hakâik fi tekmileti's-şakâ'ik*, İstanbul 1268, s. 552-7.

⁴Süleymaniye Ktb. Kasîdecizâde, nr. 675, vr. 108a (Risâle bu mecmuanın 108a-118b varakları arasındadır.)

⁵BA, *Mühimme*, LVIII, 111/103. ; *DİA*, c. s. 530.

Vâlide Nurbânu Sultan'ın Üsküdar'daki Vâlide-i Atfık Medresesi'ne müderris oldu. 18 yaşında müderrislik görevine başlayan Sun'ullah Efendi, yedi ayrı medresede yaklaşık yirmi yıl müderris olarak görev yaptıktan sonra geleneğe uyarak kadılık mesleğine geçti. 16. Asır sonları ile 17. asır başlarının Osmanlı ilmiye teşkilatında bir dönüm noktası teşkil ettiği hususu, başta Koçi Bey olmak üzere, Gelibolulu Mustafa Âli, Mustafa Selânikî gibi tarihçiler ve gözlemcilerce o dönemdeki çıkan olaylar ve siyasi gelişmelerle ilişkilendirilmiştir.⁶

1.1.2. Kadılık Yaptığı Şehirler

Sun'ullah Efendi, Bursa'da çıkan büyük bir yangın sonrasında görevinden azledilen Ebussuûdzâde Mustafa Efendi'nin yerine Zilkâde 998/Eylül 1590'da **Bursa** kadılığına tayin edilmiştir. Bu sırada Sunullah Efendi 38 yaşındadır.⁷ Sun'ullah Efendi bundan sonra mesleğinde süratle ilerleyerek Cumâdelâhire 999/Nisan 1591'de Bostanzâde Mustafa Efendi yerine **Edirne** kadılığına⁸ 29 Receb 1000/11 Mayıs 1592'de Mevlânâ Muslihiddin Efendi yerine **İstanbul** kadılığına tayin edilmiştir.⁹ Aynı sene içinde 9 Şevvâl 1000/19 Temmuz 1592'de **Anadolu** kazaskerliğine¹⁰ bir yıl sonra 13 Şevvâl 1001/13 Temmuz 1593'te **Rumeli** kazaskerliğine tayin olunmuş ve iki seneye yakın bu görevde kalmıştır.¹¹

1.1.3. Birinci Şeyhülislâmlık Dönemi

III. Mehmed'in cülûsunda yeni padişaha bîat eden devlet erkânı arasında Rumeli Kazaskeri olarak Sun'ullâh Efendi de bulunmaktadır.¹² Cülûsun ardından ileri gelen devlet erkânı arasında yapılan tayin ve aziller sırasında Sun'ullah Efendi de Rumeli kazaskerliğinden azledilmiş mutâd tekâüd ücretinden başka “hil'atı fâhire” ile de padişahın iltifatına mazhar olmuştur. Muharrem 1007/Ağustos 1598'de tekâüdlük ücretine yevmî elli akçe zam yapılmıştır. Sun'ullâh Efendi, mesleğinde mutâd olan bu devri kademe kademe tamamladıktan sonra 12 Rebülevvel 1008/2

⁶DİA, c. XXXVII, s. 531.

⁷ Mustafa Selânikî, *Târih*, İstanbul 1281, s. 268.

⁸ Selânikî, *Târih*, s. 268.

⁹ Selânikî, *Târih*, s. 317. Bu tarihte hem Edirne'ye hem İstanbul'a ulemâ arasında geniş çaplı silsileler halinde tayinler yapılmıştır.

¹⁰ Selânikî, *Târih*, s. 327.

¹¹ Selânikî, *Târih*, Süleymaniye Ktb. Esad Efendi nr. 2259, vr.180b.

¹² Selânikî, *Tarih*, vr. 244a. (245.vr).

Ekim 1599 tarihinde şeyhüliislâmlık makamına tayin edildi.¹³ Bu makama geldikten sonra toplum meseleleriyle ciddi şekilde ilgilendiği görülmektedir. Tarihçi Mustafa Selânikî, Sun‘ullah Efendi’nin önlenmesini istediği hususları şu şekilde vermektedir.¹⁴

Müftü Efendi hazretlerinin münkerâtı men buyurup nizâm u intizâm için ıslâh-ı âleme ciddü cehd buyurdıklarıdır:

“Ve Müftü’l-enâm ve Şeyhüliislâm Sun‘ullah Efendi hazretleri selâtın-ı izâm câmilerinde Mevlidü’n-Nebî okundukda mütevelliler ekâbir ü a’yâna münakkaş siniler ile nebât u akîdeler ve sırça maşrabalar ile enva‘-ı eşribeler çeküp, halkun üstünden geçüp fukarâ vü müsâfirîn ü mücâvirîn hakk-ı nazarı kalup bir çirkin bidattür” deyu vakfun böyle itlâf u isrâfâtına rıza göstermeyüp, “Lillâh ve billâh medreselerde ve tabh-hânelerde fukarâ vü mesâkîn-i it‘âm eyleyüp şart-ı vâkıfı yerine getirürsenüz hoş ve illâ gîtdükçe bid‘at-ı seyyie izdiyâd bulup evkâfa sakîl bahâlar ile muhâsebe yazmak nâ meşrû fâsîd nesnedür” deyu men eylediler. “Ve mutlakâ tâife-i nisâ âşikâre bazarlarda ricâl arasında gezmeyeler” deyu nidâlar itdürdiler. “Ve Pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri elbette hükkâmı rüşvet almakdan men’ ü zecr eyleyüp nisâ ve tavâşi umûr-ı mülk ü saltanatda medhalleri olmayup ve dirhem ü denânîr ahvâline küllî teşevvüş tatarruk eylemişdür. Alâ eyyi hâl bezl-i maktûr eyleyüp âbâ vü ecdâd-ı izâmları zamanlarında altın ve gümüşü ne vechile kullanırlardı? Hâlâ gayet perîşan hâl olmuşdur. Azîm tedârük ile tekayyüd olmak gerekdür ve illâ neticesi yaramazdur. Ve tarîk-i ilm, kemâl mertebe muhtellü müşevveş olmuşdur. Nizâm u intizâm bulmazsa hâl be-gâyet müşkildür. Elbette hüsn-i re’y ü tedbîr gerekdür deyu te’kîdât eylediler.”

Sunullah Efendi, devletin içinde bulunduğu müşkilâtı görmüş tedbir alması için de pâdişâhı uyarmıştır. Şeyhüliislâmlığı döneminde ciddi olaylara şahit olmuştur.

1.1.3.1. Meşihat Dönemindeki Önemli Hâdiseler

KeraKadın Hâdisesi

Ramazan 1008/Nisan 1600’de cereyan eden Yahûdiyye Kera Kadın (Esparanzo Malchi) hadisesinde Sun‘ullah Efendi’yi görmekteyiz. Bu kadın harem-i hümayunla yakınlık kurarak özellikle Vâlide Safiye Sultan’a yakınlık peydâ etmiş bundan da büyük menfaat sağlamış ve birçok kimsenin özellikle de Sipahilerin mağdur olmasına sebep olmuştur. İstanbul gümrüğünün iltizâmı karşılığında verdiği kalb (değeri düşük) akçelerin Sipahilere ulûfe olarak dağıtılması askeri galeyana

¹³ Selânikî, *Tarih*, vr. 446b.

¹⁴ Selânikî, *Tarih*, vr. 446b-447a

getirmiş ve Sipahiler topluca Şeyhülislâm Sun‘ullah Efendi’ye gelerek kendilerine değeri düşük akçe verilmesine sebep olan Yahûdiyye Kera Kadın’ın katli için fetva almak istemişler, Sun‘ullah Efendi ise zimmiyyenin katlinin şer‘an caiz olmadığını, şehirden sürülmesini temin edeceğini söylemiş ve **“varun bir arzuhal yazın götürün. Muradımız ne ise ben, saâdetlü pâdişâh hazretlerine göndereyüm hatt-ı hümâyunlarıyla cevab buyursunlar”** demiş ise de olay sükûnet bulmamış ve gelişen olaylar neticesinde Kera Kadın ve iki oğlu katledilmiştir. Bu durumdan çok müteessir olan Vâlide Safiyye Sultan olayı önlemediği için damadı Halil Paşa’yı ve Sipâhilere cesaret veren Sun‘ullah Efendi’yi suçlamış bu nevi davranışların devlet için bir leke olduğunu söylemiştir.¹⁵

Eflak Voyvodalığı Meselesi

1009 yılı ortalarında Eflak Voyvodası Mihal’in elçisi Dimo, Yanova ve Lipka kaleleri ahvalini Sadrazam ve Serdâr-ı Ekrem İbrahim Paşa ile serhatte görüştüktan sonra paşa tarafından İstanbul’a gönderilmişti. O sırada İstanbul’da sadaret kaymakamı olan Hâfız Ahmed Paşa, daha önce Mihal ve elçisi Dimo’nun kendisini aldattığını ve birçok müslümanın ölümüne sebep olduğunu hatırlayarak bunun intikamını almak üzere elçiyi hapsedip meseleyi Sun‘ullah Efendi’den istiftâ ettiğinde Şeyhülislâm, **“gerek Mihal ve gerek elçisi olan mel‘ûn-ı pür mekr ü alîn bir vecihle ahd ü emâmî şer‘an makbul olmayup elbette katl ü tenkîl olunmaları vâcibdir.”** şeklinde mufassal bir fetva vermiş buna istinaden Hafız Paşa Dimo’yu “çengele urup siyaset etmişti.” Bu hadiseye çok içerleyen Sadrazam İbrahim Paşa, Vâlide Safiyye Sultan ve Bâbussaâde Ağasına mektub ve arzlar yazıp Dimo’nun öldürülmesini akla ve şeriata aykırı ve kendisine bir ihanet saymıştı. Bu mektup ve arzlar III. Mehmed’e sunulduğunda Şaban 1009/ Şubat-Mart 1601’de Hafız Ahmed Paşa Sadaret kaymakamlığından hemen alınmıştır.¹⁶

Karayazıcı Meselesi

Şeyhülislam Sun‘ullah Efendi, merkezî idareyi çok meşgul eden asi Karayazıcı Abdülhalim’in affedilip Çorum’a sancak beyi olarak tayininde de etkili

¹⁵ Selânikî, *Tarih*, vr. 463b-465b.

¹⁶ Na‘îma, Mustafa, *Na‘îmaTarihi*, c. I, İstanbul 1281, s. 247-9.

olmuştur. Karayazıcı daha sonra karışıklıklar çıkarınca Sun‘ullah Efendi’yi müşkil durumda bırakmıştır.¹⁷

Sun‘ullah Efendi, olayların seyrinden de anlaşılacağı üzere oldukça hareketli geçen bu ilk meşihatinden 2 Safer 1010/ 2 Ağustos 1601 tarihinde ayrılmış¹⁸ 19 Safer’de kendisine, şeyhülislam mazûllerine verilen 500 akçe ulûfe tahsis edilmiş, yirmi kile buğday verilmesi de emredilmiştir.¹⁹ Sun‘ullah Efendi’nin fetvadan azli Yemişçi Hasan Paşa ile olan ihtilafından ileri gelmişti.

Sun‘ullah Efendi’nin bir yıldan fazla süren mazûliyeti döneminde de devlet meselelerinden uzak kalmayıp olayları yakından takip ettiği görülmektedir. Yemişçi Hasan Paşa’nın sefere çıktığı sırada Sadaret Kaymakamı olarak bıraktığı Damad Halil Paşa’nın rüşvet yediği Sun‘ullah Efendi tarafından Padişaha arz edilince derhal görevden alınmıştır.²⁰

1.1.3.2. İkinci Şeyhülislâmlık Dönemi

Şeyhülislam Sun‘ullah Efendi, oldukça hareketli geçen mazûliyet döneminden sonra 22 Receb 1011/5 Ocak 1603 tarihinde Hocazâde Mehmed Efendi’nin azliyle boşalan meşihat makamına ikinci defa getirilmiştir. Sun‘ullah Efendi’nin ancak otuz dört gün devam eden²¹ bu ikinci meşihati döneminde İstanbul’da önemli siyasi hadiseler olmuş bunların neticesinde 28 Şaban 1011/ 8 Şubat 1603’te Sun‘ullah Efendi azledilerek Ebü’l-Meyâmin Musafa Efendi meşihat makamına getirilmiştir.²² Bunun sebebi Yemişçi Hasan Paşa aleyhindeki tavrıdır.

Sun‘ullah Efendi’nin bütünüyle içinde bulunduğu bu hadiseler Osmanlı ilmiye teşkilâtının olduğu kadar Osmanlı siyasî ve askerî tarihinin de önemli olaylarıdır. Bu dönemde yaşanan olaylar özellikle yeniçeriler ile sipahiler arasında düşmanlığın yerleşmesinde bir dönüm noktası teşkil etmiştir.²³

¹⁷ Mustafa Akdağ, “Karayazıcı” *İA*, c. VI, s. 339-342; İ. Hâmi Danişmend *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. III, s. 202-3 İstanbul, 1950.

¹⁸ Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. III, s. 526; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, c. I, s. 147 İstanbul, 1286, ; Na‘îma, *Tarih*, c. I, s. 253.

¹⁹ 19 Safer 1010/19 Ağustos 1601, *BA. MAD.18155*, s. 4.

²⁰ Beyzâde, Hasan Ahmed Paşa, *Zeyl’i-Tâci’t-Tevârîh*, tez, c. II, s. 233.

²¹ Danişmend, *Kronoloji* c. III, s. 527.

²² Atâ’î, s. 512.

²³ Yeniçeri ile Sipahi anlaşmazlıkları için bkz. M.T. Gökbilgin “Sipâhi”, *İA*, c. X, s. 693.

1.1.3.3. Üçüncü Şeyhülislâmlık Dönemi

Sun‘ullah Efendi 10 Muharrem 1013 /8 Haziran 1604 tarihinde meşihat makamına üçüncü defa tayin olunmuş²⁴ ve bu görevi 22 Rebiülevvel 1015 /28 Temmuz 1606 tarihine kadar devam etmiştir. Bu dönemde Sun‘ullah Efendi’nin dini görevinin yanısıra siyasi olaylarla da yakından ilgilendiği, özellikle Padişah I. Ahmed tarafından sık sık meşveret meclislerine davet edildiği, bu meclislerde açık, net hatta kimi zaman hükümdarı sert şekilde tenkit ettiği dikkat çekmektedir. Akdedilen meşveret meclislerinde Şeyhülislâmın ciddi bir devlet adamı olduğu, vatanı milleti ilgilendiren hususlarda cesurca görüşlerini beyan ettiği, kimi zaman da görüşlerini kabul ettirdiği anlaşılmaktadır.²⁵Hatta Safer 1015 /Haziran 1606 yapılan bir meşverette I. Ahmed ile tartıştı. Sefer için hazırlanan ordunun hareket etmesi gerektiğini ayrıca erzak temin etmek için gelirin, doğrudan padişahın şahsi masraflarına ait olan Mısır hazinesinden takviye edilmesini istedi. Padişah ise bunu kabule yanaşmayarak Mısır hazinesinin kendisinin cep haçlığı olduğunu söylemiştir. Sun‘ullah Efendi padişahı ikna için Kanuni Sultan Süleyman’ı misal verip onun Zigetvar’a giderken Saray-ı Âmire’de bulunan bütün altın ve gümüş kap kacağı darphaneye gönderip sikke kestirdiğini söyleyip askere Mısır hazinesinden yardımda bulunulmasında ısrarcı olmuştur. Sultan Ahmed bu ısrara kızarak:“Efendi, sen benim sözümü anlamıyorsun, zaman zamana uymaz. Ol zamanın muktezası öyle imiş, ol vaktin halini bu zamanda niçin îrad edersin” demesi üzerine Sunullah Efendi sözünün tesir etmeyeceğini anlamış ve meşveret de sona ermiştir.²⁶ Burada tarihçi Naîmâ, “**el-mülûkü mülhemûn**” hükümdarlar ilhama nail olan kişilerdir, sözü gereğince Sultan Ahmed’in sözünün isabetli olduğunu ve tarihçilerin de her zamanın muktezasının farklı olacağını söyledikleri bu konuda padişahı haklı bulmuştur.

Bu meşveretten sonra yeni sadrazam Derviş Paşa son derece rahatsız olmuş, Sun‘ullah Efendi’nin niyetinin kendisini sefere göndermek olduğunu bu nedenlerle meşihat makamındaki değişikliğin kendisi için uygun olacağına hükmederek

²⁴ Na‘îma, c. I, s. 393.

²⁵ Na‘îma, c. I, s. 446-447; *Fezleke*, c. I, s. 277-9.

²⁶ Na‘îma, c. I, s. 446-7.

Sun‘ullah Efendi’yi azlettirip (22 Rebûlâhir 1015/28 Temmuz 1606) Ebü'l-Meyâmin Mustafa Efendi’yi ikinci defa meşihate getirmiştir.²⁷

1.1.3.4. Dördüncü Şeyhülislamlık Dönemi

Sun‘ullah Efendi, Ebü'l-Meyâmin Mustafa Efendi’nin 22 Receb 1015/ 23 Kasım 1608’de vefatı üzerine dört aylık bir mazûliyetten sonra dördüncü ve son defa olarak meşihat makamına getirilmiştir.²⁸

Sultan Ahmed yeni müftû ile yaptığı müşâverede Derviş Paşa’nın icraâtının bozukluğunu, görevden alındığı takdirde yerine kimin getirilmesinin uygun olacağını müzakere etmiştir. Daha sonra Derviş Paşa idam olunmuş yerine Sun‘ullah Efendi’nin görüşü de alınarak sadaret makamına Kuyucu Murad Paşa getirilmiştir.

Kırım Hanı’nın seçiminde Hocaşâde Mehmed ve Esad Efendiler Kaptân-ı Derya Karamâni Hafız Ahmed Paşa ile ittifak edip Kırım Hanı Selâmet Giray’ı Toktamış’a tercih etmişlerdir. Sun‘ullah Efendi ise saf-derûn olup Ekmekcizâde’nin sözüne inanıp Toktamış’ın yerinde bırakılmasını Selâmet Giray’ı Kırımlılar’ın kabul etmeyeceğini padişaha ifade etmiştir. Selâmet Giray’ın Kırım’a gidip bir engelle karşılaşmaması üzerine Sultan Ahmed, bu durumu Sun‘ullah Efendi’nin basiretsizliğine hamlederek onu şeyhülislamlık görevinden almış ve görüşünde isabet ettiğine inandığı Hocaşâde Mehmed Efendi’yi onun yerine bu göreve getirmiştir.²⁹

Naîma, Sun‘ullah Efendi’nin başkasının görüşüne itimat ederek fikir beyan etmesinin yanlışlığını ve bu nedenle görevden alındığını ibretle nakleder.³⁰ Bu arada Şeyhülislâm Sun‘ullah Efendi’nin sadrazamlarla sürekli ters düştüğü ve müdahaleci bir yapısının olduğu da yaşanan olaylarda tezahür etmiştir.

Sun‘ullah Efendi’nin bu dördüncü meşihati bir buçuk yıl kadar sürmüş 20 Safer 1017/5 Haziran 1608 de mazul olmuştur. Dört ayrı meşihat süresi toplam beş sene yedi ay kadardır. Bundan sonra inzivaya çekilen Sunullah Efendi, 1020/1611’de hacca gitti. Hac dönüşünden hemen sonra 8 Safer 1021/10 Nisan 1612’de vefat etmiştir. Namazını Fatih Camii’nde devrinin tanınmış mutasavvıfı Aziz Mahmud

²⁷ Naîma, c. I, s. 448.

²⁸ Naîma, c. I, s. 450.

²⁹ Naîma, c. II, s. 25.

³⁰ Naîma, c. II, s. 25-26.

Hüdâî kıldırmiş ve Kırkçeşme’de kendi yaptırdığı Hüsam Bey Mescidi’nde yol kenarına, daha önce vefat eden büyük oğlu Mehmed Çelebi’nin mezarı yanına defnedilmiştir.³¹ Kendisi hazır cevap olup ekser evkâtı ibadette geçer idi. Hüsam Bey Mescidi’ni yapıp vakfını tanzîm eyledi. Kütüb-i mütedâvileye ta’likât yazmıştır.³² Vefâtı için Kâfzâde Efendi Mahdûmu şu tarihi söylemiştir:

Cihandan gitti Sun‘ullah Efendi

Makâmı ola nüzhet-gâh-ı cennet

Didim Ey Fâ’izî Târîh-i fevtin

Îlâhî, eyle Sun‘ullah’a rahmet³³

1.2. SUN‘ULLÂH EFENDİ’NİN ŞAHSİYETİ

Sun‘ullah Efendi’nin dürüst, samimî, azli pahasına da olsa hak sözü söylemekten çekinmeyen sağlam bir şahsiyete sahip olduğunu bütün muasır kaynaklar açıkça ifade etmektedir. Döneminin ricâlini şiddetle eleştirmesiyle meşhur Âli Mustafa Efendi, Sun‘ullah Efendi’den hep takdirle bahsetmiştir. Selânikî, Atâî, Şâir Cinânî ve Koçi Bey de ondan sitayişle söz etmiş, Hasan Beyzâde, Naîma gibi bazı tarihçiler ise Sun‘ullah Efendi’nin etrafındakilere çabuk inandığını bu yüzden Karayazıcı ve Kırım Hanlığı meselelerinde hata ettiğini belirtmişlerdir.³⁴

Sunullah Efendi ile yakın teması olan Tarihçi Mustafa Selânikî, Sun‘ullah Efendi’den sitayişle bahsetmekte ve ilk olarak şeyhülislâmlığa tayini münasebetiyle şu bilgiyi vermektedir:

“Evsâf-ı hazret-i Müftî’l-enâm Mevle’l-mevâlî Sun‘ullah Efendi-dâmet fezâilühû:

Ulemâ-i dîn içinde salâh-ı hâl ve iffet üzere salâbet ve ismet-i mâlâ-keîâm ile ma’rûf ve mevsûf olan Rumeli Kazaskerliği’nden mütekâid, Anadolu Kazaskeri Cafer Efendi oğlu Mevlânâ Sun‘ullah Efendi, Şeyhülislâm ve Müftî’l-enâm oldu. Âmme-i ulemâ mesrûrû’l-hâtır olup, garaz-ı arazdan mu‘arrâ ehl-i hakk ve mâ tekaddemden adl ü insâf ile muttasıf ve salâbet-i dîn ü diyânet ile

³¹Hüsam Bey Mescidi, Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, c. I, 1962, s. 74, Burada caminin banisinin Sunullah Efendi olduğu belirtilmektedir.

³²Mehmet Süreyya, *Sicilli Osmanî*, İstanbul, 1311, c. III, s. 233-234.

³³Atâî, s. 554.

³⁴İpşirli, *DİA*, “Sun‘ullah Efendi” md. c. XXXVI. s. 530-31.

işihâr bulmuş adîmü'l-misl olmağın tayin buyuruldu. Halk-ı âlem tehniyet-i mübârek-bâdiye dest-bûsa varup, bir nice eyyâm izdihâm üzre tek u pû oldu. Merci-i ulemâ ve meşâyih-i kirâm oldılar.”³⁵

Kâtib Çelebi³⁶ ve Naîmâ, bu dönem için esas itibariyle Hasan Beyzâde’yi kaynak olarak kullanmakla beraber, Sun‘ullah Efendi’nin dürüstlüğü ve faziletinden bahsetmektedirler. Ancak Naîma, onun saf-derûn olduğunu etrafındakilere çabuk inandığını belirtmektedir.

Koçi Bey IV. Murad’a takdim ettiği *Risalesi*’nde ulemânın durumu ve ilmiye mesleğinin bozulmasına tahsis ettiği bölümde 1003/1594 yılını bir dönüm noktası olarak göstermekte ve bu tarihten sonra bozulmanın hızlandığını, evvelâ Şeyhülislâm Sun‘ullah Efendi’nin birkaç kere sebepsiz azledildiğini, kazaskerlerin de aynı şekilde azledildiğini, yerine gelenlerin azil korkusu ile doğruyu söylemekten çekindiklerini üzüntü ile yazmaktadır. Ancak Sun‘ullah Efendi gibi dini bütün bir kimsenin birkaç kere azledilmesine rağmen kelâm-ı hakkı söyleyip emr-i dîn ü devletde kat’â müsamaha etmediğini, esasen bu makamın böyle davranmayı gerektirdiğini belirtmektedir.³⁷

1.3. FETVÂLARI - ESERLERİ – ŞİİRLERİ

1.3.1. *Fetâvâ-yı Sun‘ullah Efendi* İsimli Fetvâ Mecmuası

Sun‘ullah Efendi’nin en önemli eseri, *Fetâvâ-yı Sun‘ullah Efendi* isimli fetvâ mecmuasıdır. Sun‘ullah Efendi’nin çeşitli konularda verdiği 1055 civarındaki fetvayı ihtiva etmektedir. Kitâbu’t-Tahâre ile başlayan mecmua, Kitâbu’l-Vesâyâ ile sona ermektedir. Fıkıh bâbları sistematığıne uygun şekilde düzenlenmiş olan mecmuanın fihristinde 51 fıkıh konusu ana başlıklar halinde bulunmaktadır. Ayrıca konular arasına serpiştirilmiş halde Arapça fetvalar da bulunmaktadır ancak Arapça nakiller bulunmamaktadır. Sun‘ullah Efendi fetvâlarında “ed-dâî, el-Muhlis, el-fakîr Sun‘ullah, ufiye anh veya ketebehu el-fakîr Sun‘ullah, ufiye anh” şeklinde fetvasının sonunda imzasını atmıştır. Sun‘ullah Efendi’nin fetvalarını en derli toplu şekilde ihtiva eden ve talik yazısı ile açık ve net bir şekilde yazılmış olup okunması kolay ve çalışmamıza kaynak teşkil eden nüsha, Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa nr. 502 de

³⁵ Âli, Mustafa, *Mevâidü'n- nefâis, fî kavâidi'l- mecâlis*, İstanbul, 1956 (Tıpkıbasım), s. 102-9.

³⁶ *Fezleke*, I, muhtelif sayfalar.

³⁷ Mustafa, Koçi Bey, *Risâle*, (nşr. Ali Kemal Aksüt), İstanbul, 1939, s. 35-36.

mevcut olan nüshadır. Bu nüshanın kapak sayfasında (vr.1a) “İzzetlü ve fazîletlü Yâverizâde Mehmed Efendi ³⁸ hazretleri, merhum Sun‘ullah hazretlerinin fetvâ-yı şerîfesi hizmetinde iken cem‘eyledikleri fetâvâ-yı şerîfedir. Kendi hattı şeriflerinden naklolunmuştur.” açıklaması bulunmaktadır. Yine aynı sayfada “İbtidâ imza buyurdukları fetvâları” denilerek Sun‘ullah Efendi’nin ilk şeyhülislâmlık fetvası: **“Ehl-i cennetin Rabbu’l-izzetden (celle zikruhu) matlûb u mütemennâsı nedir? elcevâb: Selâmun kavlen min Rabbin Rahîm’dir. Ketebehu el-fakîr Sunullâh, ufiye anh”** yazısı bulunmaktadır. Bu nüshanın sayfa kenarlarında fetvalarla ilgili konu başlıkları “Matlab” yazısının altında küçük başlıklar halinde yazılmıştır. Esas konu başlıkları ise sayfanın iç kısımlarında kırmızı mürekkep kalemle koyu bir şekilde yazılmış olarak bulunmaktadır. Yine ilk sayfanın ortasına doğru Sun‘ullah Efendi kadılara bir tavsiyede bulunuyor: “Kadı mahkemeye çıkub oturacak okuya: **Rabbenâ âtinâ min ledunke rahmeten ve heyyi’ lena min emrina raşedâ** ayeti ile ba‘dehu üç kere salevât geture ve ba‘dehu kazâya şurû‘ ide” diyerek Allah’dan işlerinde doğru karar vermeleri için bir rahmet ve kolaylık dileyerek peygambere salevat getirmelerini, sonra da işlerine başlamalarını tenbih etmektedir. Sorulan fetvalara cevap olarak yazılan el-cevâb kısmı da koyu kırmızı mürekkepli kalem ile yazılmıştır. Fetvaların sonu “ufiye anhu” (Allah onu affetsin, Allah tarafından ba ğışlansın) anlamındaki bir dua ile son bulmaktadır. Nüshanın bitiminde kırmızı mürekkepli kalemle Arapça bir ifade ile h. Zilhicce 1111 senesine ait mühürvâri bir yazı bulunmaktadır.

1.3.2. Fetâvâ-yı Sunullah Efendi Mecmuasının Bulunduğu Yerler

1-Süleymâniye Kütüphanesi, H. Hüsnü Paşa nr. 502, 1b-76a, Zilhicce 1111/Mayıs-Haziran 1700, müstensih Hacı Mehmed Lutfi. (75 varaktır.)

2-Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma bağışlar nr. 1440, vr. 30a-96b arası. Bu kısma ayrıca 1a-68b arası müstakil varak numarası verilmiştir.

3-Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami nr. 678, vr. 213a-257b arası (213a’ da fihrist var.)

³⁸ Yâverizâde Mehmed Efendi, Sunullah Efendi’den mülâzim olmuş ve çeşitli medreselerde müderrislik yaptıktan sonra Selânik kadısı iken 1044 (1635) yılında vefat etmiştir. Şair olan Yâverizâde, Kâbilî mahlasını kullanmıştır. Bkz. Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyiü’l-fudalâ*, Abdülkâdir Özcan (nşr.), İstanbul, 1989, c. 1 s. 20-21.

4-Süleymaniye Kütüphanesi, Seyyid Nazif Efendi nr. 20 vr. 195a- 229b arası.
(1056/1646)

5-Süleymaniye Kütüphanesi, Serez nr. 1132.

6-Kastamonu İl Halk Ktp. nr. 326, 333.(iki yazma nüsha var).

7-Konya Bölge Yazma Ktp. Konya İl Halk Ktp. nr. 369, 1565.

1.3.2. Zemahşeri Tefsirine Yazdığı Risalesi

Sun‘ullah Efendi’nin 987/1579 senesi Şevval ayı sonlarında Zemahşeri tefsirine, bilhassa da Bakara suresinin ilk ayetlerinin tefsirine dair yazdığı bir risalesi mevcuttur. Bu risale, muhtemelen onun Mahmud Paşa Medresesi’nden sonra Cumâdelûlâ 988/Haziran-Temmuz 1580 yılında Şah Sultan Medresesi’ne “dersiâm” olarak tayin edilebilmek için hazırladığı bir takrir dersi olmalıdır. Çünkü eserin başında Sun‘ullah Efendi’nin bu risaleyi yazarak camide takrir ettiği ve kendisine Sultâniye-i Cedfde Medresesi müderrisliğinin verildiği belirtilmektedir. Sun‘ullah Efendi’ye ait bu risale yaklaşık 11 varak kadardır. Eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Kasîdecizâde nr. 675 vr.108a-118b de bulunmaktadır.

1.3.3. Rumeli Sadâreti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil Defteri

21 Numaralı Rumeli Sadâreti Sicil Defteri, daha sonraları şeyhülislâmlık yapmış olan Rumeli Kazaskeri Sun‘ullah Efendi b. Cafer Efendi’nin kazaskerlik dönemine aittir. Bu bilgi evâsıt-ı Receb 1002/Nisan 1594 tarihiyle beraber defterin dış kapağında belirtilmiştir. Defterdeki hükümler, 2 Rebûlâhir 1002-28 Rebûlâhir 1003/26 Aralık 1593-10 Ocak 1595 tarihleri arasında düzenlenmiştir. Rumeli Sadâreti Mahkemesi 21 Numaralı Defter, 80 varakta 173’ü Arapça 166’sı Türkçe olmak üzere 339 hükmü ihtiva etmektedir. Sicil okuma, çevriyazı ve kontrol işlemleri defterlerin renkli çekimleri üzerinden yapılmış ve Şer’iye siciline orjinalindeki noksanlıklar sebebiyle yeni varak ve hüküm numaraları verilmiştir.

Rumeli Sadâreti 21 Numaralı Defter’de ağırlıklı olarak Arapça ve Türkçe vakfiye kayıtları bulunmaktadır. (9, 29, 30, 37, 54, 55, 98, 101, 128, 133, 135, 167, 206, 216,239, 245, 262, 270, 317, 320, 326, 338, numaralı hükümler vakfiye kayıtlarına ait hükümlerdir.) Vakfiye metinlerinde genelde olduğu gibi defterdeki

yirmi iki ayrı vakfiye sûretinin pek çoğunda, lugatlarda kalıp nadir kullanılan kelime ve cümleler ile edebi hünerlerin sergilendiği ifadeler yer alır. Söz konusu metinler Osmanlı edebiyatı incelemeleri için zengin bir hazine sunar.

Rumeli Sadâreti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil Defteri, İstanbul Müftülüğü Şer'iyeye Sicilleri Arşivi'nde muhafaza edilmektedir. Rumeli kazaskerlerinin baktığı dava kayıtlarını ihtiva eden Rumeli Sadâreti Sicillerine ait en erken dâvâ örnekleri XVI. yüzyıl ortalarından itibaren mevcut bulunmaktadır. Rumeli kazaskerliği mahkemesinde davaları görülen şahısların genelde askeri denilen kamu görevlileri zümresinden olduğu bilinmektedir. Rumeli kazaskerliği mahkemesinin özel ve üst derece mahkeme gibi vazife gördüğü belge örneklerinden anlaşılabilir.

Sun'ullah Efendi'nin değişik konulardaki, özellikle devrinin siyasi ve sosyal olayları hakkında verdiği fetvalar dışında, çeşitli vesilelerle yaptığı yazışmalarına münşeât mecmualarında ve mecmûatü'r-resâiller içerisinde de fetvalarına rastlanmaktadır.

1.3.4. Sun'ullah Efendi'den Örnek bir Şiir

Atâ'î, Sunullah Efendi'nin aynı zamanda bir şair olduğunu söylemekte ve aşağıda şiirine bir örnek vermektedir.³⁹

Dokunsa tîr-i mihnet ger mübâhât ile göğsün ger
Soyundun arsa-i merdâna girdin merd-i meydân ol
Ko emvâc-ı belâ gelsün nasîbin ruzgâr alsun
Derûnun derdini keşfetme sen deryâ-yı ummân ol.
Kabâ-yı câh ile âdem geçinsun her kaba câhil
Hüner gösterhüneri meydâna gir, sen tûğ-i uryân ol
Şeref virmez dürrü güher, kemâl olmaz zer ü zîver
Güher göster güher kân-ı fazîlet bahri irfân ol.

³⁹Atâ'î, *Hadâ'iku'l-hakâik fi tekmileti's-Şakâik*, s. 556, yukarıdaki şiirin üst tarafında “Bâki Efendi? Merhumun bu şi'ri bî misalleri tamam haseb-i halleri olmuştur.” ifadesi bulunmaktadır. Bu ifade şiirin Sun'ullah Efendi'ye aidiyetinde şüphe oluşturmaktadır.

1.4. FETVÂ TANIMI VEÖNEMİ

Sözlükte yiğit, delikanlı anlamına gelen “**fetâ**” kelimesinden türeyen **fetva**, bir olayın hükmünü açıklayan veya hükmünü ortaya koyan, güçlükleri çözen kuvvetli cevap anlamındadır. **Fıkıh terimi olarak fetva**, fakih bir kişinin sorulan fikhî bir meseleye yazılı veya sözlü olarak verdiği cevap, ortaya koyduğu hüküm demektir. **Örfteki anlamı**, sorulan dini sorulara müftüler tarafından verilen yazılı cevaptır. **İstiftâ**, fikhî bir meselenin hükmünü fetva vermeye yetkili bir kimseden sormak ve öğrenmek istemektir. **Müstefî**, fetvâ isteyen, bir meselenin dini hükmünü müftüden sorup öğrenmek arzusunda olan kimsedir. **İftâ**, dini bir meseleyi açıklamak veya meselenin hükmünü yazılı veya sözlü olarak cevaplandırmak anlamındadır. **Müftü**, fetva veren, dini meselelerin hükümlerini açıklayan kimsedir. Kendisine dayanılarak fetva verilen şer’i hükme veya bir hâdise hakkında ortaya konulan ictihâdi görüşlerden fetva için tercih edilen görüşe **müftâ-bih**, görüş denilir. Müftünün fetva verirken veya müstefînin fetva isterken bilmeleri ve riayet etmeleri gereken usul ve kaidelere **âdâbü’l-müftü**, **âdâbü’l-fetvâ** denir. Bir mesele hakkındaki muhtelif fikhî görüşlerden hangisinin fetvaya daha elverişli olduğunu gösteren tabirlere **alâmâtü’l-iftâ** veya **alâmâtü’l-fetvâ** denir. Mesela “bihî yüftâ” bununla fetvâ verilir “ve aleyhi’l fetva” fetva bunun üzerinedir, bugün amel bunun üzerinedir, sahih olan budur gibi tabirler müftâ bih olan görüşü bilmemize yardım eder.⁴⁰

Fetva, ictihada yakın bir anlam taşıyarak hem dînî-hukuki bir konu hakkında dinin asıl kaynaklarındaki mevcut bilgi ve hükmün açıklanması, hem de hakkında hüküm bulunmayan konularda belli kaynak ve esaslara bağlı kalarak dînî-hukukî hükmün elde edilmesine vesile olarak Hz Peygamber (s.a.v) döneminden itibaren tarih boyunca müslümanların dini hayatının düzenlenmesi ve yönlendirilmesinde olduğu gibi fıkıh literatürünün oluşmasında da önemli rol oynamıştır.

Fetvalar dinin açık ve yerleşik bir hükmünün aktarılması veya açıklaması mahiyetinde olduğunda şâriin hükmünü beyan, Kur’an ve Sünnet’te hakkında hüküm bulunmayan bir konuda dini hükmün araştırılması mahiyetinde olunca da fikhî yorum rey ve ictihad olarak değer hükmü taşımıştır.

⁴⁰ Atar, Fahrettin, “Fetva” md. *DİA*. c. XII. s. 486-487.

Kadınların hüküm verirken icthad ürünü fetvalardan faydalanmaları, müftülerle istişare etmeleri adlî sahada geniş ölçüde kazâ birliğinin oluşmasına ve aynı ilmî disiplin içinde iç denetimin sağlanmasına hizmet etmiştir. Ayrıca ferdi ve toplumu ilgilendiren konularda yetkili mercilerce verilen fetvalar hem halkın dinî konularda bilgilendirilip aydınlatılmasına, hem de müslüman toplumlarda İslâmın anlaşılması ve uygulanmasıyla ilgili geleneğin belli bir çizgiyi korumasına yardımcı olmuştur.⁴¹

Fetvaların müşahhas hadiseler için verilmiş dinî çözümler olduğu dikkate alındığında, bunların mecmualarda bir araya getirilmeleri tarihi bir belge niteliği taşımalarının yanısıra, daha sonra fetva verecek olan müftüler veya davaları hükme bağlayacak kadılar için de örnek teşkil etmesi nedeniyle pratik bir fayda sağlamıştır. Fıkıh kitaplarında yer alan hukukî meseleler, belli bir sistematik çerçevede ve ilmî olarak incelendiğinden mukallit müftüler, ortaya çıkan her şer‘î ve hukukî meselenin hükmünü bu kitaplardan çıkarmakta bazan güçlük çekiyorlardı. Bu sebeple, önceki şeyhülislâm veya müftülerin verdikleri cevaplar bizzat kendileri veya başkaları tarafından toplanarak fetva kitapları haline getiriliyordu. Bu kitaplar genellikle soru-cevap tarzında olduğu, çeşitli görüşlerden birini tercih edip aktardığı ve aktüel meselelere temas ettiği için fıkıh kitaplarından daha kullanışlı kabul ediliyordu.⁴²

Fetva mecmuaları, en çok karşılaşılan problemlere yer vermeleri, Hanefî mezhebi içindeki hâkim görüşü bildirmeleri sebebiyle kadınların sıkça başvurdukları metinlerden sonra ikinci önemli bilgi kaynağı olmuştur. Kadınlar verdikleri hükmün doğruluğundan emin olmak, kararlarının Divân-ı Hümâyun gibi bir üst yargı mercii tarafından geri gönderilmesini önlemek için hükümlerini güvenilir bir hukukçunun, özellikle bir şeyhülislâmın fetvasına dayandırmaları, fetva mecmualarının Osmanlı hukuk tarihi boyunca çok yaygın olarak kullanılmasına yol açmıştır.⁴³

Hanefî mezhebinin uygulandığı Osmanlı Devleti’nde Hanefî mezhebine mensup bir müftü, kendisine sorulan bir mesele hakkında Ebu Hanîfe’nin “*Zâhiru’r-rivâye*” denilen kitaplardaki görüşünü, orada bulamazsa sırasıyla Ebu Yûsuf’un ve

⁴¹ Atar, a.g.e., c. XII, s. 487.

⁴² Atar, a.g.e. c. XII, s. 495.

⁴³ M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul, 1999, s. 98

İmam Muhammed'in o konudaki görüşünü nakleder. Bu imamlardan birinin görüşü, dönemin ihtiyaçları veya delîlinin kuvvetinden dolayı mezhebin sonraki dönemlerindeki fakihlerce tercih edilmişse fetvayı ona göre verirdi.

Müctehit olmayan bir müftü, bir mesele hakkında birbiriyle çatışan fikhî görüşlerle karşılaşırsa bu hususta bilhassa *el-Bidâye, el-Muhtâr, Vikâyetü'r-rivâye, Kenzü'd-dekâik, Mülteka'l-ebhur* gibi muteber Hanefî fıkıh kitaplarına başvurup bunlardaki görüşleri tercih eder, ardından bunların şerhlerindeki görüşleri tercih eder daha sonra da fetva kitaplarına sıra gelirdi.⁴⁴

1.4.1. Fetvâ İle Kazâ Arasındaki İlişki

Kazâ ile fetva arasında bazı temel farklar bulunmaktadır. Bu farklardan önemli olanları şöyle sıralamak mümkündür:

1. İftâ şer'î hükmü açıklamak ve haber vermekten ibarettir. Fetva istişârî mahiyette bir hüküm olduğu için müftü, kendisinden fetva alıp bununla amel etmeyen müsteftâyı amel etmeye zorlayamaz. Kazâ ise şer'î bir hüküm haber verip açıklamakla birlikte bağlayıcı nitelik taşır. Bu sebeple taraflar kadının verdiği hükmü yerine getirmekle yükümlüdürler. Aksi halde hüküm devlet gücüyle icra edilir. Buna karşın müftü veya müctehidin elde ettiği ilmi sonuç kendisini bağlayıcı bir nitelik arzeder.

2. Müftünün fetvası bir bakıma, Kitap ve Sünnet'te yer alan dîni hükmün açıklanması ve kapsamının belirlenmesi demektir. Bundan dolayı fetva mahiyetindeki cevaplar hem soranı hem de başkalarını ilgilendiren bir mahiyettedir. Hâkimin verdiği hüküm ise küllî mahiyette olmayıp ferdîdir, belirli kişileri ilgilendirmektedir. Başkaları hâkimin izni olmadıkça bu hükümden istifade edemez.

3. Fetva, şer'î hüküm ve meselelerin tamamını kapsadığından yargılamayla ilgili konularda olduğu gibi ibadette ve benzeri dinî hususlarda da cârîdir. Kazâ ise yalnız yargılama ve kanunlaştırma konusu olabilen hadiselerde cereyan eder.

4. Kazâ aslında devletin hakkı olup kadı, devlet otoritesi adına hükmeder. Bu sebeple kendisine kazâ görevi tevdi edilmeyen bir kişi müctehid olsa bile hüküm

⁴⁴ Atar, a.g.e. c. XII, s. 491,492.

veremez. İftâ ise ilmî bir yetenek konusu olup bu yeteneğe sahip olan kadın, erkek, hür veya köle her müslüman fetva verebilir.

5. Müftünün fetvası meselenin dinî yönünü (vicdânî tarafını), hâkimin hükmü ise kazâî yönünü ilgilendirir. Birincisi dinî ilmî, ikincisi ise hukukî sonuçlar doğurur.⁴⁵

1.4.2. Fetvalarda Kullanılan İbare ve İfadeler

Fetvalarda mutad olarak kullanılan ibare ve ifadeler şunlardır:

1. Dua ve Münâcât: “Allâhu hüve’l-hâdî; Allâhu veliyyü’l-hidâyeti ve’t-tevfîk.” 2. Soru başlangıcı: Bu meselede Eimme-i Hanefiyye’nin cevabı nasıldır? (Mâ tekûlü sâdâtü’l-ulemâ, Mâ hükmü’ş-şer’?) 3. Soru (istifta konusu) 4. Rica ve istirham:“Beyan buyurula, beyan buyurulup musâb oluna” (Nercû icâbeten vâfiyeten sarîhaten fî hâze’l-mevzû). 5. Fetva başlangıcı tabiri olan “el-cevâb” tan sonra veya bazan fetvanın sonunda “Allahu a’lem” (Allah en iyi bilendir) ibaresi. 6. Cevap kısmı 7. Fetvayı verenin ismi. 8. İmza ile birlikte “el-fakîr, el-hakîr” gibi bir tevazu ifadesi. 9. Allah’tan af dileği “ ufiye anh”. 10. Fetvanın dayandığı kaynak.⁴⁶

Müftü fetva için başvuran kimseye zikredilen maddeleri içeren bir iftâ vesikası verir. Fetvanın sonunda yazılması gereken “vallahu a’lem” ibaresi, Osmanlı müftülerinin fetvalarında ekseriyetle fetvanın başında, yani “el-cevâb” kelimesinden sonra yazıldığı görülür.

Fetva metninde genellikle soru kısmı daha ayrıntılı olur. Bu kısım bir veya birden fazla soru içerebilir. Sorulan soruya “olur, olmaz, caizdir, caiz değildir” gibi bir iki kelimeyle cevap vermek mümkün olduğu gibi gerektiğinde cevap daha da uzatılabilir. Sorular birden fazla ise herbiri ayrı ayrı ve sıra ile cevaplandırılır. Fetva metninde fetvaya konu olan olayla ilgili kişilerin gerçek adları yer almayıp erkekler için Zeyd, Amr, Bekir, Halid, Velid, kadınlar için Hind, Zeyneb, Hatice gibi isimler kullanılır.

Fakihler, belli bir ilmî seviyeye ulaşmış kimselerin istediği fetvalarda özellikle delil veya kaynak gösterilmesini şart koştukları halde avamdan olanların

⁴⁵ Atar, a.g.e., c.XII, s. 487, 488.

⁴⁶ Atar, a.g.e. c. XII, s. 494.

müftüden delil ve kaynak istemesini hoş görmezlerdi. Ancak müsteftînin mutmain olması için fetvayı aldıktan sonra müftüden şifahen delil istemesinin mümkün olduğunu ifade ederler. Osmanlı Devleti'nde müftüler fetvalarında kaynak gösterdikleri halde şeyhülislâmlar kaynak göstermek mecburiyetinde değillerdi.⁴⁷

Fetvanın sonunda yer alacak imzaya gelince, müftünün kendi adı, babasının adıyla nisbesi veya sıfatı yazılmalıdır. Müftü sadece ismi veya unvanıyla meşhur ise o takdirde unvanla iktifâ edilebilir.

Bir fetva mecmuası tek bir müftünün fetvalarını ihtiva ettiği takdirde her fetvanın sonunda ismi kaldırılır. Bu gibi fetva mecmuaları fıkıh konularına göre tasnif edilip mesele ve cevap metnine ve eğer varsa nakle inhisar ettirilir. Diğer kısımların fetva mecmualarında hazfedilmesi alışılmış bir uygulamadır.

1.4.3. Osmanlı Devletinde Meşhur Olan Fetvâ Mecmuaları

1.4.3.1 *Fetâvâ-yı Ebussuûd Efendi* (Şeyh. 952/1545- ö. 982/1574)

Osmanlı tarihinde en uzun süreli, yaklaşık otuz yıl şeyhülislâmlık makamında bulunmuş olan Ebussuûd Efendi'nin fetvaları çok büyük bir yekün tutmaktadır. Daha hayatta iken, sadece onun fetvalarını içeren çeşitli derlemeler yapılmıştır. Fetvalarının bir kısmı, başka şeyhülislâmların fetvalarıyla birlikte karma olarak derlenen birçok eserde bulunmaktadır. Biz burada öne çıkan bazı mecmuaları zikretmekle yetineceğiz.

a. *Fetâvâ-yı Ebussuûd Efendi*: Sadece Ebussuûd Efendi'nin fetvâlarını içeren en kapsamlı koleksiyon Bozanzâde tarafından hazırlanandır.⁴⁸ Ebussuûd'un fetva kâtibi olan Veli b.Yusuf el-İskilibî (ö. 998/1590) tarafından hazırlanan ve çoğunlukla Ebussuûd'un fetvalarını içermekle beraber Kemalpaşazâde, Çivizâde Mehmed Efendi, Sa'di Çelebi, Ali Cemâlî Efendi gibi şeyhülislâmların ve bazı müftü ve müderrislerin de fetvalarını içeren mecmua bu konuda en yaygın fetva mecmuasıdır. Bu mecmuada Arapça nakiller, bazı fermanlar ve ulemanın ilmi

⁴⁷Atar, "Fetva" md. *DİA*, c. XII, s. 494.

⁴⁸Nüshaları: Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa, nr. 1028; Kütahya Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Ktp. nr. 175. Ahmet, Akgündüz, bu mecmua ile ilgili olarak, "**diğerlerinden farkı, içinde başka şeyhülislâmlara ait herhangi bir fetvanın bulunmayışı ve Ebussuûd'a aidiyetinin kesin oluşudur**" değerlendirmesinde bulunmaktadır. Akgündüz, "Ebussuûd" md. *DİA* c. XII, s. 441-42.

tartışmalarına dair tarihi bilgiler yer almaktadır.⁴⁹ Karatay'ın verdiği bilgiye göre Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan Ahmed III.ktb. nr.787*Fetâvâ-yı Ebussuûd* adını taşıyan bir nüshada önce fıkıh meseleleri Arapça izah edilmiş ve Ebussuûd'un Türkçe fetvaları da her meselenin sonuna yazılmıştır.⁵⁰

b. *Mecmûatü'l-Fetâvâ*: Çorlu'lu Sinan b. Ramazan, Ebussuûd Efendi'nin uzun süre dânişmendlerinden olduğunu ve yazdığı tefsirin asıl müsveddesinin temize çekilmesi hizmetini kendisine teklif buyurduğunu kendisinin de daha sonra kadı olduğunu anlatır. Hizmette bulunduğu süre içinde hergün Ebussuûd Efendi'nin kendi ifadeleri, el yazısı ve imlasıyla kaleme aldığı fetvaları gördüğünü ve onun verdiği cevaplardan bu mecmuayı derleyip en güzel bir üslupla düzenlediğini ve yer yer muteber fetva kitaplarından bazı meseleleri yerlerinden bulup kimini tercüme yoluyla ve kimini de aynı ile mahalline nakledip hangi kaynaktan alındığına işaret ettiğini anlatır. Böylece kendi dönemindeki kadıların çoğuna, bir meseleye ihtiyaç duyulduğunda fasıl ve babında aynı ile zahmetsiz ve meşakkatsiz bulabilecekleri bir tür hazır helva sunduğunu ifadeden sonra bu mecmuadan fetva yazacak olanlara tahrif etmeden yazmalarını, yazdıktan sonra tekrar gözden geçirip “olur” u “olmaz” ve “olmaz”ı “olur” diye yazmaktan sakınmaları uyarısında bulunup gördükleri hataları düzeltmeleri ricasında bulunur. Eser, Beyazıt Ktp. Beyazıt, nr. 2757, 0b-340b'de bulunmakta olup başında “*Kitâbu'l-Fetâvâ li-Ebissuûd ve İbn Kemâl Paşa*” ibaresi bulunmaktadır.

c. *Ma'rûzât*: Ebussuûd Efendi'nin muhtelif zamanlarda Kanûnî Sultan Süleyman'a arz ederek onun onayını aldığı fetvalardan oluşan mecmuadır. Bu fetvalar padişah iradesi alındığı için kadıların bağlayan ve uyulması gereken kurallar olarak belirlenmiştir. Millî Tetebbûlar Mecmuası'nda eksik bir nüshası yayınlanan bu eserin tam nüshası, Almanca tercümesiyle birlikte Paul Horster ve Ahmet Akgündüz tarafından yayımlanmıştır.⁵¹ Bu son yayımlanan nüshada altmış beş fetva yer almaktadır.

⁴⁹ Özen, Şükrü, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. III, Sayı. 5. 2005, s. 285-286.

⁵⁰ Karatay, Fehmi Ethem, *Türkçe Yazmalar Kataloğu*, c. I, s. 96.

⁵¹ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul, Fey Vakfı, 1992, c. IV, s. 35-37. “Osmanlı Kanunnâmeleri”, *Millî Tetebbûlar Mecmuası*, 1913, sy. 2, s. 337-348.

d. Ebussuûd Efendi'nin Fetvâlarına Göre Kanûni Devrinde Osmanlı Hayatı

Bu çalışmada Millet (Ali Emîrî, nr.80) ve Beyazıt Devlet (nr.2757) kütüphanelerinde bulunan Ebussuûd'a ait iki fetva mecmuası, yeniden düzenlenerek yayımlanmıştır. Ebussuûd Efendi'nin mevcut fetvalarının oldukça kısmî bir derlemesi olup sadece 1001 fetva içeren bu çalışma, geniş hacimli fetva mecmualarının henüz neşredilmemiş olması hasebiyle, günümüzde Osmanlı hukuku ve Ebussuûd üzerine yapılan çalışmaların temel kaynağı haline gelmiştir. Eser Mustafa Ertuğrul Düздаğ tarafından derlenmiş ve İstanbul'da Enderun Kitabevi tarafından 1972, 1983 yıllarında ve yine İstanbul'da Şule yayınları tarafından 1998 yılında basılmıştır.

1.4.3.2. Fetâvâ-yı Ali Efendi: Çatalcalı Ali Efendi (1103/1692)

Cengiz Kallek'in sayımına göre 4412 fetva içeren eser, fetvahânenin en muteber kabul ettiği, Osmanlı şeyhülislâmlarına ait dört fetva kitabından biridir ve ondan fazla baskısı yapılmıştır. Bazı yazma nüshalarının istinsâh tarihinden, *Fetâvâ*'nın Ali Efendi henüz hayatta iken derlendiği anlaşılmaktadır. Ahıskalı Ahmed Efendi (Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa, nr. 218), Seyyid Mehmed b. Seyyid Mustafa İbnü'l-Mukayyid (Süleymaniye ktp. Esad Efendi, nr.1031, İst.11 Muharrem 1161/ 12.1.1748) ve Salih b. Ahmed el-Kefevî; klasik fıkıh ve fetva kitaplarında bulunan ve Ali Efendi'nin fetvalarının mesnedini teşkil eden hükümlerin buldukları kaynak adı ve bölümünü belirterek, Arapça asıllarını da vermek suretiyle "*Nukûlü Fetâvâ-yı Ali Efendi*" adıyla birer eser meydana getirmişlerdir. Kitabın basımında Kefevî'nin çalışması esas alınmış ve Ali Efendi'nin Türkçe fetvalarından sonra onun derlediği Arapça mesnetleri zikredilmiştir.

Sâbık Lâzkiye kadısı Mustafa b. Mahmud Efendi tarafından 3 Şevval 1127/2.10.1715 tarihinde istinsahı tamamlanan ve nukûl bulunmayan bir nüshası Süleymaniye Ktp. Harput, nr.283,1b-239b.'de bulunmaktadır. Şam Müftüsü Hâmid b. Ali ed-Dimeşkî el-İmâdî (ö. 1171/1758), Ali Efendi'nin *fetâvâ*'sını "*el-Metâlibü's-Seniyye li'l-Fetâvâ'l Aliyye*" adıyla Arapçaya tercüme etmiştir. (Konya Karatay Yusufağa ktp. nr. 393/24,183b-244b9) de yer almaktadır. Fetvâ emîni Çeşmizâde

Mehmed Hâlis'in hazırladığı *Hulâsatü'l Ecvibe* adlı eserde *Fetâvâ-yı Ali Efendi'de* bulunan fetvalar özetlenerek neşredilmiştir.

Şeyhülislâm Fetvâları Ali Efendi (İstanbul Fey Vakfı,1995) adıyla hangi nüsha olduğu belirtilmeden “ Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan orjinal metinden aynen alınmıştır” denilerek sadeleştirilip yayımlanan eser ise, Fetâvâ-yı Ali Efendi'nin yalnızca birinci cildi olup 2032 fetva içermektedir. *Fetâvâ-yı Ali Efendi* İstanbul'da Matbaa-i Âmire'de 1245/1830, 1312/1894, 1324-1325 yıllarında *Fetâvâ-yı Feyziyye* ile birlikte basılmıştır.⁵²

1.4.3.3. *Behcetü'l-Fetâvâ Maa'n Nukûl*

Yenişehirli Ebü'l Fazl Abdullah b. Mehmed (7.5.1718-30.9.1730) yılları arasında şeyhülislam olarak görev yapmıştır. Fetvaları Osmanlı fetva mecmualarının en değerlilerinden olup İstanbul'da Matbaa-i Âmire'de 1266/1850, 1289/1872 yıllarında basılmış olup 643 sayfadır. Eserin tertibi fetva emîni Mehmed Fıkhî el-Aynî tarafından yapılmıştır. Aynî'nin girişte belirttiğine göre, daha önceki şeyhülislâmlardan farklı olarak Abdullah Efendi, vermiş olduğu fetvaları bizzat kendisi büyük bir kitap halinde derlemiştir. Ancak meselelerin çoğunun uygun yerlerine yazılmamış olması, eserden istifadeyi güçleştiriyordu. Bu nedenle Abdullah Efendi'nin hizmetinde bulunduğu sırada Aynî, kitabın daha kullanışlı hale gelmesi için eseri klasik fıkıh kitapları sistematiğine göre yeniden düzenlemiştir. Aynî Şeyhülislâm Abdullah Efendi'nin daha sonra verdiği fetvaları da ilave ederek müftülerin fetvalarına, hâkimlerin de baktıkları davalardaki kararlarına mesned olması için ibare ve lafızlarda hiçbir değişikliğe gitmeden kaynağın adını, bâb ve fasıllarını beyan ederek her meselenin karşılığına Hanefî ulemâsının muteber kaynaklarından Arapça nakillerde bulunmuştur. Bu esere ***Behcetü'l-Fetâvâ*** adını el-Aynî kendisi vermiştir. Fetvâlar genelde Türkçe olmakla beraber bazı Arapça fetvalar da bulunmaktadır. Eserin diğer fetva mecmualarından bir farkı da onlar temizlik konusuyla başlarken bu mecmua inanç konularıyla ilgili fetvalarla başlamaktadır.

⁵² İpşirli, Mehmet, “ Çatalcalı Ali Efendi”, *DİA*, c. VIII, s. 438.

Önemine binaen *Behcetül Fetâvâ* üzerine bazı çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Fındıklılı Süleyman Efendi *Behcetü'l-Fetâvâ Fihristi (el-Fihristü'l-Kâmil li Behceti'l-Fetâvâ)*⁵³ adıyla bir çalışma yapmıştır. Çalışmasında aranan meselenin kolay bulunması için yeni bir fihrist düzenlemiş ve kullanım şeklini beyan sadedinde “*Fevâidü hâze'l-kitâb ve kavâidühü*” başlığı altında hazırladığı büyük fihristin nasıl kullanılacağına dair bir sayfalık bir açıklama yer almaktadır. *Behcetü'l-Fetâvâ*'da bulunan fetvalar Çeşmizâde Mehmed Hâlis'in hazırladığı *Hülâsatü'l-ecvibe* adlı eserde özetlenerek neşredilmiştir.⁵⁴ “*Fetâvâ-yı Vidînî*” adıyla Beyazıt Devlet Ktp. Beyazıt bölümünde nr. 2772, III+1b-148a kayıtlı eser *Abdullah Efendi Fetâvâ*'sının bir başka derlemesi olup Kitâbu't-Tahâre bölümüyle başlamaktadır. Fetvaların tertibi *Behcetü'l-fetâvâ*'dakilerden farklıdır. Fıkıh bâblarına göre tertip edilen mecmuanın sayfa kenarlarında konularla ilgili mutemet kaynaklardan Arapça nakiller vardır. Her bir bölüm kendi içinde olmak üzere numaralandırılmıştır.⁵⁵

1.4.3.4. *Fetâvâ-yı Feyziyye Maa'n-Nukûl ve 'ş-Şevâhidi'l-Kaviyye*

Seyyid Feyzullah Efendi, (14.2.1688-2.3.1688/ 25.5.1695-27.7.1703) yılları arasında şeyhülislâm olarak görev yaptı. *Fetâvâ-yı Feyziyye*, İstanbul'da Daru'-Tıbbâti'l-Âmire'de 1266/1850, 1324-1325 yıllarında *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin kenarında onunla birlikte basıldı. Fetvahânenin muteber saydığı fetva kitaplarından biridir. Şeyhülislâm Mehmed Refik Efendi'nin (ö. 1871) bu eserle birlikte basılan ve eserdeki fetvaların, fıkıh kitaplarından mesnetlerinin gösterildiği *Nukûlü'l-Fetâvâ'l-Feyziyye* adlı bir kitabı var.⁵⁶ Mürettip Arapça olarak kaleme aldığı mukaddimesinde, mecmuanın önemli meseleleri ihtiva etmekle birlikte bu meselelerin çoğunun nakilsiz olduğunu ve bazısının uygun başlıklar altında verilmediğini söyleyerek bu nakillerin muteber kitaplardaki ibarelerini derleyip hangi hususi kitaptan alındığını

⁵³Burada verilen bilgiler bu eserin 18 Zilkâde 1200 (12.9.1786) istinsah tarihini taşıyan Süleymaniye Ktp. Kasidecizâde bölümü nr. 267 (1b-77b) kayıtlı nüshasına dayalı olarak aktarılmaktadır. Ayrıca ili ayrı nüshası ise Süleymaniye ktp. Hacı Mahmud Ef. nr. 1239, İst. 1209/1794, 159 vr. ; Murat Molla Ktp. Murad Molla, nr.1187, ist. 1185/1771, 62 vr.

⁵⁴Ahmet Özel, “Behcetü'l-fetâvâ”, *DİA*. c.V, s. 216.

⁵⁵Özen, a.g.m. c. III, sy. 5, 2005, s. 304.

⁵⁶Mehmet Serhan Tayşi, “Feyzullah Efendi, Seyyid”, *DİA*. c. X, s. 527-528;Eser hakkında bkz. Salim Ögüt “Fetâvâ-yı Feyziyye”, *DİA*, c. XII, s. 443. ; Muhammed Aruçi, “Mehmed Refik Efendi”, *DİA*. c. XXVIII, s. 518.

belirttiğini, ana konularla ilgili yapılan mutemet tanımları yazdığını ve uygun yerlerinde verilmeyen fetvaları, ulaşılması daha kolay olsundiye olması gereken yerlerine taşıdığını ifade eder. Fetvalarla ilgili eleştirilerini ve yanlış anlaşılabilir genel ifadelerin kayıtlarını belirtmiş iktibas ettiği nakil bir sonraki sorunun cevabını da içermekte ise buna işaret ederek nakli tekrar etmemiş ve Arapça olarak getirdiği bu eleştiri ve açıklamaların sonuna “li mürettibihi” mürettibine aittir ifadesini koymuştur. *Fetâvâ-yı Feyziyye’de* bulunan fetvalar ayrıca fetva emini Çeşmizâde Mehmed Hâlis’in hazırladığı *Hülâsatü’l-ecvibe* adlı eserde özet halinde neşredilmiştir.⁵⁷

1.4.3.5. Fetâvâ-yı Abdürrahîm Efendi

Menteşzâde Abdürrahim Efendi, (26.6.1715-4.12.1716) arası yıllarında şeyhülislâm olarak görev yaptı ve 1716 yılında vefat etti. *Fetâvâ-yı Abdürrahim* adlı mecmua İstanbul’da c.I-II. Dâru’t-Tıbâati’l-Ma’mûreti’s-Sultâniye’de 1243/1827’de basıldı. Matbu mecmua on bir bin elli (11050) civarında fetva içermektedir. Bu mecmua fetvaların mesnetlerinin gösterildiği nakilleri içermemekte sadece ilk 95. sayfasına kadar olan kısımda sayfa kenarlarında bazı nakillere yer verilmektedir.

Fetvâ emini Mehmed b. Ahmed b. Mustafa el-Gedûsî (ö.1253/1837) *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*’deki fetvaların nakillerini derlediği *Feyzü’l-kerîm fî nukûli-Fetâvâ Abdürrahîm* adıyla bir eser meydana getirmiştir. (İstanbul Müftülüğü Ktp. nr.142-143, c. I-II, 455+469 vr. İst. 3 Safer 1238/20.10.1822, mukabelesi 21 Receb 1238’de (3.4.1823) tamamlanmıştır. Diğer yazmaları Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa, nr. 498; Yazma Bağışlar, nr. 2006) da bulunmaktadır.

Gedûsî, Abdürrahim Efendi’nin *Fetâvâ*’sının birçok mesele ve bol fayda içermesine rağmen çokaz nakil bulunduğunu, bu nedenle her bir fetvanın kaynağını gösterdiğini ve böylece araştıranlara doğrunun anlaşılmasında yardımcı olduğunu ve büyük âlimler nezdinde çok büyük kabul gördüğünü belirtir. Gedûsî, Abdürrahim Efendi’nin herbir Türkçe fetvasının ardından hemen Arapça nakilleri ve nakil sonlarına da kaynak isimlerini ve bölüm adlarını kaydetmiştir.⁵⁸ *Fetâvâ-yı*

⁵⁷Özen, Şükrü, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. III, sy. 5, 2005. s. 285-86.

⁵⁸İpşirli, Mehmet, “Abdürrahim Efendi, Menteshzâde”, *DİA* c. I, s. 289-290. Ayrıca *Fetâvâ*’sının tanıtımı için bkz. Cengiz Kallek “Fetâvâ-yı Abdürrahim”, *DİA*. c. XII, s. 437.

Abdürrahim’de bulunan fetvalar, ayrıca fetva emini Çeşmizâde Mehmed Halis’in hazırladığı “*Hülâsatü’l-ecvibe*” adlı eserde özet halinde neşredilmiştir.

1.4.3.6. *Fetâvâ-yı Minkârizâde* (*Fetâvâ-yı Atâullah Efendi*)

Şeyhülislâm Minkârizâde Yahya Efendi’nin (ö.1127/1715) fetâvâsı onun öğrencilerinden ve onun döneminde fetva eminliği yapan Atâullah Mehmed Efendi tarafından fetvaların nakillerini kaynak isimleriyle kaydettiği çalışmasıyla tanınmış ve yaygınlık kazanmış olduğu için *Fetâvâ-yı Atâullah* diye bilinmektedir. Atâullah Mehmed Efendi mukaddimede belirttiğine göre Minkârizâde’nin (21.11.1662-21.2.1674) yılları arasında fetva hizmetinde bulunmuş müsevvidlik yapmış ve meselelerin araştırılması işinde çalışmıştır. Minkârizâde’nin bu dönemde hazırlanan-fetva mecmuası daha sonra ıslanıp kullanılamaz hale gelmiş ve adeta fetvaları unutulmaya yüz tutmuş idi. Bu fetvaları nasıl derleyeceğini düşündüğü bir dönemde tanıdıklarından birinin, merhumun imzasını taşıyan çok sayıda fetva ve meseleyi elde ederek- diğer fetva kitapları gibi- bölümlere göre tertip etmiş olduğunu kaydeden Atâullah Efendi müstensihin bazı cevaplarda hata etme ihtimali hatırına geldiği için merhumun torunu Çelebi Efendi ile temas kurup onun desteğini de almak suretiyle bu mecmuayı meydana getirmiştir. Atâullah Efendi’nin bu çalışması yaygın olarak bilinir. Fakat Minkârizâde’nin fetvalarını nakilsiz içeren veya nakillerinin sayfa kenarlarında verildiği nüshalarda mevcuttur.⁵⁹

1.4.3.7. *el-Ferâidü’l-Behiyye fi’l-Fetâvâ’l-Hayriyye*

Şeyhülislâm Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi (16.3.1914-6.5.1916) yılları arasında şeyhülislâm olarak görev yapmıştır. “*el-Ferâidü’l Behiyye fi’l Fetâvâ’l Hayriyye*” isimli eserde Hayri Efendi kendi fetvalarını derlemiştir. Hayri Efendi mecmuaya yazdığı Arapça kısa mukaddimede şeyhülislâmlık makamında iken kendisine sorulan fetvaları bütün memlekette istifade edilmesini bir maslahat gördüğü için bu mecmuada bir araya getirdiğini belirtir. Mecmuanın baş tarafında bir fihrist bulunmaktadır. Müellif nüshası olduğu anlaşılan bu mecmuada fetvalar,

⁵⁹Kataloglara göre bu eserin bazı nüshaları: Beyazıt Devlet Ktp. Beyazıt, nr.4789, 2765, 2789, 9043; Veliyüddin Efendi, nr. 3413, 9039; Millî Kütüphane, YZ. A3242; Süleymaniye Ktp. Aşir Efendi, nr.137; Esat Efendi, nr.1088; Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr.355, 610 (bu nüshanın ilk sayfasının fotoğrafı *DİA*’da c. XII, s. 444 yayımlanmıştır). Nüshaları için ayrıca bkz. Yayla, “Fetâvâ-yı Minkârizâde”, *DİA*. C. XII, s. 445.

orjinal fetva uslubuyla tıpkı fetva kâğıtlarında olduğu gibi “*minhu't-tevfik*” dua cümlesi ve altında “Bu mesele beyanında eimme-i Hanefiyye'den cevab ne vech iledir ki” ibaresiyle başlamakta ve mesele zikredildikten sonra “el-cevab” ibaresinin ardından, Hayri Efendi'nin kısa “olur” veya “olmaz” gibi cevaplarının peşinden “*ketebehu el fakîr ileyhi Teâlâ Hayri bin. Avnî el-Ürgübî. Ufîye anhuma*” ibaresi yer almaktadır. Fetvaların mesnedini teşkil eden Arapça kaynaklardan yapılan nakillere de yer verilen mecmuada, muhtemelen zaman içinde eklemelerde bulunmak düşüncesiyle boş sayfalar bırakılmış ve bazı bölüm başlıkları yazıldığı halde altında fetva zikredilmemiştir. Matbu kaynaklardan nakil yapıldığında cilt ve sayfa numarası da verilmiştir. Çoğunlukla bir sayfaya iki sütun halinde yazılan fetvalar, genelde Türkçe olmakla beraber bazı Arapça fetvalar da bulunmakta ve bu durumda fetva “*Mâ kavlü Şeyhilislâm*” ibaresi ve bir dua cümlesiyle başlamaktadır. Ancak mecmua ile ilgili sıraladığımız bu üslub eser boyunca düzenli bir şekilde muhafaza edilmiş değildir. Hayri Efendi'nin *Cerîde-i İlmiyye*' de yayımlanan fetvaları İsmail Cebeci tarafından “*Cerîde-i İlmiyye'de Yeralan Fetvalar*” adlı yüksek lisans çalışmasında derlenmiştir.(Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.) Hayri Efendiye ait fetva mecmuası İstanbul Müftülüğü ktp. nr. 315'te kayıtlı bulunmaktadır.⁶⁰

1.5. OSMANLI DEVLETİ VE ŞEYHÜLİSLÂMLIK TEŞKİLATI

Sözlükte “yaşlı kimse, reis, bilge kişi” anlamındaki şeyh ile İslâm kelimelerinden teşekkül eden “Şeyhü'l-İslâm” tabiri, İslâm dünyasında önde gelen ulemâ ve sûfilere verilen bir şeref unvanı olarak 10. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış, daha sonra “ulemânın en kıdemlisi, reisi” anlamında bir unvan olarak kullanılmaya başlamıştır.⁶¹

Şeyhülislâmlığın dini bir müessese haline gelişi Osmanlılar devrinde gerçekleşmiştir. Aslında şeyhülislâm unvanı İstanbul Müftüsü için kullanılmış ve devletin XVI. yüzyıl başlarında geçirdiği siyasi ve bürokratik değişimin rolüyle önemi artmıştır. “Müftülenâm” da denilen şeyhülislâmların makamı zamanla meşihat

⁶⁰İpşirli, “Hayri Efendi, Mustafa”, *DİA.*, c. XVII, s. 62-64.

⁶¹İpşirli, *DİA.* md. “şeyhülislâm”, c. XXXIX, s. 91; Aksoy, Mehmet, (1998), *Şeyhülislâmlıktan Bugüne Şeyhülislâmlıktan Diyânet İşleri Başkanlığına Geçiş*, Köln, s. 5.

ve Meşihat-ı İslâmiyye şeklinde de anılmıştır. XVII. yüzyılda şeyhülislâmlık yahut meşihat, siyâsî nüfûzu daha da artan bir kurum haline gelmiş ardından sürekli gelişmiş, hizmetli sayısı artmış ve XIX. yüzyıldaki idari düzenlemeler sırasında şeyhülislâmlar kabine üyesi olmuştur.

Şeyhülislâmlığın 1425'te mütevazı bir fetva makamı olarak ortaya çıktığı fikri genel kabul görmüştür. Osmanlılarda şeyhülislâmlığın kuruluş tarihi ve bu makama ilk defa kimin tayin edildiği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Uzun yıllar Bursa kadılığı yapan Molla Fenârî'nin 828'de (1425) Bursa Müftülüğüne tayin edilmesi, Osmanlılarda müftülük ve şeyhülislâmlığın başlangıcı olarak kabul edilmiştir.

Şeyhülislâmın protokol ve hiyeraşideki üstün konumunu göstermesi bakımından *Fâtih Kânunnâmesi* ilk resmî belgedir. Burada şeyhülislâmın ulemânın reîsi olduğu, vezîriâzâmın teşrifatta şeyhülislâma ve padişah hocasına kendisinin önünde yervermesi gerektiği vurgulanmaktadır. Fâtih Sultan Mehmed kanunnamesinde Şeyhülislâm, padişah hocası ve kazaskerin elkâbı aynı olup “a'lemü'l-ulemâi'l-mütebahhirîn” şeklinde başlayan kalıplaşmış uzun bir ibare halinde bu unvanlar ifade edilir.⁶²

Padişahlar şeyhülislâmlara hitaplarında genellikle “efendi dâîmiz” tabirini kullandırlardı Şeyhülislâmlar zaman içinde devlet erkânının katıldığı büyük merasimlerde yer almış ve giderek genişleyen teşrifatın vazgeçilmez bir unsuru haline gelmişlerdir.⁶³

1.5.1. Şeyhülislâmın Görev ve Yetkileri

Şeyhülislâmların en temel görevi kendilerine sorulan dînî, siyâsî ve idârî konularda fıkha, özellikle de Hanefî fıkına göre fetva vermektir. Fetvaların giriş kısmında “Bu mesele beyanında eimme-i Hanefiyye'den cevap ne vechiledir ki” cümlesi bir kalıp halinde yer alır. Normal mahkemelerde veya meşihatta görülmekte olan bir davada tarafların getirdiği şeyhülislam fetvaları oldukça etkili olmaktadır.

⁶² Fatih Sultan Mehmed, *Kânunnâme-i Âl-i Osman*, (nşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul, 2003, s. 5, 22; Baltacı, Cahit, (1976), *15. Ve 16. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul, s. 51.

⁶³ İpşirli, DİA, md. “Şeyhülislâm”, c. XXXIX, s. 91-93.

Şeyhülislâmların ahvâli şahsiyeye ve gündelik hayata dair fetvalarının binlerce örneği kendi dönemlerinde veya kendi dönemlerinden sonra derlenen fetva mecmualarında toplanmıştır. İdârî ve siyâsî nitelikli önemli fetvalar bu mecmuaların “kitâbu’s-siyer” bahsinde yer almakta, ama daha ziyade fetvahânedede veya resmi belgeler içinde bulunmaktadır. Fetva mecmuası olan şeyhülislâmların sayısı azdır. Bu derleme fetva mecmuaları XVI. yüzyıldan itibaren giderek artmıştır. Bunlar içerisinde hal’ fetvalarının önemli bir yeri vardır. Zira çok defa siyasi mülâhazalarla ve konjoktüre göre asker ve ulemâ işbirliğiyle verilen bu fetvaların şer’î ve hukuki yönü tartışmalıdır.

Kemalpaşazâde ve Ebussuûd Efendi’nin fetvalarında şer’î hukuk ile örfî hukukun (şer’i-şerîf ve kânûn-ı münîf) bağdaştırılması konusunda önemli hizmetler olmuştur. Özellikle Ebussuûd Efendi’nin bu nevi fetvalarını gerekçeli ve açıklamalı olarak hazırlaması dikkate değer bir husustur.

Şeyhülislâmların ilk zamanlarda idari görevleri yok denecek kadar az olup iftâ teşkilâtının başı sıfatıyla müftülerin tayini ile sınırlıydı. XVI. yüzyılın ortalarında mevleviyet derecesindeki kadı ve müderrislerin tayin, terfi ve diğer işlemleri kazaskerlerden şeyhülislâmlara intikal edince görevleri artmaya başlamıştır. XVII. yüzyıldan itibaren hekimbaşı, müneccimbaşı ve dergâhlara şeyh tayinleri de dâhil olmak üzere bütün ilmiye tevcîhâtı, şeyhülislâmların sadrazama “işâret-i aliyye” denilen teklif ve inhâları ile yapılmaya başlanmıştır. XVI. asırdan itibaren padişah ve sadrazamlar, Dîvân-ı Hümâyun üyesi olmamasına rağmen gitikçe artan bir şekilde şeyhülislâmın görüşüne müracaat etmiş, XVII. yüzyıldan itibaren şeyhülislâmlar idarenin içinde yer almışlardır. Meşveret meclislerinde şeyhülislâmlar etkili bir görev icra etmişlerdir.

Şeyhülislâmların önemli bir görevi de ruûs imtihanlarının yapılmasından sorumlu olmalarıdır. Bu imtihanlar uzun yıllar sonra yapılan ve görev bekleyen ulema arasında yığılmalara sebebiyet veren zor bir görevdi. Bunların dışında şeyhülislâmların büyük vakıflara nezaret ettikleri, huzur derslerinde huzur hocalarını seçtikleri, huzur mürâfaasına başkanlık yaptıkları bilinmektedir. Ayrıca XVII. yüzyıldan itibaren culûs merasimi sonrası kılıç alayına katılarak padişaha törenle kılıç kuşandırmışlardır.

Padişah çocuklarına eğitim ve terbiye için hoca tayin edildiğinde onların özel tahsile başlamaları münasebetiyle düzenlenen merasimde ilk dersi şeyhülislâmın vermesi adettendi.⁶⁴

Kurulduğu tarihten itibaren şeyhülislâmlar iftâ teşkilâtından sorumlu olmuş, bütün eyalet, sancak ve kaza müftülerinin tayinleri, yer değiştirmeleri, azilleri fetva teşkilâtıyla ilgili diğer problemlerin çözümü onlara havale edilmiştir. Osmanlı Devleti'nden ayrılıp bağımsız hale gelen Balkan devletlerindeki müftülerin, diyânet görevlilerinin her türlü özlük işlemleri de Balkanlardaki müslümanların hâmisi olması sebebiyle şeyhülislâmlık tarafından karşılanmıştır. Yunanistan ve Bulgaristan'da 1913 yılından sonra müftülerin menşurları⁶⁵ İstanbul'da şeyhülislâm tarafından verilmiştir.

1.5.2. Şeyhülislâm Dâiresi ve Çalışan Görevlileri

XVII. ve XVIII. yüzyıllara kadar şeyhülislâmların maiyeti ve meşihat makamı hakkında kaynaklarda fazla bilgi yer almamaktadır. Erken dönemlerde şeyhülislâmların “Fetva Emîni, Çuhadar, Telhisçi, Kâtip, Müsevvid, Mübeyyiz, Mukabeleci, Müvezzi ve Mühürdar” gibi yardımcıları vardı. Bunlar arasında özellikle **Fetva emîni** derin fikhî bilgiye sahip, şer‘î meselelere vakıf dirayetli âlimler arasından seçilirdi.

Fetva eminliğinin Ebussuûd Efendi tarafından ihdas edildiği bilinmektedir. Bilhassa XVI. yüzyıldan sonra şeyhülislâmlar fetvaların kaynaklarının bulunması ve formüle edilmesi işini fetva eminlerine bırakmışlardır. Şeyhülislâmlardan fetva emaneti hizmetinde bulunanlar daha sonra düzenli fetva mecmuaları hazırlamışlardır.

1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra meşihat makamı, kazaskerlik ve İstanbul kadılığı dâhil olmak üzere bütün şer‘î kurumlarla birlikte Ağa kapısına taşınmış ve buraya “Bâb-ı Meşihat” adı verilmiştir. Bu daire ve kalemlerde toplam 150 kadar görevli bulunuyordu.

⁶⁴ Aksoy, Mehmet, *Şeyhülislâmlıktan Bugüne Şeyhülislâmlıktan Diyânet İşleri Başkanlığına Geçiş*. s. 37.

⁶⁵ Menşur, hükümdar tarafından yapılan bir tayini, bir görev veya muâfiyeti yahut iktâ tevcihini bildiren belge. Özaydın, Abdülkerim, “menşur” md. *DİA*. c. XXVIII, s. 148.

Şeyhülislâmlar başta fıkıh olmak üzere dini ilimlerin çeşitli dallarında eser yazdıkları gibi şair, tarihçi, sanatkâr ve kütüphâne sahibi, ayrıca ilim ve sanat hâmisî olarak Osmanlı kültür ve sanatına katkıda bulunmaları takdire şayan bir çabadır.

Osmanlı şeyhülislâmlarının hayatına dair başlıca eserler, Kâtip Çelebi'nin *Takvîmü't-tevârih*, (İstanbul 1146) Mehmed Şem'î'nin *Esmâru't-tevârih*'i (İstanbul 1311) topluca şeyhülislâm biyografileri için *Devhatü'l-meşâyih ile İlmiye Salnâmesi* önemli eserlerdir. Ayrıca *Şekâ'iku'n-nu'mâniyye* ve zeyillerinde geniş bilgilere rastlanır. Şeyhülislâmlık Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından önce Şer'îyye ve Evkâf Vekâleti'ne dönüştürülmüş, 1924'te hilâfetin ilgâsıyla birlikte bu vekâlet kaldırılarak Diyanet İşleri Reisliği kurulmuştur.⁶⁶

1.5.3. Fetva İsteme ve Şeyhülislâmın Fetvâ Verme Usûlü

Herhangi bir kimse şer'î bir hususta fetva almak isterse Fetvâ Emîni Dairesi'ne müracaat ederek suâlini yazar veya beyan eder. Bunun üzerine Fetvâ Emîni Kâtibi bu suâli şer'î usule uygun bir formata sokar yani sâkk usûlü üzere ta'birât-ı mahsûsa ile kaleme alır ve buna da mesele denirdi. Meseleler dokuz parmak uzunluğunda ve dört parmak eninde bir kâğıt üzerine küçük harflerle ta'lik kırmızı yazı ile yazılır. Meselenin az veya çok ehemmiyetine göre verilecek cevap, kısaca vardır veya yoktur, olur veya olmaz, gelir veya gelmez, meşrudur veya meşru değildir, caizdir veya caiz değildir gibi, suâle göre verilirdi. Bazen yine fetva kaleminden yazılan ve müftü tarafından verilen cevap, esbâb-ı mûcibeli ve izahlı olurdu. Fetvalarda kullanılan isimler erkekler için Zeyd, Amr, Bekir, Halid, Velid kadınlar için kullanılan isimler ise, Hind, Zeyneb, Hatice, Ümmügülsüm, Rabia gibi muhayyel isimler olup yerine göre, İslâm, Hıristiyan, ecnebî tüccâr ve muharip olanlar için dört türlü kullanılırdı. Bu dört sınıfın her birine göre yukarıda sıraladığımız muhayyel isimler kullanılırdı. Şeyhülislâmların fetvâların altına imza atması lazımdı.⁶⁷ Fıkıh âlimleri, özellikle belli bir ilmi seviyeye ulaşmış kimselerin istediği fetvalarda delil veya kaynak gösterilmesini şart koştukları halde avamdan olanların müftüden delil ve kaynak istemesini hoş görmezlerdi. Ancak müstefînin

⁶⁶ İpşirli, *DİA*. md. "Şeyhülislâm", c. XXXIX. s. 94-96.

⁶⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara, 1965, s. 174.

mutmain olması için fetvayı aldıktan sonra müftüden şifâhen delil istemesinin mümkün olduğunu da ifade ederler.

Osmanlı Devletinde müftüler, fetvalarında kaynak gösterdikleri halde şeyhülislâmlar kaynak göstermek mecburiyetinde değillerdi.⁶⁸ Şeyhülislâmların fetvalarında düzenleme yeri ve tarihi, şeyhülislâmların yeri malum olduğu için yazılmazdı. Ancak vilâyet ve kaza müftüleri verdikleri fetvalarda ikâmetgahlarını unvanlarını, fetvâlarında yararlandıkları kaynak eserleri bildirmek zorundaydılar. Mezhep imamlarının, mezhep içinde şöhret bulmuş diğer ulemâ ile şeyhülislâmların vermiş olduğu fetvalar, zaman içerisinde öğrencileri tarafından veya fetva işleri ile ilgilenen görevli kimselerce derlenip toplanmıştır.⁶⁹

⁶⁸ Atar, “Fetva” md. *DİA*. c. XII, s. 494.

⁶⁹ Aksoy, a.g.e., s. 36.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAM'DA EVLİLİĞİN SONA ERME ŞEKİLLERİ

Aile milletin temeli; sevgi, şefkat ve ilginin bulunduğu sıcak bir yuvadır. Evlilikler de böylesi bir yuvanın ömür boyu devam etmesi için yapılır. Belirli bir süre için yapılan evlilikler (mut'a gibi) İslâm fakihlerinin ekserisi tarafından meşru görülmemiştir. İslâm, aile birliğinin korunmasına çok büyük önem vermiştir. Kur'ân'ı Kerim'de, aile ortamında zaman zaman olabilecek sıkıntı ve dargınlıklara karşı teennî ile hareket edilmesi öğütlenerek şöyle buyrulmuştur: ***“Ey iman edenler! Eşlerinizle hoş geçinin. Eğer kendilerinden hoşlanmadıysanız olabilir ki bir şey sizin hoşunuza gitmez de Allah onda birçok hayır takdir etmiş olabilir.”***⁷⁰ Ailede huzursuzluk kadın tarafından çıkarılıyorsa bu konuda erkeğe düşen tavır ayette şöyle açıklanmıştır: ***“Şerlerinden, (serkeşliklerinden) yıldığınız kadınlara gelince: Onlara (evvelâ) öğüt verin (vazgeçmezlerse) kendilerini yataklarında yalnız bırakın,(yine kâr etmezse) döğün. Size itaat ederlerse aleyhlerinde başka bir yol aramayın. Çünkü Allah çok yücedir, çok büyüktür.”***⁷¹ Ailede geçimsizlik çok şiddetlenmişse boşanmadan önce son çare olarak hakeme başvurulması tavsiye edilmiştir. ***“Eğer karı ile kocanın aralarının açılmasından korkarsanız erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Eğer hakemler karı ile kocanın arasını düzeltmek isterlerse Allah onların arasını bulup barıştırmaya muvaffak kılar.”***⁷² Hakemler de soruna çare bulamazlarsa boşanma kaçınılmaz olur. Bu durum Kur'ân-ı Kerim'de boşanmanın her iki taraf için de normal bir şey olup her şeyin sonu olmadığı gerçeğine bizi götürür. ***“Eğer karı ile koca birbirinden boşanıp ayrılacak olurlarsa Allah herbirini lütfundan zengin kılar. Allah'ın lütfu boldur ve o, hüküm ve hikmet sahibidir.”***⁷³ Çünkü zorla güzellik olmamakta, zorlama ile sevgi ve bağlılık doğmamaktadır. İslam'da kocaya, hâkim kararına gerek kalmadan eşini boşama yetkisi verilmiştir. Bu yetkinin kötüye

⁷⁰ Nisâ 4/19

⁷¹ Nisa 4/34

⁷² Nisa 4/35

⁷³ Nisa 4/130

kullanılmaması için de bazı önlemler alınmıştır. Öncelikle, boşamanın Allah'ın sevmediği bir helal olduğu vurgulanmış, hadislerde bu husus şöyle dile getirilmiştir: **“Yüce Allah'a helalin en sevimsizi boşamadır”⁷⁴“Sırf zevk için sık sık kadın değiştiren erkeklerle, sık sık koca değiştiren kadınlara Allah lânet etsin.”⁷⁵**Kadın nikâh öncesinde veya nikâh sonrası bir zamanda boşama yetkisinin kendisine verilmesini kocasından talep etme hakkına (tefvîz-i talâk) sahiptir. Eşler karşılıklı anlaşma ile de evliliğe son verebilirler. Boşanma sebepleri bulununca kadın mahkemeye mürâcaat etme hakkına da sahiptir. Sonuç olarak İslâm'da evlilik şu durumlarda sona erer:1) Boşama (Talâk), 2) Eşlerin bir bedel karşılığı anlaşarak boşanmaları (Muhâlea), 3) Hâkim kararıyla boşanma (Tefrik), 4) Ölüm, 5) İrtidad, 6) Kocanın eşine zina isnadında bulunması nedeniyle eşlerin mahkemede yeminleşmeleri (Mülâane), 7) İla, (kocanın eşine dört ay veya daha fazla bir süre yaklaşmayacağına dair yemin etmesi)

2.1. TALÂK (BOŞAMA) VE HÜKÜMLERİ

2.1.1. Talâkın Sözlük Anlamı

Talâk kelimesi “talaka” kökünden Arapça bir mastar olup sözlükte “bağı çözmek, ayırmak, esiri serbest bırakmak⁷⁶” anlamlarına gelir. Boşamak manasındaki kullanımı ise daha çok “tatlık” masdarından türeyen kelimelerle ifade edilmektedir. Araplar talâk kelimesini “ifâl” bâbında boşama anlamında kullandıkları gibi daha çok, başka anlamlarda kullanırlar. Mesela atı ve esiri itlâk ettim dediklerinde “serbest bıraktım” anlamını kastederek “tefil” bâbında ise sadece boşama anlamında kullanırlar. Mesela koca, hanımına “seni tatlık ettim” dese niyete muhtaç olmadan hanımını boşamış olur, ama seni “itlâk ettim” (serbest bıraktım) derse boşama niyetinin olup olmadığı kendisine sorulur. Talâk sözcüğü Kur'an'da iki yerde geçer: **“Eğer onlar boşamayı kastederlerse, şüphesiz Allah her şeyi işiten ve bilendir.”⁷⁷“Boşama iki defadır.”⁷⁸** On kadar âyette ise “tatlık” kökünden, kocanın

⁷⁴Ebû Dâvud, Süleyman b. Eşas, *Sünenü Ebî Dâvûd*, İstanbul, 1981.Talâk, 3; Muhammed b. Yezid, İbn Mâce, *es-Sünen*, İstanbul, 1981.Talâk, 1.

⁷⁵Kâmil, Miras, *Tecrîd-i Sarîh Terc.* 7. baskı, Ankara, 1983, XI, 331

⁷⁶İbn Manzur, Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab* “talaka”,md. c. X, s. 226. Beyrut, 1374/1955.; İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddin Muhammed b. Abdülvâhid, *Fethu'l-Kadîr*, c. III, s. 463. Kahire, 1389/1970.

⁷⁷el-Bakara, 2/227.

eşini boşaması anlamında kullanılır. “*Ey peygamber! Kadınları boşamak istediğiniz zaman onları iddetleri içinde boşayınız*”⁷⁹

2.1.2. Talâkın Terim Anlamı:

Talâk bir fıkıh terimi olarak, nikâh akdini belirli sözlerle hemen veya ileriki bir tarihte çözmek, nikâh bağıını ortadan kaldırmaktır.⁸⁰ Tariften de anlaşıldığına göre boşama sözlü bir tasarruftur. Bu tasarrufa vücut veren sözler “sarîh” (manası açık ve anlaşılır) ve “kinâî” (manası kapalı olup îzaha muhtaç) sözler diye ikiye ayrılır. Talâk kelimesi ile diğer dillerde bunu karşılayan kelimeler, açık boşama sözleridir. Bunlar dışında kalıp boşama maksadıyla kullanılan diğer sözler kinâîdir.⁸¹

Boşama açık sözlerle yapılırsa müctehitlerin çoğuna göre niyete bakılmaz, hâkim boşamaya hükmeder. Boşama manasında kullanılması örf ve âdet haline gelmiş kapalı sözler de sarîh sözler gibidir.⁸² Kinayeli sözlerle boşamanın söz konusu olduğu durumlarda hâkim, söyleyenin maksadını sorar, maksadı boşama değilse boşamaya hükmedemez.⁸³

İslâm hukuku âlimleri Kur’an ve sünnet metinlerindeki kullanımından hareketle, talâk terimi ile sadece erkeğin tek taraflı iradesi ile evliliğe son vermesini kastetmişlerdir.⁸⁴

2.2. BOŞAMANIN RUKÜN VE ŞARTLARI

2.2.1. Boşamanın Ruknü

Rukün bir şeyin aslını oluşturan temel unsurdur. Boşamanın ruknü, kişinin eşini boşarken kullandığı özel sözcük ve üsluptan ibarettir. Bunlar da boşama anlamına gelen “yol verme, serbest bırakma, bağı çözmeye” gibi doğrudan ve açık anlamlı sözcükler olabileceği gibi, “çık git, evimi terket” gibi kinayeli sözcükler de olabilir. Evliliği derhal sona erdiren “mülâane” ve belirli bir süre sonunda sona

⁷⁸ el-Bakara, 2/229.

⁷⁹ et-Talâk, 65/1.

⁸⁰ el-Meydâni, Abdülganî el-Ganîmî, ed-Dımeşkî, *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*, c., III, s.37. Dersaadet Tıpkı Basım, İstanbul, t.y.; Bilmen, Ömer Nasûhi, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilahât-ı Fıkhiyye Kamusu*, c. II, s. 175. İstanbul, 1976.

⁸¹ Karaman, Hayreddin, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, s. 330 vd. İstanbul, 1982.

⁸² *Hukûk-ı Aile Kararnamesi*, md 109. İstanbul, 1918.

⁸³ Karaman, a.g.e., s. 33.

⁸⁴ Aydın, Mehmet Akif, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 36. İstanbul, 1985.

erdiren “İla” da kullanılan sözler de böyledir.⁸⁵ “Seni boşadım, sen boşsun, sen bana haramsın, seni boşamak bana farz oldu” gibi ifadeler sarih anlamlı sözlere örnek olarak verilebilir. “Çık git, yolunu açtım, seni serbest bıraktım, seni terk ettim, git başkasıyla evlen, sen bana domuz eti veya ölü hayvan eti gibisin”⁸⁶ gibi sözler ise kinayeli lafızlara örnek verilebilir.

2.2.2. Boşamanın Şartı

Şart, bir şeyi oluşturan ana parçaların dışında kalan ama aslın meydana gelmesini sağlayan unsurlardır. Mesela namazın sahih olması için, abdestli olarak kılınması şarttır. İşte boşamanın gerçekleşmesi için de boşayacak kimsede bazı şartların bulunması gereklidir. Boşayacak kocanın akıllı, ergin ve ayık olması, boşanacak kadının da onun nikâhlısı veya iddetini bekleyen eşi olması gerekir.⁸⁷

2.3. BOŞAMA SALÂHIYETİ ve EHLİYETİ

2.3.1. Boşama Salâhiyeti

Boşama salahiyeti, boşamanın hukûki bir değer taşıması için bu hakkı kullanacak kişinin boşamaya yetkili olması demektir. Bu yetki prensip olarak kocaya aittir. Birçok âyette ve sünnet verilerinde kocanın boşamaya salahiyetli olduğu görülmektedir.⁸⁸ Boşama, kocanın yetki verdiği vekil veya elçi tarafından da îfa edilebilir. Kadının boşama salahiyeti, evlenme akdi yapılırken veya daha sonra kocasının boşama yetkisini ona vermesine bağlıdır. Koca kendisine ait olan boşama haklarından birisini eşine devredek olursa bu işleme tefvîz-i talâk denir.⁸⁹ Boşama salâhiyetinin kocaya verilmesine gerekçe olarak şu sebepler öne sürülmüştür:

a. Boşama yetkisinin bir kişiye (kocaya) verilmiş olması, iki kişiye verilmesi halindeki boşanma ihtimalini yarı yarıya azaltacaktır.

⁸⁵el-Kâsânî, Ebû Bekir Alâüddin b. Mes'ûd (587/1191), *Bedâiyu's-Sanâyi' fi Tertîbi's-Şerâyi'* c. III, s. 98. Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1394/1974.

⁸⁶Bilmen, a.g.e. c. 2, s. 184; Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali*, s. 371-372 vd. İstanbul, 1995.

⁸⁷Döndüren, a.g.e. s. 358. İstanbul, 1995. ; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l Muhtâr*, Kahire, t.y. c. III, s. 155.

⁸⁸Talâk 65/1; Bakara 2/226, 232,237; Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Talak 1-3" ; Müslim, Haccâc b. Ebi'l Hüseyin, el-Küseyrî en-Neysâbüri, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Talak, 1-5" Ebu Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvud* "Talak 4,38."

⁸⁹Konevî, Kasım, *Enîsü'l-Fukahâ fi ta'rîfâti'l-elfâzi'l-mütedâvile beyne'l-fukahâ*, s.158; Aydın a.g.e., s. 37. ; Döndüren, a.g.e., s. 418.

b. Kadınlar psikolojik özellikleri ve fitratları gereğierkeğe göre daha duygusal ve kırılındırlar. Kendilerine boşama yetkisi tam olarak verilecek olsa basit sebeplerden dolayı evliliğe son verebilirler.

c. Boşama sonrasında ortaya çıkacak mâlî külfetler yanında, aile kurumunun bütün maddi yükü üzerinde olacağı için koca, boşama konusunda daha temkinli davranır.⁹⁰

d.Boşama salahiyeti hâkime verilse, aile sırları açığa çıkacak haklı haksız suçlamalar yapılacak, taraf ailelerin arası daha fazla açılacak, boşananların yeniden eş bulmaları yuva kurmaları güçleşecektir.⁹¹

2.3.2. Boşama Ehliyeti

Boşamanın geçerli olması için kocada boşama ehliyeti, kadında ise boşanma ehliyeti olmalıdır. Bir şahsın boşama ehliyetini hâiz olabilmesi için koca yahut onun vekîli olması, akli başında ve ergenlik çağına girmiş bulunması gerektiğinde ittifak vardır.⁹² Şu halde çocuğun, akıl hastasının, bunamış olanın, uyuyanın veya baygın olanın veyahut boşama vekâleti bulunmayan kişilerin boşaması hukûken geçerli değildir.⁹³

Boşamanın asıl konusu olan (mahalli talâk) kadın, erkeğin gerçek veya hüküm bakımından eşi olmalıdır. Ric'î veya bir ya da iki defa bâin boşamadan dolayı iddet beklemekte olan kadın, iddet süresince hükmen evli sayılır. Hanefîler iddet, nafaka-i süknâ ve başkasıyla evlenememe gibi hususların ilk nikâha bağlı olarak devam edeceği gerekçesine binâen iddet içindeyapılan boşamaları geçerli saymışlardır.⁹⁴ Ancak şu durumdaki hanımlar talâka mahal olmazlar:

a. Zifaktan önce boşanan veya zifaktan sonra boşanıp ta iddeti sona eren bir zevce talâka mahal değildir.

⁹⁰İbnü'l-Hümâm, a.g.e., c. III, s. 465; Şa'bân, Zekiyyüddin, *el-Ahkâmu's-şer'iyye li'l ahvâli's-şahsiyye*, s. 352-353. 6. baskı, Bingazi, 1993.

⁹¹Karaman, a.g.e. s.333.

⁹²H.A.K. md. 102.

⁹³Merğînâni, Ali b. Ebi Bekr, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, c. I, s. 229 İstanbul, 1986. ; el-Kâsânî, *Bedâiyu's-sanâyi fi tertîbi's şerâyi*, c. III, s. 99.

⁹⁴Hallâf, Abdülvehhâb, *Ahkâmu'l-ahvâli's şahsiyye fi's-şer'ati'l-İslâmiyye*, s. 133. Kuveyt, 1410/1990.

b. Fasit nikâhla evlenmiş bir kadın talâka mahal değildir.

c. Üç talâktan dolayı iddet bekleyen bir kadın da talâka mahal değildir.

d. Kocanın kadına denk olmaması veya kadının emsal mehirden az bir mehirle evlenmesi veya nikahtaki sıhhat şartlarından birisinin bulunmaması gibi nedenlerle hâkimin evliliği feshetmesi durumlarında da kadın boşanmaya mahal olmaz⁹⁵

2.4. TALÂK İLE FESİH ARASINDAKİ FARKLAR

2.4.1. Feshin Sözlük Anlamı

Sözlükte fesih zafiyet, cehalet, rey ve tedbiri bozmak, bir şeyi elden atmak, bir ahdi veya akdi bozmak, uzuvları yerinden ayırmak gibi anlamlara gelmektedir.⁹⁶

2.4.2. Feshin Terim Anlamı

Fesih, akit sırasında mevcut olan yahut sonradan meydana gelmiş bulunan bir bozukluk ve eksiklik sebebiyle nikâh akdinin selahiyetli şahıs ve makam tarafından bozulması ve evlilik ilişkisinin sona erdirilmesidir. Boşama ile fesih arasındaki farklar şunlardır:

a- Talâk, sahih ve bağlayıcı bir nikâhtan sonra kocanın bir hakkı olarak ortaya çıkarken; fesih ise, çoğu zaman evliliğin devam etmesine engel olan bir eksiklik sebebiyle olur. Mesela eşlerin birbirinin mahrem veya süt hısımlı olduğunun anlaşılması, kadının başka bir erkekle evli olması, ya da boşandığı eşinden iddetinin devam ediyor olması, babası ve dedesi dışındaki birisinin evlendirmesi nedeniyle kız çocuğunun bülüğ muhayyerliği hakkını kullanması, velisinden izinsiz olarak dengi olmayan bir erkekle evlenmesi veya emsalinden düşük bir mehirle evlenmesi halinde kızın velisinin fesih hakkını kullanması, evlenme esnasındaki eksiklik ve bozukluklara misal olarak verilebilir.

b- Talâk, koca ve onun vekâlet verdiği şahıslar tarafından yapılırken fesih ise sebeplerine göre hâkim, yahut veli veya fesih hakkına sahip eş tarafından yapılır.

⁹⁵ Bilmen, a.g.e., c. II, s. 181, 202 ; Döndüren, a.g.e., s. 363.

⁹⁶ Bilmen, a.g.e., c. II, s. 174; Karaman, a.g.e. s. 331; Döndüren, a.g.e. s. 342, 348.

c- Talâk ile meydana gelen ayrılıkta kocanın üç boşama hakkından bir veya daha fazlası eksilir. Fesih ise talâk sayılmadığı için nikâh feshedilince boşama sayısında bir eksilme olmaz. Mesela bülûğ muhayyerliği hakkını kullanarak evliliğini feshettiren bir kızla bu erkek sonradan yeniden evlenseler erkek onun üzerinde üç talâk hakkına sahip olur.⁹⁷ Eşi irtidât ettiği için evlilikleri feshedilenler, ihtidâ ile engel ortadan kalkınca tekrar evlenseler talâk hakları zayi olmaz.

d- Hâkimin hükmüne bağlı olan talâk ve fesihler hüküm tarihine kadar geçerli bir evliliğin bütün sonuçlarını doğurur. Mesela akıllı ve ergin bir kadın velisinden izin almadan dengi olmayan bir erkekle evlense, velisi hâkime başvurarak bu evliliği feshettirebilir. Hâkim daha kararını vermeden eşlerden birisi ölse diğeri ona mirasçı olur.

2.5. TEFRÎK (EVLİLİK BAĞINI HÂKİMİN ÇÖZMESİ)

2.5.1. Tefrîkin Sözlük Anlamı

Tefrîk, ayırmak, dağıtmak, parçalamak anlamına gelir. Tefrîk kadının talebi ve hukûki sebeplerin bulunması halinde hâkimin evliliğe son vermesi demektir.⁹⁸

Evliliğin sona ermesi, ister talâk yoluyla ister fesih şeklinde olsun ayrılma nedeni takdir ve araştırmayı gerektiriyorsa orada hâkiminin kararı gerekir. Bazı durumlarda kocanın fiil ve tasarrufları hâkimin müdahalesini ve evlilik hayatına son vermesini gerektirmekle beraber bu yolu daha çok kadın tarafı kullanmaktadır. İslâm hukuku çerçevesinde kadına boşanma konusunda en fazla esneklik tanıyan ayrılma tarzı “tefrîk” yani adlî boşanmadır.⁹⁹ Eşlerin her ikisinin “tefrîk” yoluyla boşanma hakkı olmakla beraber, bu hak erkeğin tek taraflı irade beyanı ile mahkemeye başvurmadan evliliği sona erdirmeye hak ve yetkisine karşılık prensip olarak önce kadına verilmiştir. Osmanlı Şeriye Sicil Kayıtları’nda kadınlar, kocalarının kendileri

⁹⁷ Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali*, s. 348.

⁹⁸ İbnü'l-Hümâm, a.g.e. c. III, s. 297 vd. ; Karaman, a.g.e. s. 341.

⁹⁹ Akyılmaz, Gül, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kadının statüsü*, s. 47. ; Şaban, Zekiyyüddîn, *el-Ahkâmü's-Şer'iyye li'l-Ahvâli's-Şahsiyye* s. 374.

ni boşadıklarını duydukları zaman değil de, nafakaya ihtiyaç duydukları veya bir başkasıyla evlenmek istediklerinde mahkemeye müracaat ettikleri anlaşılmaktadır.¹⁰⁰

2.5.2. Hâkim Kararını Gerektiren Fesihler

Takdir ve araştırmaya ihtiyaç duyulan hallerde evliliğin feshi hâkim kararı gerektirir. Aşağıdaki fesihler hâkim kararı gerektiren özelliktedir:

a- Denkliğin bulunmaması nedeniyle evliliğin feshi. Eşler arasında denklik konusu, değerlendirilmesi takdir ve araştırmayı gerektiren bir konu olduğu için hâkim kararı gerektirir.

b- Kadına verilen mehrin, emsal mehrden az olması nedeniyle evliliğin feshi. Burada da emsal mehrin belirlenmesi araştırmayı gerektirir.

c- Eşler arasında din ayrılığı nedeniyle evliliğin feshi. Kadının İslâm'ı kabul etmemesi yüzünden meydana gelen ayrılık ittifakla fesih sayılırken Kocanın İslâmı kabul etmemesi nedeniyle evliliğin sona ermesi Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed'e göre bâin bir talâk, Ebû Yusuf'a göre ise fesih niteliğindedir.¹⁰¹

d- Büluğ muhayyerliği sebebiyle evliliğin feshi. Baba ve dede dışındaki bir velinin, küçük kız veya erkek için akdettiği nikâhı, onlar erginlik çağına girince feshetme hakkına sahip olurlar. Burada velinin çocuklar üzerinde gerekli şefkat ve özeni göstermediği ithamı vardır, bu durum araştırmaya bağlı olduğundan hâkim kararı gerektirir.

2.5.3. Hâkim Kararını Gerektiren Boşamalar

a-Liân yoluyla ayrılma hâkim kararı gerektirir. Koca, karısını zina ile suçlar fakat bunu dört şahitle ispat edemezse hâkim önünde özel şekilde ve karşılıklı olarak dört kez yemin ederler buna “liân” veya “mülâane” denir. Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre mülâane sonunda eşler bâin talâkla boşanmış olurlar. Ebû Yusuf,

¹⁰⁰“17.yy'da Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri Ayıntâb Örneği “talâk, muhâla'a ve tefrîk” *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*2011. sy. 377 s. 371-400.

¹⁰¹ İbnü'l-Hümâm, a.g.e. c. II, s. 507; el-Meydânî, a.g.e. c. III, s. 26.

İmam Şafî ve Ahmed b. Hanbel'e göre mülâne karı-kocayı ömür boyu birbirine haram kılar.¹⁰²

b- Kocanın İslâm'ı kabul etmemesi yüzünden meydana gelen bir ayrılık Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre hâkim kararını gerektirir ve bâin talâk niteliğindedir. Ebû Yusuf'a göre ise fesih sayılır.¹⁰³

c- Kocada bulunan ve cinsel hayatı önemli ölçüde etkileyen bir hastalık ve özür nedeniyle ayrılma hâkim kararını gerektirir ve bâin talâk sayılır. Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a göre kadının İslâm hâkimine başvurarak evliliği sona erdirebileceği başlıca beş sebep vardır bunları şöyle sıralayabiliriz:

İnnet: Kocanın iktidarsızlığı olup, kadının bu sebebe dayanarak boşanma davası açabilmesi için "kocasının bu kusuruna nikâhtan önce vâkif olmaması nikâhtan sonra da rızasının bulunmaması, kocasıyla evlendikten sonra onunla hiç cinsel temastabulunmaması veya kadında cinsel hayata ait bir sorun olmamalıdır."

Mecbûbluk: Erkeğin cinsiyet uzvunun kesik olmasıdır.

Hasiylik: Erkeğin husyelerinin çıkarılmış olmasını ifade eder.

Hünsahlık: Kocanın cinsiyetinin belirsiz oluşunu ifade eden bir tabirdir.

Ayrıca kocanın büyü sihir vb. bir etki ile erkekliğinin bağlı olması durumu da kadının mahkemeye boşanma davası açması için yeterli bir sebeptir.

İmam Muhammed'e göre kadın, kocasıyla birlikte yaşadığı takdirde zarar göreceği her kusur ve hastalıktan dolayı hâkime başvurabilir.¹⁰⁴ 1917 tarihli Osmanlı Hukûk-ı Aile Kararnamesinin 119-123'ncü maddelerinde hangi kusur ve hastalıklar nedeniyle hâkimin evliliğe son verebileceği belirlenmiştir. Bu konuda genellikle İmam Muhammed'in görüşüne uyulmuş ve Hanefî mezhebi dışına çıkılmamıştır.

d- Kocanın nafakayı sağlayamaması durumu. Karısının yeme, içme, giyim ve barınma masraflarının kocasına ait olduğu konusunda İslâm fakihleri ittifak

¹⁰² İbnü'l-Hümâm, a.g.e. c. III, s. 247 vd. ; el-Cassâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *Ahkâmu'l-Kur'an*, thk. M. es-Sâdık, Kahire, t.y. c.V. s.150 vd. ; Döndüren, *Delilleriyle İslâm Hukûku*, İstanbul, 1983, s. 412,413.

¹⁰³ İbnü'l-Hümâm, a.g.e. c. II, s. 507, el-Meydânî, a.g.e. c. III, s. 26.

¹⁰⁴ Serahsî, Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl, *el-Mebsût*, c.V, s. 97. 3. Baskı, Neşr. Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1398/1978. ; Bilmen, a.g.e. c. II, s. 333.

halindedir. Koca eşinin nafakasını sağlamaz ya da sağlayamazsa buna dayanarak kadın boşanma davası açabilir mi? Koca bu durumda ya zengindir ya da fakirdir. Kendi mâlî durumuna göre nafaka ile sorumlu olur.¹⁰⁵

Nafaka Konusunda Hanefilerin Görüşü: İslâm hâkimi kocanın fakirliği yüzünden evliliğe son veremez. Böyle bir durumda kadının sabretmesi ya da kocasından izin alarak çalışması mümkündür. Kocanın aciz kaldığı durumlarda hâkim, kadının talep etmesi halinde ona kocası hesabına borçlanma yetkisi verir.¹⁰⁶ Kadına kimse borç vermek istemezse İslâm'ın genel nafaka hükümleri işletilerek kocası ölen bir kadına hangi hısımı bakmak zorunda ise nafakası ondan alınır. Sonradan kocanın durumu iyileşirse bu hısım yaptığı harcamayı ondan ister. Hanefilerin bu konudaki delili: *“Eğer borçlu darlık içinde ise, ona genişlik vaktine kadar süre vermek vardır. Eli geniş olan bu genişliğine göre nafaka versin. Eli dar olan kimseye de Allah, verdiği rızıktan fazla yük yüklemesin. Allah güçlükten sonra kolaylık verir”*¹⁰⁷ ayetidir. Bu ayete göre kadın, kocası fakir düşünce durumu iyileşinceye kadar sabretmesi gerekir. Bu durumda boşanmak caiz olsaydı ayette bunun açıklaması olurdu. Hz peygamberden herhangi bir kadına, kocasının fakirliği yüzünden evliliği feshetme hakkı ve yetkisinin verildiği nakledilmemiştir. Bu nedenle geçici bir süre fakir düşen kocayı eşinin yalnız bırakması, hatta bu nedenle ondan ayrılmaya kalkışması İslâm'ın aile anlayışına ters düşer.

Nafakanın boşanma sebebi olup olmaması konusunda Aile Hukûk-ı Kararnamesi'nde Ebû Hanîfe'nin görüşü (md. 94-99) tercih edilmiştir.

e- Kocanın kaybolması veya evi terk etmesi, kocanın kaybolmasıyla ilgili iki durum söz konusu olabilir: Mefkûdlük ve gâiblik.

Mefkûd: Ortadan kaybolan ve kendisinden haber alınamayan ölü mü diri mi olduğu bilinemeyen kimsedir.

¹⁰⁵Talâk 65/7.

¹⁰⁶Hassâf, Ebu Bekr Ahmed b. Amr, *Kitâbu'n-nafakât*, s.58 thk. E. Efğânî, Beyrut, 1404/1984. Meydânî, a.g.e. c. III, s. 96; Serahsî, a.g.e. c. V, s. 184,185.

¹⁰⁷et-Talâk 65/7

Gâib: Evini terk edip giden, hayatta olduğu bilindiği halde evine dönmeyen kimseye gâib denir.¹⁰⁸

Hanefîlere göre kocanın evini terketmesi ister uzun sürsün ister kısa sürsün, karısına boşanmak için mahkemeye başvurma hakkı vermez. Kocanın yeri, hayatta olup olmadığı bilinmediği takdirde “mefkûd” hükümleri uygulanır. Bu durumda Ebû Hanîfe ve Şafîye göre karısı ve malı için emsalinin hayatı kadar bir süre beklenir.¹⁰⁹

f. Şiddetli geçimsizlik ve kötü muâmele: Eşler arasındaki kötü davranışlar ve geçimsizlik sayılan haller tek taraflı ise “nüşûz”, karşılıklı olursa “şikâk” adını alır. Hanefî, Şafî ve Mâlikîlere göre şiddetli geçimsizlik ve kötü muâmele doğrudan bir boşanma sebebi sayılmaz.

Anlaşmazlığa düşen kimselerin arasını bulmak üzere görevlendirilen kimseye hakem denir. Hakem kararlarının uygulanması genellikle tarafların rızasına bağlıdır. Hâkim kararı ise zorla uygulanır. Hakem usûlü İslam aile hukukunda daha çok eşlerin birbirleriyle anlaşamaması halinde başvuru bir yoldur.

Ebû Hanîfe, Şafî ve Ahmed b. Hanbel'e göre eşler özel yetki vermedikçe hakemler boşamaya karar veremezler.¹¹⁰ Çünkü onlar vekil durumunda olup verilen yetkinin dışına çıkamazlar. Ayette hakemlerin yetkisi “ıslâh” tan ibarettir. Osmanlı Hukûk-ı Aile Kararnâmesi Mâlikî mezhebinin ictihadını benimsemiş ve konuyla ilgili şu düzenlemeyi yapmıştır: “Eşler arasında geçimsizlik çıkıp da mahkemeye müracaat ettiklerinde mahkeme, her iki taraftan birer hakem tayin eder. Hakemler eşlerin arasını düzeltmezlerse ve kusur da kocada bulunursa hâkim, karı-kocayı ayırır. Kusur kadında ise mehir miktarı üzerinden bedelli boşamaya “muhâla‘aya” hükmeder. Hakemler karara varamazlarsa hâkim ya başka bir hakem heyeti kurar yahut da ailelere yabancı olan bir üçüncü şahsı heyete dâhil eder. Hakemlerin kararı kesin olup itiraz edilemez. “Hakemlerin ayırması bâin talâk hükmündedir.”¹¹¹

¹⁰⁸ Nesefî, Necmüddîn b. Hafs, *Tilbetü't-Talebe fi'l-İstulâhâtü'l Fıkhiyye*, s. 95, İstanbul, 1311.

¹⁰⁹ İbn Abidîn, Muhammed Emîn, *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, Beyrut, ts. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, c. I. s. 903.

¹¹⁰ Cassas, a.g.e., c. II, s. 271; Şa'bân, a.g.e., s. 485.

¹¹¹ *Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi*, md.130, 131.

2.6. TALÂKIN (BOŞAMANIN) HÜKÜMLERİ

Boşamanın hükmü, geçimsizliğin şiddetine veya boşama sebebinin önemine göre mübahlıkla, haram, menduplukla, farz arasında değişkenlik gösterir. Aşağıda bu husus başlıklar halinde açıklanmıştır.

2.6.1. Boşamanın Mübah Olması

Hanefîlere göre prensip olarak boşamak mübah bir tasarruftur. Delili boşama ile ilgili şu âyetin mutlak bir anlam ifade etmesidir: “*Ey peygamber, kadınları boşadığınız zaman, onları iddetleri içinde boşayın ve iddeti sayın. “Kadınları boşadığınız zamansize hiçbir günah yoktur.”*¹¹² Hz peygamber (s.a.v): “Allah'a, helalin en sevimsizi boşamadır”¹¹³ hadisindeki helal, yapılması gerekmeyen fiil demektir. Bu söz mübah, mendup, vacip veya mekruh anlamlarını da kapsar. İbn Âbidîn şöyle bir açıklama getirmiştir: “Boşamanın istenmeyen ve sevilmeyen bir muâmele olması onun helal oluşuna engel değildir. Çünkü bu anlamda helal mekruhu da kapsar mekruh ise dinen sevilmeyen bir şeydir.”¹¹⁴

2.6.2. Boşamanın Mekruh Olması

Boşamanın Allah nezdinde en sevimsiz helal olduğunu bildiren hadise göre hiç bir sebep yokken usûlüne uygun da olsa kusuru bulunmayan bir eşi boşamak mekruhtur. Çünkü haklı bir neden olmadan aile yuvasını yıkmak ona verilen önemi azaltır.

2.6.3. Boşamanın Mendup Olması

Geçimsiz, ağzı bozuk, namaz oruç gibi kesin farzları îfa etmeyen, içki içen kumar oynayan iffetsiz bir kadını boşamak menduptur, dinin teşvik ettiği bir davranıştır.

2.6.4. Boşamanın Haram Olması

Eşini boşayınca ona olan sevgisi veya başka bir kadınla evlenmeye gücünün yetmemesi gibi nedenlerle zinaya düşme korkusu olan bir kocaya boşama haram

¹¹²et-Talâk, 65/1; el-Bakara, 2/236

¹¹³Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Talâk, 3”; İbn Mâce, *Sünen*, “Tâlâk, 1”, Thk. M.F. Abdülbâkî, Mısır, 1372/1952.

¹¹⁴Zühaylî, Vehbe, el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuhu, c. VII, s. 362.

olur. Ayrıca eşini hayız, nifas veya içinde cinsel temas olan temizlik günlerinde boşamak da haramdır. Ancak bu gibi boşamalar geçerli olup sonuç doğurur.¹¹⁵

2.6.5. Boşamanın Farz Olması

Ailede geçimsizlik ve problemlerin büyümesi ve tarafların talebi üzerine çözüm arayan hakemlerin boşanmayı gerekli görmeleri halinde boşanmak farzdır. Evli kaldığı takdirde harama düşeceğini veya bir kısım farzları terketmek zorunda kalacağını kesin olarak bilen kimsenin boşaması vacip olur. Boşanma olmadığı takdirde geçimsizliğin yol açabileceği bir cinayet durumu söz konusu ise yine boşamak farz olur. Çünkü eşiyile geçimsizlik yüzünden dininin zarar görmesinden korktuğunu bildiren bir sahabe kadına Allah'ın Rasûlü boşanma izni vermiştir¹¹⁶. Dört ay eşine yaklaşmamaya yemin eden kimse bu süre içerisinde ona yaklaşmıyorsa süre sonunda ondan ayrılması gerekir.¹¹⁷

2.7. BOŞAMA EHLİYETİ İLE İLGİLİ ÖZEL DURUMLAR

Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin 112. maddesi, "Talâkın ehli mükellef olan kocadır" hükmü ile âkil, bâliğ, müteyakkız, mükellef bir kocadan bahsetmektedir. Ancak, henüz ergin olmayan küçüklerin, akıl hastası, bunamış olan, uyuyan veya baygın olan yahut boşama vekâleti bulunmayan kişilerin boşaması geçerli değildir. Bu kimselerin durumları Hanefî fukahâsınca değerlendirilmiştir. Bu kişiler ve durumları ile ilgili bilgiler aşağıda başlıklar halinde açıklanmıştır.

2.7.1. Ciddî Olmayan Kişinin (Hâzilin) Boşaması

Hâzil, boşama niyeti olmayan, sırf şaka ve eğlence olsun diye boşama sözünü söyleyen kimsedir. Ebu Hanîfe'ye ve İmam Şâfiî'ye göre boşama kasdı olmasa da hâzilin boşama lafzını kullanması boşama nedeni olur. Çünkü boşama sözlü bir tasarruftur. Hâzil boşamanın sonucuna razı değilse de boşama sözünü bilerek ve isteyerek söylemiştir.¹¹⁸ Dayandıkları delil: **"Allah'ın âyetlerini alaya almayınız"**¹¹⁹ ayetidir. Bu ayette kastedilen, Allah'ın hükümlerinin şaka veya alay

¹¹⁵ el-Kâsânî, a.g.e., c. III, s. 96 vd.; es-Sâbûnî, a.g.e., c. I, s. 86 vd.

¹¹⁶ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, "Talâk, 11"; Nesâî, *Sünen*, "Talâk, 34".

¹¹⁷ Döndüren, a.g.e., s. 437.

¹¹⁸ es-Sâbûnî, a.g.e. c. I, s. 310, 311.

¹¹⁹ el-Bakara, 2/231.

konusu yapılmamasıdır. **Peygamberimiz (s.a.v.): Üç şey var ki bunların ciddîsi de ciddî şakası da ciddîdir. Evlenme boşama ve ricî boşamada eşine dönmedir**¹²⁰ hadîsine dayanan Hanefîler hâzilin boşamasını geçerli saymışlardır. Hanefîlere göre niyet, insanın iç âlemi ile ilgili olup, amellerin ahiretteki durumunu belirlemede esas ölçüdür. Bu nedenle dış görünüşe bakılarak hüküm verilecek konularda niyete bakılmaz.

2.7.2. Tehdit Altında Kalan (Mükreh) Kişinin Boşaması

İkrâh, kişinin canına veya malına yöneltilen ağır tehdit ve zorlamanın adıdır. Mükreh ise canını malını tehdit altında hisseden ve tehdit edildiği şeye maruz kalmamak için istemediği şeyi yapan, yapmaya maruz bırakılan kişidir. Hanefî hukukçuları zorlanan ve tehdit altında bulunan kimsenin boşamasını geçerli saymaktadırlar. Onların bu konudaki yaklaşımları, zorlamanın temelde iradeyi ortadan kaldırmadığı ancak zorlanan kişinin kötü olan iki şeyden birini seçerek irade ve tercihini ortaya koyduğu şeklindeki değerlendirmeleridir. Burada mükrehin rızasının bulunmaması sonucu değiştirmeyip tercihinin bulunması yeterli görülmüştür. Hanefîlerin dayandıkları delilleri Kur'ân'da "**Koca, eşini (üçüncü defa) boşarsa artık bu kadın ona, başka bir erkekle evlenmedikçe helal olmaz**"¹²¹ ayetidir. Bu ayetin manasında zorlama yoluyla ya da serbest irade ile boşama arasında bir ayırım yapılmamış olup bu nedenle âyetin genel anlamından hareketle böyle bir hükme varmışlardır. Hadisten delilleri ise peygamberimizin: "**Küçük çocuğun ve akıl hastasının dışında her boşama câizdir**"¹²² hadîsidir. Bu hadiste mükrehin boşaması istisna edilmediği için mükrehin talâkını caiz olarak değerlendirmişlerdir. Ayrıca Hanefîler, mükrehin boşamasını hâzilin boşamasına kıyas etmişlerdir. Nasıl ki hâzil (şakacı kişi) yalnız boşama sözünün lafzını kasteder hükmünü kasetmezse mükreh de buna benzer çünkü o da sonucun meydana gelmesine razı değildir. Dolayısıyla bu durum boşamada niyetin gerekmediğini gösterir.¹²³ İkrâh ile yapılan boşamanın bir sonuç doğurması için sözlü

¹²⁰Ebû Dâvûd, "Talâk, 9"; Tirmizî, "Talâk, 9"

¹²¹el-Bakara 2/230.

¹²²el-Kâsânî, a.g.e., c. III, s. 100; İbnü'l-Hümâm, a.g.e., c. III, s. 39 ; Zeylaî, Abdullah b. Yusuf, *Nasbu'r-râye li ehâdîsi'l-Hidâye*.c. III, s. 221. el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1393/1973.

¹²³el-Cassâs, a.g.e. c. II, s. 472; Zeylaî, Fahrüddin b. Osman, *Tebyînü'l-Hakâik alâ Kenzi'd-Dekâik*, c. I, s. 195. el-Matbaatü'l-Emîriyye tab'ı.

olması gerekir. Bu nedenle zorla yazdırılan yazı ile boşama meydana gelmez. Binâenaleyh bir kimse zevcesinin talâkını yazmaya mecbur edilse yazacağı mektup ile talâk tahakkuk etmez. “Bi’l-ikrâh kitâbetle yapılan talâk da muteber değildir. Zira mukâtebe, bir hâcete binaen muhâtebe makamına ikâme edilmiştir. Bu halde (ikrâh halinde) ise hâcet mevcut değildir.”¹²⁴

İğlâk: Şiddetli öfke veya üzüntü gibi nedenlerle idrak ve şuuru kapatan dehşet ve stres hali demektir. Dehşet ve panik içinde olan kişi, aşırı korku, üzüntü veya sinirden dolayı ne yaptığını ve ne söylediğini bilmez. Bu nedenle böyle birinin boşaması ile ilgili olarak 1917 tarihli H.A.K’nin 105. maddesi ile çoğunluğun görüşü esas alınmıştır. Madde şöyledir: “İkrâh ile vuku bulan talâk muteber değildir.”

2.7.3. Sarhoşun Boşaması

Sarhoş, hariçten aldığı sarhoş edici maddelerden dolayı ne dediğini ne yaptığını bilemeyecek derecede akli muhakemesi yerinde olmayan kişiye denir. Sarhoşluk kişinin eda ehliyetine tesir eder boşamasını da etkiler. Hanefîler sarhoşluğu iki kısımda değerlendirmişlerdir.

1- Mübah birşeyi yemekten veya içmekten yahut sarhoş edici bir şeyi zarûret veya tehdit altında kullanmaktan dolayı vuku bulan sarhoşluk nedeniyle boşama, ittifakla geçerli değildir. Fazla bal yemek ya da kullandığı ilacın etkisinde kalarak sarhoş olmayı buna misal olarak verebiliriz.

2- Haram olan bir şeyi kasden yemek, içmek veya kullanmaktan dolayı hâsıl olan bir sarhoşluktan dolayı yapılan boşamayı, Hanefî ulemâsının çoğu geçerli saymışlardır. Onların bu konudaki delilleri, boşamadan söz eden ayetlerin anlamlarının genel olması, bu ayetlerde sarhoş olanla olmayanın boşaması arasında bir ayırım yapılmaması olmuştur.¹²⁵ Ayetlerin bu genel anlamı “*Küçüğün ve bunamışın boşaması dışında her boşama câizdir*”¹²⁶ hadisiyle tahsis edilmiştir. Ayrıca “*Ne söylediğinizi bilinceye kadar, sarhoş iken namaza yaklaşmayınız*”¹²⁷ âyetinde sarhoşlar muhatap alınarak onların islâmî emir ve yasaklarla sorumlu

¹²⁴ Bilmen, a.g.e., c. II, s. 195.

¹²⁵ el-Bakara, 2/229, 230.

¹²⁶ Buhâri, “Talâk, 11”; Tirmizî, “Talâk, 15”; İbn Mâce, “Talâk, 15”.

¹²⁷ en-Nisâ, 4/43.

oldukları hatırlatılmıştır. Bu nedenle boşamaları da geçerli olmalıdır şeklinde değerlendirmede bulunmuşlardır.

2.7.4. Hastanın Boşaması

Burada kastedilen hastalık, “marazı mevt” denilen ve ölümle sonuçlanan hastalıktır. Hastanın aklı başında olduğu sürece boşaması geçerlidir. Çünkü ortada eda ehliyetini zedeleyecek bir durum yoktur.¹²⁸Hastalığı sırasında ölümünün geldiğini hissederek karısını boşayan kişi, (böyle bir boşamaya **talâk-ı fâr** denir) boşama hakkını kötüye kullanıp eşini mirastan mahrum etmeyi kastetmiş olabilir. Böylesi kötüye kullanımların önünü alabilmek için “**seddi zerâyi**” prensibinden hareketle Hanefîler, kadının iddeti devam ederken kocasının ölümü durumunda ona mirasçı olacağını kabul etmişlerdir.¹²⁹

2.7.5. Medhûşun (dehşete kapılmış kişinin) Boşaması

İnsanın mantıklı düşünme kabiliyetini kaybettiği, aşırı sinirlilik halindeki boşamaları geçerli değildir. Rasûlullah'ın (s.a.v) “**İğlak halinde boşama yoktur**”¹³⁰ hadîsindeki “**İğlâk**” kelimesi ikrâh anlamı yanında aşırı öfkelenme şeklinde de anlaşılmıştır.¹³¹Mantıklı düşünmeyi engellemeyecek ölçüdeki bir sinirlilik hali boşamaya engel görülmemiştir¹³²

2.8. BOŞAMA SÖZLERİ ve KULLANILAN ARAÇLAR

Boşama, sözlü bir tasarruf olduğu için evlilik akdini sona erdiren her çeşit sözle boşama meydana gelir. Boşama, boşamaya ehil kimse tarafından, boşanmaya mahal bir kadına yöneltilerek yapılması durumunda evlilik akdi sona erer. Boşamada kullanılan sözlerin boşama anlamını ifade etmekteki açıklık ve kapalılık hali boşamayla ilgili hükümlere tesir eder.

Maksadını sözle ifade etmekten âciz, sağır ve dilsizlerin boşaması, bilinen özel işaretleri ile sözlü boşama gibi kabul edilir.¹³³Eşlerin sözlü iletişim

¹²⁸ Kudûrî, a.g.e. c. III, s. 52

¹²⁹ Serahsi, *el-Mebsût*, c.VI, s. 155 vd. ; Döndüren, a.g.e. s. 356.

¹³⁰ Buhârî, “*Talâk*, 11”; İbn Mâce, “*Talâk*, 16”.

¹³¹ Neseî, *Tilbetü’-Talebe*, s. 60.

¹³² Şa’bân, *el-Ahvâlu’ş-Şahsiyye*, s. 379.

¹³³ Kudûrî, *el-Kitâb*, c. III, s. 46; *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, Haz. Ali Himmet Berki, İstanbul, 1978. md, 70.

imkânlarından mahrum oldukları durumlarda yazı ile boşanmaları da mümkündür. Çünkü boşama niyeti ile yazılan yazı, tıpkı boşama niyeti ile söylenen söz gibidir.¹³⁴

Boşama vekil veya elçi aracılığıyla da yapılabilir. Ayrıca şarta ve zamana da bağlanabilir.¹³⁵Boşamada kullanılan sözler mahiyetleri ve doğurduğu sonuçları itibariyle ikiye ayrılmaktadır.

2.8.1. Sarih (anlamı açık ve anlaşılır) Sözlerle Boşama

Söylendiğinde boşama anlamı açık olarak anlaşılabilir veya insanlar arasında kullanıldığında çok defa karı-kocanın boşanmasını ifade eden, kullanımı örfte yaygınlaşmış sözlere sarih sözler denir. Bu sözlerin başka bir anlamda kullanılması âdet olmadığı için niyete ve karîneye ihtiyaç yoktur. Dilimizde kullanılan “**boş ol**”, “**seni boşadım**”, “**sen boşsun**”, “**seni boşamak üzerime farz oldu**” gibi sözler sarih boşama sözleridir.

Örfte kullanımı yaygın olan, “**senden ayrıldım, sen bana haramsın şart olsun, sen bana nâmahrem oldun**” gibi söz kalıpları da sarih boşama sözleridir. Bunlarla niyet ve karîneye ihtiyaç duyulmadan boşama meydana gelir.¹³⁶

Sarih Sözle Boşamının Hükümü: Söylenildiğinde boşama anlamı açık olarak anlaşılabilir, insanlar arasında örfen çok defa karı-kocanın boşanmasını ifade eden sözcüklere sarih boşama lafızları denir. Açıkça boşama anlamına gelen ya da örfte yaygın olarak boşama anlamında kullanılan sözcüklerle bir ric’î boşama meydana gelir.

“**Seni boşarım**” sözü ile o anda boşama kastedilmiş olursa bir ric’î boşama meydana gelir.

“**Şart olsun**” ifadesi ile bu sözün boşama anlamında kullanılmasının örf haline geldiği yerlerde sadece bir ric’î boşama meydana gelir. “**Birden üçe kadar boşol**” sözleriyle iki ric’î boşama, “**Üçten dokuza boş ol**” sözleriyle de üç boşama meydana gelir.

İnsanlar arasında boşama anlamında kullanımı yaygınlaşıp, örfün boşama anlamı yüklediği “**haram olma**” kelimesi ile niyete bakılmaksızın bir bâin boşama meydana gelir. Şu çeşit sözlerle boşamaları buna misal olarak verebiliriz:“**Sen**

¹³⁴ Ebu Dâvûd, “*Talâk*, 39”; Nesâî, “*Nikâh*, 8,73”.

¹³⁵ H.A.K, 106-107 md.

¹³⁶ ez-Zühayli, a.g.e. c.VII, s. 378; Bilmen, *Istllâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, c. II, s. 184.

haramsın", "Sen bana haramsın, ben sana haramım", "Sen bana nâmahrem oldun", "Helâlim bana haram olsun" demek gibi. Bu gibi tabirler gerçekte kinayeli sözcüklerden olmakla beraber boşama anlamında kullanımı yaygın olduğu için açık anlamlı sarîh sözler gibi kabul edilmişlerdir.¹³⁷

2.8.2. Kinâyeli (Anlamı îzaha muhtaç) Sözcüklerle Boşama

Hem boşamaya hem de başka anlamlara gelebilen ve gerçek maksadın ancak niyetle anlaşılabilirdiği sözlere kinayeli boşama lafızları denir. Bu tür sözlerle yapılan boşama, **ya boşama niyetinin bulunması ya da içinde bulunulan halin** boşamaya delâlet etmesiyle geçerli olur. Boşama niyetiyle kullanılan bazı kinayeli sözcüklerle ric'î boşama meydana gelirken bazıları ile de bâin boşama meydana gelir. Ric'î boşama ifade eden kinayeli sözler: **"İddetini bekle, rahmini temiz tut, Allah boşanmana hükmetti, sen artık benim eşim değilsin"** gibi sözlerle ric'î boşama meydana gelir. Bâin boşamayı ifade eden kinayeli sözlere: **"Sen bâinsin, sen bana haramsın, seni terkettim, sen bana domuz eti veya ölü hayvan eti gibisin"** ve benzeri sözler örnek olarak verilebilir. Bu sözlerin hem boşamaya hem de başka bir manaya ihtimali vardır. Hanefî hukukçular sarîh lafızlarla yapılan boşamanın ric'î, kinayeli lafızlarla yapılan boşamanın ise bâin bir boşama olduğu kanaatindedirler.¹³⁸

Hanefîlere göre, kinayeli sözlerle boşamanın meydana gelmesi için koca veya kocanın boşama yetkisi verdiği kimsenin aşağıdaki şartları taşıması gerekir.

a-Kocanın, kinayeli sözleriyle boşamaya niyet etmesi, mesela eşine: **"Seninle ilişkim kalmadı, evimi terket"** gibi sözleriyle boşamayı kastetmesi halinde bir bâin boşama meydana gelir.

b- Boşama niyetinin hâlin delâletinden anlaşılması

Kinayeli sözlerle yapılan boşamada üç hal düşünülebilir: Öfke hâli, boşanma işinin konuşulup değerlendirildiği müzâkere hâli ve rıza hâli.

aa) Öfke Hâli: Eşler şiddetli geçimsizlik, münakaşa ve tartışma halinde iken, koca eşine **"iddetini bekle, evi terket"** gibi sözler söylerse kazâen boşanma meydana gelir. Boşama niyetinin olup olmaması sonucu değiştirmez. Ancakkoca **"boşamayı kastetmemiştim"** derse diyâneten tasdik edilir.

¹³⁷ Bilmen, a.g.e. c. II, s. 185, 186.

¹³⁸ el-Meydânî, a.g.e. c. III, s. 41; Serahsî, a.g.e., c.VI, s. 80; el-Merğînânî, *el-Hidâye*, c. I, s. 230, 241.

bb) Boşanmanın Müzâkeresi Hâli: Eşler kendi aralarında boşanma işini konuşup tartışırken, kadının boşanmayı istemesi üzerine, kocasının ona:“**İddetini beklemeye başla, seninle ilişliğimiz kesilmiştir**” gibi kinayeli sözler söylemesiyle niyetine bakılmaksızın kazâen boşama meydana gelir. Ancak “**kalk, çık git, yalnız kal**” gibi sözler söylenmişse kocanın niyeti araştırılır.

cc) Rıza Hali: Öfkenin olmadığı, boşanmadan bahsedilmediği bir anda koca, boşama anlamında kinayeli bir söz söylese boşama niyet ve kasdı bulunmadıysa boşama meydana gelmez. Burada halin delâletine bakılmaz.¹³⁹

2.8.3. Yazı İle Boşama

Hanefîlere göre koca, hanımının adını adresini yazar ve bizzat ona hitâben hanımım falancaya dedikten sonra “**Seni boşadım**” veya “**Sen boşsun**” gibi açık boşama sözleriyle iradesini belirtirse, niyeti boşama olmasa da boşama meydana gelir. Ancak koca, eşinin adını ve adresini yazmadan sadece bir kâğıt parçasına “Hanımım filanca boştur” diye yazmış olsa bu söz, kinayeli sözle boşama gibi sayılır ve kocasının boşama niyetinin olup olmadığı araştırılır. Çünkü başka birinin de o yazıyı yazma ihtimali olabilir veya koca, böyle bir yazıyı başka bir maksada binâen de yazmış olabilir. Yazıyla boşama, prensib olarak mektubun yazıldığı tarihte gerçekleşmiştir. Ancak “**bu mektup sana ulaştığında** veya **bu mektubu alınca seniboşadım**” gibi süre ifade eden bir durum varsa mektup kadına ulaşmadıkça boşama meydana gelmez.¹⁴⁰ Boşama niyeti bulununca yazı, sözle söylenmiş gibi olur.“Fakat bi’l-ikrâh vuku bulan ikrâr-ı talâk muteber olmadığı gibi bi’l-ikrâh kitâbetle (yazıyla) yapılan talâk da muteber değildir.

Binâenaleyh bir kimse, zevcesinin talâkını yazmaya cebr olunsa (zorlansa) yazacağı mektup ile talâk tahakkuk etmez. Zira mukâtebe (yazışma) bir hâcete (ihtiyaca) binâen muhâtebe (konuşma) makamına ikâme edilmiştir. Bu halde ise hâcet mevcut değildir.”¹⁴¹

¹³⁹ el-Kâsânî, a.g.e. c. III, s. 105 vd.

¹⁴⁰ İbn âbidîn, a.g.e. c. II, s. 589; ez- Zühayli, a.g.e. c. VII, s. 382,383;

¹⁴¹ Bilmen, a.g.e., c. II, s. 193,195.

2.8.4. Vekil Veya Elçi Aracılığı İle Boşama

Koca, eşini vekîli aracılığı ile de boşayabilir. Kocanın vekîline“seni, eşimi boşamak üzere vekil tayin ettim” demesi ile vekâlet akdi meydana gelir. Bundan sonra vekîlin boşaması tahakkuk eder. Elçi ise, kocadan aldığı boşama sözünü değiştirmeden boşanacak kadına iletir. Koca, elçisine:“Karıma git, onu bir ric’i talâkla boşadığımı haber ver” derse elçi bu haberi tebliğ edince boşama gerçekleşir.¹⁴² Boşama yetkisinin kadına devri de mümkündür buna “tefvîz-i talak” denir. Koca bu yetkiden dönemez

2.8.5. Vekâletle Boşama ve Bir Dava Örneği

Sunullah Efendi Rumeli kazaskeri iken onun döneminde vuku bulan vekâletle boşamaya ait bir dava örneği aşağıda yer almaktadır. Bu davada Silistre livâsı beyi Pîrî Bey b. Mustafa, karısını boşamak ve mehrini teslim etmek üzere Şaban Çavuş b. Mehmed’i vekil tayin etmektedir. Durum aşağıda izah edildiği gibidir:

“Udûlden Aydın Bey b. Beyazîd ve Yusuf b. Abdullah nâm kimesneler meclis’-i şer’de hâzırân olup fahrü’l-akrân Şaban Çavuş b. Mehmed mahzarında, Belkıs Hâtun bt. Ali Bey nâm hâtun kibelinden husûs-i âtiyyü’z-zikre vekâleti Mustafa b. Mehmed el-müezzîn ve Maksud b. Süleyman’ın şehâdetleri ile sabit olan fahrü’l akrân mefharü’l-emâsil Mehmed Çavuş b. Aynî’den sâdır olan da’vâ-i sahîha-i şer’iyyede gıbbe’l-istişhâdi’ş-şer’î şöyle şehâdet ettiler ki, müvekkile-i mezbûre Belkıs Hatun’un zevci olan elviye-i vilâyet-i Rumeli-i ma’mûreden Silistre livâsı beyi olan usvetü’l-ümerâi’l-kirâm Pîrî Bey b. Mustafa, mezkûr Şaban Çavuş’u zevcesi Belkıs Hâtun’u talâk-ı selâse ile tatlîk etmek ve zimmetinde deyn olan, nikâhında taahhüd ettiği râyicü’l-vakt kırk bin akçe mehr’i müecceli kendisine teslim etmek için vekil eyledi. Mezbûr da vekâlet-i mezkûreyi kabûl ve meblağ-ı mezbûru kabz edip, hizmet-i lâzimesini edâyı taahhüd etti. Şehâdetleri ba’de riâyeti şerâiti’l-kabûl inde’şer’ maktûl ve muteber oldu.

Cerâ fî 13 min Ramazan sene-i mezbûre

Şuhûdü’l-Hâl: Es-Sâbikûn¹⁴³

2.8.6. Sağır ve Dilsizlerin Boşaması

Sağır ve dilsizlerin evlenmesi de boşanması da manası anlaşılır özel işaretlerle meydana gelir. Eğer sağır ve dilsizler yazı yazmasını biliyorlarsa o takdirde işaretleri yazılarıyla birlikte değerlendirilir ve maksatlarının ne olduğu

¹⁴² el-Kâsânî, a.g.e. c. III, s.113,118,121,vd.; İbn Âbidîn, a.g.e. c. II, s. 653.

¹⁴³ *İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi 21 numaralı Defter*, Hüküm no 113 (30a-4)

açıklığa kavuşturulur. İradesini sözlü olarak ifade edemeyen sağır ve dilsiz gibi özürlülerin boşama anlamı taşıyan bilinen işaretleri de söz gibi kabul edilir.¹⁴⁴

2.9. BOŞAMA ÇEŞİTLERİ

Boşama, evliliği derhal sona erdirip erdirmemesi veya sünnete uygun olarak yapılp yapılmamasına göre kısımlara ayrılır. Bunları iddet süresi içinde dönüşü mümkün olan boşama, kesin ayrılık doğuran boşama, sünnete uygun olan boşama ve sünnete uygun olmayan boşama şeklindeki başlıklar altında değerlendireceğiz.

2.9.1. Ric'î Boşama (İddet içinde dönüşü mümkün olan boşama)

Yeni bir evlilik akdine ve yeni bir mehir vermeye gerek kalmadan kocaya, tek taraflı iradesiyle iddet süresi içinde boşadığı eşine dönüş hakkı veren boşamaya ric'î veya rac'î boşama denir.¹⁴⁵ Bu durumda koca, boşanma iddeti bekleyen hanımına onun rızası olmasa bile yeni bir nikâh akdine gerek kalmadan dönebilir. **“Boşanmış kadınlar, kendi başlarına üç hayız süresi beklesinler. Kocaları barışmak istedikleri takdirde o süre içinde onları geri almaya daha fazla hak sahibidirler.”**¹⁴⁶ âyeti bu hakkın kocaya ait olduğunu açıkça göstermektedir. Koca, eşine dönme iradesini sözle beyan edebileceği gibi hediye verme, kucaklama veya öpme gibi sevgi ya da cinsellik içeren fiil ve davranışlarla da gösterebilir.¹⁴⁷

2.9.2. Ric'î Sayılan Boşamalar

a) Ric'î bir talâkın olması için eşler arasında fiilen karı-koca hayatı yaşanmış olmalıdır.

b) Kadın, sarîh sözlerle boşanmış olmalı, şiddet ve mübalağa anlamı taşıyan sözler kullanılmamalıdır.

c) Şiddet ve kesin ayrılık ifade etmeyen “rahmini temiz tut, iddet beklemeye başla, sen artık tek başınasın” gibi kinayeli sözlerle koca boşamaya niyet edince ric'î boşama meydana gelir.

d) Boşama açıkça veya işaret yoluyla üçüncü ve son boşama olmamalıdır.

¹⁴⁴ el-Meydânî, a.g.e., c. III, s. 46; *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, md.70.

¹⁴⁵ Serahsî, a.g.e., c.VI, s. 19. Konevî, Kâsım, *Ensü'l-fukahâfi ta'rîfâti'l-elfâzi'l-mütedâvile beyne'l-fukahâ*, (thk.Ahmed el-Kubeyî) Cidde, 1407/1987. s, 159.

¹⁴⁶ Bakara, 2/228.

¹⁴⁷ Serahsî, a.g.e. c. VI, s. 21.

e) Kocanın nafakayı sağlayamaması gibi bir nedenle hâkimin evliliğe son vermesi ile bir ric'î boşama olur. Çünkü gelir sağlayan koca, ancak ric'î boşamada eşine dönüş imkânı bulur.¹⁴⁸

2.9.3. Ric'î Boşamanın Sonuçları

Ric'î talâkta kadın, iddetini beklerken evlilik akdi bütün sonuçlarıyla devam eder. Yani eşler birbirine helaldir, mirasçı olabilir, boşama anına kadar vadeye bağlanmış mehir muacceliyet kazanmaz ama şu sonuçlar ortaya çıkar:

a) Üç talak hakkından birisi eksilmiştir olur.

b) Boşanan kadın razı olsun veya olmasın kocasının iddet içinde yeni bir nikâh akdine, yeni bir mehire ihtiyaç duymadan eşine dönme hakkı vardır. Kocasını eşine iddet sonuna kadar dönmezse boşama bâin talâka dönüşür.

c) Evlilik bağı iddet sonuna kadar devam eder.

d) İddet içinde eşlerden biri ölürse diğeri ona mirasçı olur.

e) Ric'î boşamada mehir ancak iddet sonunda peşine dönüşür¹⁴⁹

2.9.4. Bâin Boşama (Evliliği Kesin Olarak Sona Erdiren Boşama)

Karıyı kocadan ayıran, evlilik hayatını kesin olarak sona erdiren, kocaya yeni bir nikâh ve mehir tespiti yapmadıkça eşine dönüş imkânı vermeyen boşamaya bâin boşama "beynûnet-i suğra" denir. Bu boşamayla koca, boşadığı eşine iddet içinde veya daha sonra yeni bir nikâhla ve yeni bir mehir belirleyerek dönebilir.¹⁵⁰

2.9.4.1. Bâin Sayılan Boşamalar

a) Kocanın cinsel birleşmeden önce veya sahih halvetten (eşlerin yalnız olarak başbaşa kalması hâli) sonra eşini boşaması bâin talaktır. Böyle bir boşama sonucu iddet gerekmez ve eşe dönüş imkânı kalmaz.

b) Kadının bir bedel karşılığında kocasıyla anlaşarak boşanması "hul' veya muhâle 'a" bâin talaktır.

c) Şiddet ve mübalağa ifade eden veya kinayeli anlam taşıyan sözcüklerle yapılan boşamalar Hanefilere göre bâin talâk niteliğindedir. Mesela, "**Sen bâin bir**

¹⁴⁸ Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali*, s. 396.

¹⁴⁹ el-Kâsânî, a.g.e. c. III, s. 101 vd. ; İbnü'l-Hümâm, a.g.e., c. III, s. 273 vd; İbn Âbidîn, a.g.e., c. II, s. 465,738.

¹⁵⁰ Karaman, a.g.e. s. 37; Döndüren, a.g.e. s. 398; Yaman, *İslâm Aile Hukuku*, s. 82.

talâkla boşsun, şiddetli bir talâkla boşsun, bundan sonra sana dönmem mümkün olmayan bir talâkla boşsun, sen en çirkin bir talâkla boşsun, sen dağ gibi bir talâkla boşsun" gibi sözlerle bâin talâk vuku bulur. Bunlar açık anlamlı sözler olduğu için niyet aranmaz.

Hem boşama hem de başka bir anlama gelebilen kinayeli sözlerle yapılan boşamada niyet olursa boşama bâin boşama olur. **Çık git, annenin evine git ve geri dönme, artık serbestsin, ailenin yanına dön** gibi sözler böyledir.

d) Ric'î boşamada koca, iddet sonuna kadar eşine dönmezse boşama kendiliğinden bâine döner.

e) Bir defada veya ayrı ayrı zamanlarda yapılan üç boşama prensip olarak bâin boşama niteliğindedir.¹⁵¹

2.9.4.2. Bâin Boşamanın Sonuçları

a) Bu boşama ile nikâh akdi hemen ortadan kalkar, fakat yeniden evlenmenin helal oluşu devam eder. Yani boşanan eşler iddet içinde veya daha sonra yeni bir nikâh akdi ile evlenebilirler.

b) Üç talâk hakkı, kullanılan talâk sayısına göre azalmıştır. Üçüncü defa yapılan talâk bâindir ona "beynûnet-i kübrâ" denir.

c) Kadın iddetinin sonuna kadar kocasının evinin bir bölümünde kalabilir ve kocanın nafaka mükellefiyeti devam eder.¹⁵²

d) Ölüm veya boşanma zamanına ertelenen mehir hakkı, peşine dönüşür ve derhal ödenmesi gerekir.

e) İddet içinde boşanan eşlerden biri ölürse diğeri ona mirasçı olamaz.

2.9.4.3. Beynûnet-i Kübrâ'nın (Enbüyük ayrılık) Sonuçları:

Daha önceden iki defa boşanmış olan bir kadını üçüncü olarak veya bir defada üç talâkla boşamak suretiyle beynûnet-i kübrâ gerçekleşmiş olur ve şu sonuçlar ortaya çıkar:

a) Kocanın bu kadın üzerindeki boşama hakkı bitmiştir.

¹⁵¹ Ahzâb 33/49; Hallâf, *Ahkâmu'l-Ahvâli's-Şahsiyye*, s. 139; Şa'bân, *el-Ahvâlu's Şahsiyye*, s. 229-230.

¹⁵² M. Zihnî, *Ni'met-i İslâm*, s. 247. Zifaktan önce boşanan kadın iddet beklemeyeceği için nafaka alamaz. el-Ahzâb, 33/49.

b) Evlilik akdine derhal son verilir. Üç talâkla boşanan eşler yeniden evlenmek isterlerse, kadın boşandığı kocasından iddetini tamamladıktan sonra başka bir erkekle evlenerek zifafa girmiş olacak, bu ikinci evlilik kocanın ölümü veya boşaması gibi bir nedenle sona erecek, kadın ikinci kocasının ölüm ya da boşanma iddetini tamamlayacak. Bundan sonra birinci kocasıyla evliliği sürdüreceklerine inanıyorlarsa yeni bir nikâh akdi ile ilk kocasına dönebilir ve ilk kocası, yeniden üç boşama hakkına sahip olur. Bu ikinci evlilik işlemine “**tahlil**” denir.

c) Kadın iddetinin sonuna kadar kocasının evinin bir bölümünde kalabilir ve iddet bitimine kadar kocanın nafaka sorumluluğu devam eder.

d) Eşler arasında miras hukuku sona erer, ödenmesi tehir edilen mehir peşine dönüşür ve hemen ödenmesi gerekir.¹⁵³ Şafîiler dışında kalan çoğunluğa göre, koca ölüm döşeğinde iken eşini üç talâkla boşamışsa ve kocanın ölümü, iddet içinde gerçekleşmişse karısı ona mirasçı olur.

2.9.5. Kur’ân’a ve Sünnet’e Uygunluk Açısından Boşama

2.9.5.1. Sünnî Talâk (Sünnete uygun olarak yapılan boşanma)

Boşama, Kur'an'da ve Rasûlullah'ın sünnetinde belirlenen esaslara göre yapılmış ise “sünnî talâk” adını alır. Delîli “*Ey peygamber! Kadınlarınızı boşadığınız zaman, onları iddete başlayabilecekleri bir zamanda boşayın ve iddeti sayın*”¹⁵⁴ âyetini Abdullah b. Abbas ile Abdullah b. Mesud (r.anhuma) “temizlik günlerinde ve cinsel ilişkide bulunmadan boşayın” şeklinde açıklamışlardır. Hanefîler sünnet üzere yapılacak boşamayı ahsen boşama ve hasen boşama olarak ikiye ayırmışlardır.

2.9.5.2. Ahsen Talâk

Kocanın eşini temizlik günlerinde cinsel ilişkide bulunmadan bir talâkla boşayıp iddet sonuna kadar beklemesidir. Ashab-ı Kirâm bu tür boşamayı tercih ediyordu. Böyle bir boşamada eşler pişmanlık durumunda iddetten sonra nikâh tazeliyerek evliliklerini sürdürebilirler.

¹⁵³ el-Cessâs, *Ahkâmu'l Kur'ân*, c. I, s. 88, 89 ; İbnü'l-Hümâm, a.g.e. c. III, s. 22, vd.

¹⁵⁴ Talak, **65/1**

2.9.5.3. Hasen Talâk

Bu nevi boşama da sünnete uygundur. Koca, eşini her temizlik döneminde onunla cinsi temasta bulunmadan bir ric'î talâkla boşayarak iddet süresinin sonuna kadar üç defa boşamış olur. Rasûlullah (s.a.v.) Abdullah b. Ömer'e böyle bir boşama şeklini bildirmiştir. Yaşının küçüklüğü veya ilerlemiş olması nedeniyle hayız görmeyen veya hamile olan kadın, sünnet üzere boşanmak istenirse önce bir ric'i talâkla boşanır bundan sonra birer ay aralıklarla iki defa daha boşanır. Gebe hanımın cinsel temastan sonra boşanması, nesebin karışması ihtimali olmadığından caiz görülmüştür.

2.9.5.4. Bid'î Talâk (Sünnete aykırı olan boşama)

Kur'ân'nın irşadına ve sünnetteki tatbîkate uymadan yapılan boşamaya bid'î talâk denir. Şu davranışlar bid'î talâk olarak değerlendirilmiştir:

a) Kadını hayızlı iken boşamak, Talâk suresi birinci ayette kadınların iddete başlayabilecekleri bir zamanda boşanması gerektiğine işaret edilmiştir.¹⁵⁵ Abdullah b. Ömer'in hanımını hayız halinde boşaması üzerine Rasûlullah ona eşine dönmesini ve onu temizlik halinde boşamasını emretmiştir.¹⁵⁶

b) Kadını temiz olduğu günlerde cinsel temastan sonra bir defa boşamak

c) Kadını temizlik günlerinde bir defada birden fazla boşamak veya ayrı zamanlarda birden fazla boşamak bid'î talaktır.¹⁵⁷

Bir Sözle Üç Defa Boşama

Hanefîler bir defada yapılan üç boşamanın, üç boşama olarak geçerli olduğunu ve “beynûnet-i kübrâ'nın” gerçekleştiğini kabul etmişlerdir. Diğer üç mezhepte de durum böyledir.¹⁵⁸ Yani üç talâkla boşanmış bir kadın, iddetini tamamlayıp başka bir erkekle evlenip cinsel birleşmede bulunmadıkça ve ondan da boşanma, vefat gibi sebeplerle ayrılıp iddetini tamamlamadıkça eski kocasına dönemez.

¹⁵⁵Bakara 229.

¹⁵⁶Buhârî, “*Talâk*,1,2,3,45”, “*Ahkâm*, 13”; Müslim, “*Radâ*, 66,69,72”, Nesâî, Ahmed b. Ali, *Sünenü'n-Nesâî*, İstanbul, 1981. “*Talâk*,1,3,4”; Ebû Davud, “*Talâk*,4”; Tirmizî, “*Talâk*,1”; İ. Mâce, “*Talâk*, 2,3,”; Dârimî, Ebû Muhammed b Abdirrahman, *es-Sünen*, Mısır, t.y. “*Talâk*,1”; Malik b. Enes, *el Muvatta*, nşr. M.F. Abdülbâkî, Mısır 1951. “*Talâk*, 53.”

¹⁵⁷Nesâî, “*Talâk*,6”.

¹⁵⁸Kudûrî, a.g.e., c. 3, s. 37-38; Şevkânî, a.g.e., c. 6, s. 231.

Bu görüş Ashâb-ı kirâmdan Hz Ömer, Ali, İbni Ömer ve İbni Mesud gibi fakihlerin görüşlerine dayanır. Aynı görüş tabînin büyük çoğunluğundan da nakledilmiştir.¹⁵⁹

Hanefîler ve diğer üç mezhebin bu konudaki delilleri:“**Boşama iki defadır, bundan sonra ya iyilikle tutmak veya güzellikle serbest bırakmak vardır**”¹⁶⁰âyetidir. Bu âyet meşru veya mübah olan boşama şeklini bildirmek üzere inmiştir. Âyette üç boşamanın bir defada yapılmasını yasaklayan bir ifade yoktur. Onun yerine iddet süresi içinde, kocanın eşine dönmesini sağlayan boşamanın iki olduğu, bundan sonra kadını ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salıvermek gerektiği belirtilmektedir.

Bu âyetin nüzül sebebiyle ilgili Hz Aişe (r.anha)’dan şöyle dediği nakledilmiştir:“Bir erkek karısını dilediği kadar boşar, sonra iddeti bitmeden ona dönerse yüz defa olsa bile o kadın, yine onun eşisayılıyordu.Çünkü Bakara 228. âyette böyle bir haktan söz ediliyordu. Ancak daha sonra nazil olan 229 ve 230’uncu ayetler boşamayı üçle sınırladı. Nitekim yine bir sahabe, karısına:“Vallahi, ne seni boşayacağım benden ayrılacaksın ve ne de sana yaklaşacağım” dedi. Kadın bunu nasıl yapacağını sorunca adam:“Seniboşarım iddetin bitmek üzereyken tekrar sana dönerim bu böyle devam eder gider” diye cevap verdi. Kadın durumu Allah’ın Rasûlüne anlatınca şu âyet indi:“**Boşama iki defadır. (Bundan sonra kadını) ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salıvermek vardır.**”¹⁶¹ İbni Abbas’tan (r.a) şöyle dediği nakledilmiştir: “Bir kimse karısını iki defa boşayınca, üçüncüsü konusunda Allah’dan korksun. Artık onu ya iyilikle nikâhı altında tutar ve geçimleri güzel olur veya iyilikle serbest bırakır-boşar-kadına haklarını vermede zulüm yapmaz.¹⁶² Sonuç olarak, âyette boşamanın ayrı ayrı yapılmadığı takdirde geçersiz sayılacağına dair bir açıklama bulunmayınca bu konuda sünnete başvurmak gerekir.

Bu ayette iki boşamanın ayrı ayrı yapılmasına bir işaret bulunduğu gibi bunların bir defada yapılmasını yasaklayan bir ifade de yoktur. Âyetin anlamı mutlaktır. Sünnetten delil İbni Ömer hadîsidir. İbni Ömer (r.a) karısını hayızlı iken bir talâkla boşamıştı durum Rasûlullah’a bildirildiğinde, Allah’ın elçisi İbni Ömer’in ailesine dönmesini emretmiş, İbni Ömer de “**Ya Rasûlallah eğer eşimi üç defa**

¹⁵⁹ İbn Kesir, *Muhtasarı tefsir-i İbn Kesir*, c. I. s. 204, 205; Nesai, “*Talâk,75*”.

¹⁶⁰ el-Bakara 2/229.

¹⁶¹ el-Bakara 2/229.

¹⁶² el-Bakara 2/229. İbn Kesir, *Muhtasar Tefsir* c. I, s, 204.

boşaysaydım ne gerekirdi? Ona yeniden dönmem helal olur muydu, diye sormuş Rasûlullah (s.a.v) da ona şöyle cevap vermiştir:“Hayır, senden tam olarak ayrılmış olurdu, ancak bu üç boşama masiyet sayılırdı”¹⁶³buyurmuştur. İbni Ömer'in sorusuna peygamberimizin verdiği cevap, üç talâkla bir değil üç boşama meydana geleceğini gösterir. Aksi durumda Allah elçisinin onu uyarıp üç boşamanın bir sayıldığını bildirmesi gerekirdi. Boşanan eşe dönmek ancak boşamanın geçerli olduğu durumda olur. Nitekim Buhârî'nin bir rivayetinde İbni Ömer'in şu sözü bu görüşü desteklemektedir:“Eşimi hayızlı iken boşamam benim hakkımda bir talâk sayıldı.”¹⁶⁴ Nesâî'nin Mahmûd b. Lebîd'den naklettiği hadîse göre Rasûlullah'a bir adamın karısını bir defada üç talâkla boşadığı haber verildi. Bunun üzerine Rasûlullah ayağa kalktı ve ***"Ben aranızda olduğum halde Allah'ın kitabı ile oyun mu oynanıyor?"*** buyurdu. Rasûlullah (s.a.v), eşini bir defada üç talakla boşayan bir sahabe'nin bu davranışından hoşnut olmamakla beraber boşamasını geçerli saymıştır.¹⁶⁵ Yine eşini bin talakla boşayan başka bir sahabe'ye de üç boşamanın meydana geldiğini 997'sinin ise zulüm ve düşmanlık olarak kaldığını söylemiştir.¹⁶⁶Eğer bir defa da üç boşama geçerli olmasaydı Hz Peygamber bunu bildirirdi.

Bir defada üçkez boşamak bidat olmakla beraber geçerlidir. Çoğunluk müctehidlere göre bir defada üç boşamanın meydana geleceği konusunda Hz Ömer döneminde icmâ oluşmuştur. Buna aykırı olan görüşler âhad habere dayanır. Âhad haber ise icma karşısında daha zayıf durumdadır. Bu konudaki icma, içinde bulunduğumuz asra kadar sürmüştür.¹⁶⁷ Hanefî fakihlerinden İbnü'l Hümâm şöyle der: “Sahabe'nin icmâi açıktır. Çünkü Hz Ömer üç talâkı üç sayınca ona karşı çıkan olmamıştır.”¹⁶⁸ Buhârî şârihi İbni Hacer de şöyle demiştir: “Hz Ömer devrinde oluşan görüş birliği nedeniyle üç boşamanın meydana gelmesi tercih edilmeye daha uygun bir görüştür.”¹⁶⁹Rasûlullah (s.a.v) zamanında nadiren vuku bulan bir defada

¹⁶³ Bu hadisi Beyhaki, Taberani, Darekutni nakletmiş olup senedinde zayıflık var. Bkz. eş-Şevkânî *Neylül-evtâr fi Şerhi Münteka'l-Ahbar*. c. VI, s. 227, 228.

¹⁶⁴ Buhârî, “*Talâk*, 2”; Nesâî, “*Talâk*, 1”.

¹⁶⁵ Nesâî, *Talâk*, 6.

¹⁶⁶ eş-Şevkânî, a.g.e. c.VI, s. 232.

¹⁶⁷ es-Sabuni, *Medâ Hüriyeti'z Zevceyn fi't-Talâk, fi'ş-Şerâti'l-İslâmiyye*, 2. Baskı, Neşr. Dâru'l-Fikr, Halep 1968.

¹⁶⁸ İbnü'l Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, c. III, s. 26.

¹⁶⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* c. IX, s. 299.

üç kez boşama hadisesi Hz Ömer döneminde yaygınlaşınca Halife Ömer (r.a), şartların değişmesi yüzünden artık bir defada yapılan üç boşamayı, üç boşama olarak kabulün gerektiğine hükmetmişti. Çünkü bu durum“**Örfün ve zamanın değişmesi ile kimi hükümlerin değişmesi inkâr olunamaz.**” prensibinin bir gereğidir. Nitekim Hz Ömer’in, müellefe-i kulûba zekât verilmesi hükmünü şartların değişmesi yüzünden durdurması bu niteliktedir.¹⁷⁰

2.10. TALÂKIN ŞARTA TA’LİKİ (Boşamayı şarta bağlama)

Ta’lik: Sözlükte bir şeyi bir yere veya bir şeye bağlamak manasında bir masdardır. Boşama konusunda ta’lik, boşamanın gerçekleşmesini bir şarta veya zamana bağlamak manasında kullanılmaktadır. Hükmün üzerine bina edildiği, bağlandığı şeye muallakun aleyh yani şart denilmektedir. Talâkı ta’lik etmeye şart denildiği gibi “yemin bittalâk” da denir. Bir talâk zevc ile zevceden birinin veya bir başkasının bir fi’line veya bir hadisenin olmasına bağlanınca “muallâk” bulunmuş olur. Boşamanın şarta bağlanması, bir şeyi teşvik etmek veya engellemek yahut sözünü güçlendirmek gibi nedenlerle yapıldığı için bunda yemine benzerlik de vardır. Bu yüzden ona “meceaz yoluyla yemin” adı verilmiştir. Şart yerine gelince boşama gerçekleşir.

Şartlı boşamada kocanın, şartın gerçekleştiği sırada boşama ehliyetini koruması gerekmez. Bu nedenle eşini bir şarta bağlayarak boşayan koca, daha sonra akıl hastası olsa veya bunasa bu durum, şart gerçekleşince boşamanın meydana gelmesine engel teşkil etmez. Çünkü boşama sözü buna ehil olan bir kimseden çıkmıştı, dolayısıyla sonuçları da meydana gelmelidir. Hanefiler ve diğer üç mezheb boşamayı şarta bağlamanın mümkün ve geçerli olduğunu söylerken şu delilleri sürmüştür:

a) Kur’ân’da boşamadan sözedene ve boşama yetkisini kocaya tanıyan ayetlerin genel anlamına göre derhal boşama ile yemin ya da şartlı boşama arasında bir ayırım yapılmamıştır.¹⁷¹

b) Hz peygamber (s.a.v):“**Müslümanlar kendi aralarında belirledikleri şartlara uyarlar.**” buyurmuştur.¹⁷²

¹⁷⁰ ez-Zühaylî, a.g.e. c.VII, s. 409.

¹⁷¹ el-Bakara, 2/229,230; Mâide 5/1.

c) Şartlı boşamayla ilgili sahabe sözleri vardır. İbni Ömer'in şöyle dediği nakledilmiştir: "Bir erkek hanımına evden çıkarsan kesin olarak boşsun dese kadın da evden çıksa, kocasından kesin olarak ayrılmış olur, çıkmazsa bir şey gerekmez".¹⁷³ Bir erkek karısına "kadın şöyle yaparsa boş olur" dese kadın da o şeyi yapsa Abdullah b. Mes'ud (r.a) böyle bir soruya: "Karısı bir talâkla boş olur. Ancak kocası onun üzerinde başkalarından daha fazla hak sahibidir."¹⁷⁴ demektedir.

Bütün bu rivayetler şarta veya zamana bağlanan boşamanın şart gerçekleşince veya belirlenen süre dolunca meydana geleceğini gösterir. Burada boşamayı ifade için sarih sözler kullanılınca niyete de bakılmaz, belki boşamanın kendisine bağlandığı şartın gerçekleşip gerçekleşmediği araştırılır.¹⁷⁵ 1917 tarihli Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin 106. maddesinde "**Boşamanın bir şarta bağlanması geçerlidir**" denilerek şartlı boşama, yemin niteliğinde olup olmamasına bakılmaksızın geçerli sayılmıştır.

2.10.1. Ta'likin Ruknü

Ta'likin ruknü: Şart cümlesi ile cevap cümlesi bir de şart edatından ibarettir.

Koca ile ilgili şart: Koca, "Fılanın evine girersem veya onunla konuşursam eşim boş olsun veya yarın filana olan borcumu ödemezsem eşim boş olsun" gibi sözleri söylemesi durumunda birinci halde kendisini filanın evine girmekten veya onunla konuşmaktan menetmek ikinci misalde ise kendisini yarınki borcunu ödemeye zorlamak için böyle bir şart ileri sürmüştür. Şart gerçekleşince talâk vaki olur.

Kadın ile ilgili şart: Kocasını eşine: "Fılanın evine gidersen veya yolculuğa çıkarsan boşsun veya sen istersen boşsun" demesi durumunda boşamanın gerçekleşmesini kadının eline vermiş olur. Kadın bahsedilen eve girmedikçe veya yolculuğa çıkmadıkça ya da boşanmayı istemedikçe boşama meydana gelmez.

¹⁷² Buhârî, "İcâre, 14"; Tirmizî, "Ahkâm, 17"; Münâvî, *et-Teysîr*, c. II, s. 456,457.

¹⁷³ Buhârî, "Talâk, 11".

¹⁷⁴ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Haydarabâd, h. 1353 c. VII, s. 356.

¹⁷⁵ İbnü'l Hümâm, a.g.e. c. III, s. 29 vd; Döndüren, *Delilleriyle İslâm Hukuku*, s, 376, 377.

Üçüncü kişi ile ilgili şart: Koca boşamayı "oğlum, filan adamın kızını alırsa sen benden boşsun" veya "kardeşin evime gelirse sen boşsun" gibi üçüncü bir şahsın fiiline bağlarsa şart gerçekleşince boşama da gerçekleşir.¹⁷⁶

2.10.2. Ta'lik ile Talâkın Gerçekleşmesinin Şartları

1- Ta'lik ile talâkın gerçekleşmesi için zevcin ta'lik zamanında talâka ehil olması, zevcenin de şartın bulunduğu anda talâka mahalliyeti yaniboşanmaya durumunun uygun olması şarttır.

2- Ta'likte şartın talâka bitişmesi gerekir. Bu nedenle sükûttan sonra eklenen şart geçerli olmadığından talâk vaki olur. Fakat nefes alma, öksürme, aksırma genirme, dilinde bir ağırlık bulunması gibi elde olmayan nedenlerle araya bazı durumların girmesi talâka manidir.

3- Ta'lik'de şart ile cevabın arası yabancı bir lafızla ayrılmamalıdır.

4- Ta'lik ile mucâzat kastedilmemelidir. Mesela bir kimse kendisine kötü bir şeyi isnad eden hanımına ceza kasdıyla "eğer ben senin dediğin gibi isem, benden boş ol" dese derhal boşama gerçekleşir. Ancak bununla ta'likte bulunduğunu kasederse kendisi o şey ile vasıflanmadıkça talâk vaki olmaz.

5- Şartın mübhem "belirsiz" olması ta'likin sıhhatine mani değildir. Mesela "şu veya bu eve girersen" diye yapılan bir yeminden sonra bu evlerden yalnız birine girmekle şart gerçekleşmiş olur.

6- Talâkın istisnadan yani "İnşallah" demekten hâlî olması gerekir. Bir kimse hanımına hitaben "seni inşaallah boşadım" dese bununla talâk vaki olmaz. Çünkü Allâhu teâlâ'nın bu konudaki iradesini insanların anlaması mümkün olmaz. Hanefî Şâfiî ve Mâlikîler bu görüştedir.¹⁷⁷

7- Talâkın kendisine bağlandığı şart, gerçekleşmesi de gerçekleşmemesi de muhtemel bir nitelikte olmalıdır. Öne sürülen şart, uçmak, denizde yürümek gibi gerçekleşmesi mümkün görülmeyen bir şey ise böyle bir şart geçersiz olup lağv sayılır.

¹⁷⁶ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye İstilahât-ı Fıkhiyye Kamusu*, c. II, s. 232.

¹⁷⁷ el-Kâsânî a.g.e. c. III, s. 157; el-Meydânî, *el-Lübâb*, c. III, s. 157, İbni Âbidîn, a.g.e. c. II, s. 606 vd.

2.10.3. Talâkın Zamana Ta'liki

Bu çeşit boşama, ileriki bir tarihte hüküm ifade etmek üzere yapılan boşamadır. Bununla boşamanın belirtilen tarihte meydana gelmesi kastedilir. "Kurban bayramının ilk günü boşsun" gibi bir sözle yapılan boşama, bayram sabahı şafak vakti girince gerçekleşmiş olur. Boşamanın zamana bağlanabilmesinin delili boşamadan bahseden ayetlerin mutlak anlamı ile ileriki bir tarihe yönelik borçlanmanın caiz oluşuna yapılan kıyastır. H.A.K. 107. maddede "Boşamanın zamana bağlanması geçerlidir" hükmü yer almıştır.

2.11. TEFVÎZ-İ TALÂK (Boşama yetkisini kadına vermek)

Kocanın kendisine ait boşama haklarından birisini eşine devretmesi şeklinde tanımlayacağımız bu yetkiye **tefvîz-i talâk** denilmektedir.¹⁷⁸ Bu yetki kocanın boşamadaki hakkını düşürmez. Bu yetki vekâletten farklı bir tasarruf olup kocanın bundan dönmesi geçerli değildir. Ahzab Sûresi 28-29 âyeti inince Allah'ın Rasûlü hanımlarını serbest bıraktı, dileyen peygamberle dileyen de mehrini alıp boşanabilirdi. Ancak bu âyetin hükmü karşısında onun muhterem eşleri peygamberi tercih etmişlerdir. Hz. Aişe'den rivayete göre o şöyle demiştir: "**Rasûlullah (s.a.v) bizi muhayyer bıraktı biz de Allah'ı ve onun Rasûlünü tercih ettik Bu muhayyerlik bizim aleyhimize bir hüküm meydana getirmedi.**" Diğer bir rivayette ise **Rasûlullah bunu bir boşama saymadı**¹⁷⁹ demiştir. Bu hadis, kadın boşama yetkisine sahip olduktan sonra, kocasını değil de kendisini tercih ederse bunun bir boşama sayılacağına delâlet eder. Ayet ve hadislerden açıkça anlaşıldığına göre Rasûlullah hanımlarına boşama yetkisi vermiş ama onlar tercihlerini peygamberle beraber olma şeklinde kullanmışlardır.

Tefvîz-i talâk, kadına nikâh akdi esnasında verilebileceği gibi, nikâhdan sonra da kocası tarafından "emruki biyediki" -Boşama işi senin elindedir- "İhtâriy nefseki" -İstersen kendini boşayabilirsin-gibi ifadelerle boşama hakkının verilmesiyle olur. Kadın bu yetkiyi -akit meclisinde kullanması şartıyla- sarih lafızlarla kullanırsa ric'î,

¹⁷⁸ Konevî, *Enîsül-Fukahâ*, s.158; Aydın, a.g.e. s.37; Döndüren, a.g.e. s. 418.

¹⁷⁹ Buhâri, "*Talak*, 5"; Müslim, "*Talak*, 26"; Ebu Davud, "*Talak*, 12"; Tirmizi "*Talak*, 4"; Nesâî, "*Nikâh*, 2".

kinayeli lafızlarla kullanırsa bâin bir talâk gerçekleşir¹⁸⁰ Koca, eşine boşama yetkisi verirken “on gün içinde kendini boşayabilirsin” gibi belirli bir süre koyabileceği gibi “kendini ne zaman istersen boşayabilirsin” gibi süresiz olarak da boşama yetkisi verebilir.

2.12. İRTİDÂDIN (İSLÂMDAN KÜFRE DÖNÜŞÜN) NİKÂHA ETKİSİ

Bir müslümanın dininden dönmesi, onu hem dünyada hem de ahirette büyük hüsrana uğratar. Kur’ân’ı Kerim’de:“*Sizden kim dininden döner, kâfir olarak ölürse, onların yaptıkları işler dünyada da ahirette de geçersiz olmuştur. Onlar cehennemliklerdir ve orada devamlı kalırlar*”¹⁸¹buyrulmaktadır. İrtidâdın dünyada uygulanacak hukuki sonuçları vardır.

Ebu Hanife ve Ebu Yusuf’a göre, karı-kocadan herhangi birisinin İslâm’dan çıkması mahkeme kararına gerek kalmadan nikâhı sona erdirir.¹⁸²Bu sonuç Ebu Yusuf’a göre fesih sayılır, bu nedenle talâk sayısında bir eksilme olmaz.

Dinden çıkan koca olursa, kadın mehrin tamamına hak kazanır. Çünkü cinsel temasla mehir kesinlik kazanır. Ancak cinsel temastan önce koca dinden çıkmışsa kadın mehrin yarısını alır.

Eğer dinden dönen kadın olur ve bu irtidadı cinsel temastan önce olursa kadın mehir alamaz. Çünkü zifaktan önceki ayrılık kadın tarafından meydana gelmiştir.¹⁸³ Şayet kadın cinsel temastan sonra dinden dönmüşse mehrin tamamını alır. Çünkü İslâm diyarında yapılan bu cinsi temasın sonucu ya cezadır veya mehirdir. Karı-koca beraberce İslamdan dönseler, sonra yeniden İslâma girseler önceki nikâhları üzere kalırlar. Kadın İslâma girip kocası kâfir olarak kalsa, İslâm hâkimi ona da müslüman olmasını teklif eder, eğer İslâmı kabul ederse evliliklerinin devamına mani bir durum olmadığı için kadın onun eşi olur. Koca müslüman olmazsa hâkim aralarını ayırır. Çünkü müslüman bir kadının kâfir bir erkeğin yanında kalması caiz olmaz.Hâkimin

¹⁸⁰ Hallâf, *Ahkâmu’l-Ahvâlî’ş-Şahsiyye*, s, 149; Şaban el-*Ahvalü’ş-Şahsiyye*, s, 431; Döndüren, a.g.e. s. 419.

¹⁸¹ Bakara 2/217.

¹⁸² Merğînânî, *el-Hidâye*, c.I, s.221.

¹⁸³ el-Meydânî, a.g.e. c.III, s. 26.

eşleri ayırması Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre bâin bir talâk, Ebû Yusuf'a göre ise fesihtir.¹⁸⁴

2.13. ANLAŞMALI BOŞANMA (MUHÂLA'A)

Sözlük anlamı: Hul' veya muhâlaa, çekip çıkarma, giderme, uzaklaştırma anlamındadır.

Terim anlamı: Kadının vermeyi kabul ettiği bir bedel karşılığında kocasıyla anlaşarak evliliğe son vermeleridir.¹⁸⁵

İslâm ahlak ve anlayışında hiçbir sebep yok iken kadının kocasından boşanma talep etmesi hadislerde şiddetle nehyedilmiştir. Hz Peygamber (s.a.v.):*“Önemli bir sebep yokken kocasından ayrılmak isteyen bir kadına cennet kokusu haram olur.”*¹⁸⁶*“Hiçbir mazeret bulunmadan kocasından boşanmak isteyen kadınlar münaфіktır”*¹⁸⁷ buyurmuştur.

Ancak, günlük hayatta bazı durumlarda evlilik kadın için çekilmez hale gelmişse ve kocası da onu boşamak istemezse kadın bu çileli, çekilmez hayata katlanmak zorunda mıdır? İşte böyle durumlarda İslâm Hukuku kaynakları, kadına belli bir bedel üzerinde kocasıyla anlaşarak boşanma hakkı tanımıştır. Rasûlullahın huzurunda cereyan eden bir hadise, kadın için evlilik çekilmez bir hale geldiğinde muhâle'a yoluyla evliliğin sona erdirilebileceğine ışık tutmaktadır.

Sahabeden biri eşiyle kavga etmiş ve hanımının kolunu incitmişti. Kadının kardeşi durumu Rasûlullah'a bildirince, Rasûlullah (s.a.v.) eşini döven sahabiyi çağırılmış ve *“Onda neyin varsa al ve onu serbest bırak”*¹⁸⁸ buyurarak bedelli boşamaya karar vermişti. Kur'ân'ı Kerim'de: *“Kadınlara vermiş olduğunuz bir şeyi (mehr) geri almanız helal değildir. Ancak karı ve kocanın Allah'ın çizdiği sınırlara riâyet edememesi halleri müstesnadır. Şayet onların ilâhî sınırlara riâyet edemeyeceklerinden korkarsanız, kadının (evlilikten) kurtulmak için bir bedel*

¹⁸⁴ İbnü'l-Hümâm, a.g.e. II, 507; el-Meydânî, a.g.e. c. III, s. 26.

¹⁸⁵ İbnü'l-Hümâm, a.g.e. III, s.199; İbni Âbidîn, a.g.e. c. II, s. 766.

¹⁸⁶ Ebu Davud, “*Talak*, 3”; İbni Mâce, “*Talak*, 1”.

¹⁸⁷ Tirmizî, “*Talak*, 10”; *Müsned*, c. II, s. 414.

¹⁸⁸ Nesâî “*Talak*, 53”; İbni Mâce “*Talak*, 22”; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, c. VI, s. 246.

vermesinde ikisi için de bir günah yoktur”¹⁸⁹ buyurularak muhâle‘anın meşru oluşuna işaret edilmiştir.

Muhâle‘a teklifi kocadan gelmişse artık ne kadının kabulünden önce ve ne de sonra bu tekliften koca rucû edemez. Kadının da o mecliste kabul iradesini hemen açıklaması gerekir. Koca muhâle‘ayı bir şarta veya zamana bağlayabilir. Şart gerçekleşince veya belirlenen zaman girince boşama meydana gelir. Kadının da belirlenen parayı kocasına vermesi gerekir. Evlilikte mehir olarak verilebilen her şey muhâle‘ada bedel olabilir. Buna göre menkul ve gayrimenkul mallar ve bazı menfaatlarla, vadeye bağlanmış mehir ve iddet nafakası da bedel olabilir.

Hanefilerin de dâhil olduğu çoğunluğa göre muhâle‘a yoluyla boşanma bir bâin talâk sayılmaktadır.¹⁹⁰ Muhâle‘a kinayeli sözlerle yapılan bir boşama şeklinden ibarettir. Bu yüzden muhâle‘anın hukuken geçerli olabilmesi için kocada boşama ehliyeti yeterli iken kadının akıllı, bâliğa, reşid olması ayrıca ölümle sonuçlanacak bir hastalığa yakalanmış olmaması ve sefihlik sebebiyle hacr altına alınmış olmaması gerekir.

2.13.1. Osmanlı Toplumunda Muhâla‘a Ve Sebepleri

Muhâla‘a Osmanlı toplumunda, evlilik birlikteliğini kaldırmak için sıkça başvurulmuş bir uygulamadır. Özellikle şer‘iye sicillerinde yer alan kayıtlarda bunu görmek mümkündür. Bu kayıtlarda muhâle‘anın sebepleri arasında eşler arasında geçimsizlik, kocanın bulunduğu yerden başka bir yere gitmesi veya gittiği yerde uzun süre kalması ve sefer-i hümâyuna gidip dönmemesi gibi nedenler yer almaktadır. Şer‘iye sicillerinde talâktan daha çok muhâlaa kayıtlarına rastlanmasının sebebi, muhâla‘anın her iki tarafın da çıkarına olmasıdır. Kadın için muhâla‘a, istemediği veya yürütemediği bir evlilikten bazı maddi menfaatlerinden vazgeçerek kurtulması anlamına gelirken koca için de geçinemediği mutlu olamadığı bir kadını talâkla boşadığı zaman vermek zorunda kalacağı mehri müeccel, nafaka-i iddet ve meûnet-i suknâ gibi hukuki yükümlülükleri yerine getirme mükellefiyetinden kurtularak evliliği bitirme anlamı taşır.

¹⁸⁹ el-Bakara 2/229.

¹⁹⁰ el-Merğînânî, *el-Hidâye*, c. I, s. 13 a.g.e. c.VII, s. 249. Yaman, *İslâm Aile Hukuku*, s. 86.

2.13.2. Eşler Arasında Geçimsizlik

Sicillerde yer alan kayıtlarda muhâla'anın çok defa eşler arasındaki geçimsizlikten kaynaklandığı görülmektedir. Bu durum belgelerde “beynimizde hüsn-i zindegâni ve musâfât olmamağla” şeklinde ifade edilmekte fakat eşleri geçimsizliğe götüren sebeplerden pek bahsedilmemektedir. Nadiren de olsa bazı olaylar mahkeme kayıtlarına geçmiş bulunmaktadır. Bu sebepler arasında en çok görüleni kocanın karısını dövmesidir. Konya Şeriye Sicillerinde geçen bir olayda eşi tarafından dövülen kadınlardan biri, Pîresed mahallesinden Şerîfe Emine bt. Esed es-Seyyid Emrullah'dır. Şerîfe Emine mahkemeye gelerek kocası Ali b. Receb'den davacı olmuş ve kocasının kendisini bir gün önce şiddetle dövdüğünüşikâyet ederek *“bi-gayri hak, deynek ile darbu şedîd ile darb idüp cemî' âzâsını kara bere eylediğini”* ifade etmiş bunun üzerine Ali'ye tazir cezası verilmiştir.¹⁹¹Fakat aradan iki gün geçtikten sonra Şerîfe Emine yeniden mahkemeye müracaat ederek:

*“Ali benim zevcim olup beynimizde hüsn-i zindegânî ve müsâfât olmamağla Ali zimmetinde olan mehri müeccelimden ve nafaka-i iddet ve meûnet-i süknâmdan ve mehri mu'accelime dâhil olan kırk guruş kıymetli bir sîm kuşak ve yirmi guruş kıymetli bir kaftan ve yirmiiç guruş kıymetli beynimizde malum olan melbûsâtımdan bi'l-küllîye fariğa olmak üzere ve Ali'nin firâşından hâlâ hamlim olup veled vücûda geldikten sonra yedi yaşına dâhil olunca kendi malımdan infâk ve iksâ idub Ali'den nafaka taleb itmemek üzere mukâbelesinde kendüye fâriğa ve def' ve teslîm eylediğim sekseniç guruş kıymetleri olan kuşak ve kaftan ve melbûsâtım bana teslîm idub ahz ve kabz idub hul' olduk.”¹⁹²*demektedir.

Bu belgeden anlaşılan, Şerîfe Emine'nin koca dayağına maruz kalmaktan dolayı yüklüce bir meblağı gözden çıkarıp kocasıyla hul' anlaşması yaparak evliliğe son vermesi olmuştur.

2.13.3. Kocanın Başka Yerde Olması

Muhâla'a yapılmasının bir başka nedeni de kocanın yaşamakta olduğu yerden başka bir yere gitmesi veya gittiği yerde uzun süre kalmasıdır. Bu sebebe binâen yapılan muhâle'a ifade edilirken *“âhar diyâra gider oldukda, diyâr-ı âhara azîm oldukda, diyâr-ı âhara azîm olan, âhar diyarda olub veya âhar diyarda olan”* şeklindeki tabirler kullanılmaktadır. Koca uzun süre evinden ve eşinden ayrı

¹⁹¹KŞS. 48/117-2 (12 Ramazân 1130/9Ağustos 1718).

¹⁹²KŞS. 48/118-4 (14 Ramazân 1130/11Ağustos 1718).

kalacaksa ayrılma isteğini eşine ifade ederek, onun kendisi üzerindeki haklarından vazgeçmesi halinde onunla muhâla'a yapabileceğini söylemektedir. Bunun yanında koca, ne zaman döneceği belli değilse belki de karısına bir güvence vermek düşüncesiyle:“*eğer şu kadar zaman sonra gelmezsem, zevcem zimmetimde olan hukukundan fâriğa olursa hul olsun*” diyerek karısını serbest bırakmaktadır. Bunun örneği de Konya'nın Aksinli mahallesinde otururken iki buçuk sene önce başka diyara giden Abdullah b. Mustafa'nın hul'a vekili olan babası Mustafa b. Receb, oğlunun karısı Marziye bt. Ali huzurunda:“*Abdullah târîh-i kitâbdan iki sene mukaddem diyâr-ı âhara azîm oldukda iki buçuk sene temâmına değîn gelüp zevcem mezbûre Marziye'ye mülâkî olmazsam zevcem mezbûre Marziye zimmetimde olan altûbin akçe mehri müecceli ve nafaka-i iddeti ve meûnet-i süknâsından ve bi'l-cümle hukuku şer'iyesinden fâriğa olub hul'a tâlibe olursa tarafımdan vekîl olub mezbûre Marziye'yi hul' eyle, deyu beni vekîl itmekle hâlâ müddet-i merkûme temâm olub mezbûre Marziye dahî vech-i meşrûh üzere hul'a talibe olmağla ben dahî bi'l-vekâle mezbûre Marziye'yi hukûk-ı mezbûresi üzere hul' eyledim*”¹⁹³ demektedir.

Bulunduğu uzak diyardan karısına vekil yollayarak hul' teklifinde bulunan kocalara rastlandığı gibi¹⁹⁴ geride kalan eşler de başka yerde bulunan kocalarına vekil yollayarak hul' talebinde bulunmuşlardır.¹⁹⁵ Bu örneklerde açıkça görüldüğü gibi kadınların hul' talebinde bulunmalarının sebebi, kocalarının yanlarında olmamalarından dolayı çektikleri sıkıntılardır.

2.13.4. Kocanın Savaşa Gitmesi

Kocanın uzun bir süre savaşa gitmesi de muhâla'anın bir başka nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Savaşa giden bir erkeğin ne zaman döneceği hatta geri dönüp dönmeyeceği belli olmadığından kocalar, en kötü ihtimalle geri dönmeyi de gözönüne alarak geride bıraktıkları hanımlarını sıkıntıya düşürmemek ve kendileri de talâk gibi maddi külfet getirecek bir boşanmadan kurtulmak için eşlerine muhâla'a yapmayı teklif etmektedirler. Bundan başka olarak da kocalar, savaşa gittikten sonra veya belirli bir süre içinde dönmeyecek olurlarsa durumun fiiliyata geçirilmesi için bir vekil bırakmakta ve bu vekil aracılığı ile muhâla'ayı gerçekleştirmektedirler. Bu vekil, kocanın annesi, babası veya hemşehrisi olabilmektedir. Örnek olarak Konya Şeriye Sicillerinde birçok örneği olmakla beraber onlardan bir tanesi şöyledir:

¹⁹³ KŞS 47/ 232-3 (29 Rebû'l-evvel 1129/ 13 Mart 1717).

¹⁹⁴ KŞS 48/ 203-4 (2 Rebiu'l evvel 1131/23 Ocak 1719).

¹⁹⁵ KŞS 47/ 180-2 (8 Muharrem 1129/ 23 Aralık 1716).

Konya'nın Kerimdede sakinlerinden olup üç sene önce savaşa giden Mehmed b. Ahmed'in babası ve vekîli olan Ahmed b. Sefer gelini Ayşe bt. Sefer huzurunda:

“Oğlum mezbur Mehmed târîhi kitâbdan üç sene mukaddem sefer-i hümâyuna azîm oldukda eğer ben üç sene temâmına değin geliüp zevcem Aişe'ye mülaki olmazsam zevcem mezbure Aişe dörtbin akçe mehr-i müeccel ve nafaka-i iddet-i malume ve meunet-i süknâ ve bil cümle hukuk-ı şeriyesinden fariğa olub hul'a talibe olursa tarafımdan vekilim olub mezbure Aişe'yi hul'eyle deyu beni vekil itmekle hâlâ üç sene tamam olub mezbur Mehmed gelmeyüp ve mezbure Aişe dahi vech-i meşruh üzre hul'a razıye ve talibe olmağla hukuk-ı mezburesi üzerine hul'eyledim” demiştir.¹⁹⁶

2.13.5. Osmanlı Toplumunda Muhâlaa Bedelleri

Mehir olması caiz olan her şey, muhâla'ada boşanma bedeli olabilir.¹⁹⁷ Hanefilere göre mehrin şer'an mal sayılan bir şey olması, tayin edilmiş olsun veya olmasın hul' vaktinde mevcut olması lazımdır. Bu nedenle müslüman bir kadının içki, domuz, murdar hayvan veya kan üzerine hul' yapması câiz olmaz.¹⁹⁸

Bir takım haklar ve menfaatlar karşılığında da hul' yapılabilmekte ve onlar muhâla'a bedeli olarak kabul edilmektedir. Çocuğun doğumundan iki yaşına kadar olan sürede annenin çocuğunu emzirmesi karşılığında hul' yapması sahihtir. Ücretsiz olarak çocuğun belli bir müddet veya bülûğ çağına kadar annesinin yanında kalması şartı ile de hul' yapılabilir. Ayrıca çocuğun bakım ücretinden, nafakasından veya kadının kendi iddet nafakasından vazgeçmesi karşılığında da hul' yapılabilir.¹⁹⁹ Osmanlı toplumunda muhâla'a bedeli olarak kabul edilen ve şer'iyeye sicillerinde geçen bilgiler şunlardır:

2.13.5.1. Mehri Müeccel, Nafaka-i iddet ve Meûnet-i Süknâ Karşılığı Yapılan Muhâla'a

Muhâla'a nerede ve ne şekilde gerçekleşirse gerçekleşsin hemen hepsinde kadının vazgeçtiği bedellerin başında mehr-i müeccel, nafaka-i iddet ve meûnet-i süknâ gelmektedir. Sadece örnek olması bakımundan bir belge bu gerçeği anlatmaya

¹⁹⁶KŞS 47/224-4(20 Rebîu'l-evvel 1129/4Mart1717).

¹⁹⁷el-Meydânî, *el-Lübâb*, c. III, s. 65.

¹⁹⁸Zuhaylî, a.g.e. c. IX, s.384.

¹⁹⁹Zuhaylî c. IX, s. 395-397.

yeterlidir. Konya’da Hacı Üveymir Mahallesi sâkinelerinden Emine bt. Kadri Beğ kocası Abdullah b. İvaz Hoca ile aralarında geçimsizlik olduğunu söyleyerek dörtbin Akçe olan mehri müecceli, nafaka-i iddeti, meûnet-i süknâsı ve zevciyete müteallika cemi’ davasından vazgeçmek suretiyle muhâla’a ile boşandıklarını²⁰⁰ söylemektedir.

2.13.5.2. Kocasından Alacağı Mallara Karşılık Yapılan Muhâla’a

Kadınlar için çekilmez hale gelen evlilik bağından kurtulmak için kocalarından alacaklı oldukları çeşitli eşya, para ve mallardan da feragat ettikleri sıkça görülen bir husustur. İslâm Hukukuna göre kadın, kendi nâmına menkul ve gayrimenkul mal sahibi olabilir ve bu malında kocasından bağımsız olarak dilediği gibi tasarrufta bulunabilir. İşte kocasına muhâla’a bedeli olarak vermek istediği mallar kadının kendisine ait olan çeşitli eşya, para ve mallarıdır. Bu hususta Konya Şer’iye Sicilleri’nde çok sayıda belge mevcuttur. Konya İbni Sâlih Mahallesi’nden Kerîme bt. Müstecâb, kocası Mehmet b. Ahmed ile muhâlaa yaparken mehri müeccel, nafaka-i iddet ve meûnet-i süknâsından feragat ettiği gibi kocasından alacağı bir çatma yorgan, bir çatma döşek ve bir atlas kaftanından²⁰¹ Aksinle Mahallesinden Âlime bt. Nasuh, kocası Mehmed b. Mehmed ile yaptığı muhâla’ada mehri müecceli, nafaka-i iddeti, meûnet-i süknâsı yanında bir harîri kaftan, bir sîm kuşak ve bir zıbunundan vazgeçmiştir.²⁰²

2.13.5.3. Hidâne Hakkından Vazgeçme Karşılığında Yapılan Muhâla’a

Hukuken her kadın evlilik içinde veya evliliğin nihayete ermesinden sonra erkek veya kız çocuğunu muhafaza etmek, besleyip büyütmek çocuğunun bakım ve terbiyesine itina göstermek hakkına sahiptir. İslâm Hukuku’nda bir annenin çocuğunu besleyip büyütmek ve terbiye etme hakkına “hadâne veya hidâne” denir.²⁰³ Hidâne hakkına sahip olan kadın, çocuklarına belirli bir süre bakmakla sorumlu olmasına rağmen bu hakkından vazgeçmek ve çocuklarını babasına teslim etmek şartıyla da muhâla’a yapabilmektedir, bunun örneklerine Konya Şer’iye sicillerinde rastlıyoruz. Konya’nın Çavuş mahallesinden Fatma bt. Abdullah, kocası Mahmud b.

²⁰⁰ KŞS 10/158-4(21-29 Safer 1071/26 Ekim-3 Kasım 1660).

²⁰¹ KŞS 10/138-5 (22 Muharrem 1071/27Eylül 1660).

²⁰² KŞS 40/101-1(17 Şevvâl 1114 /6Mart 1703).

²⁰³ Cin, Halil, *İslâm ve OsmanlıHukukunda Evlenme*, Ankara, 1974, s. 117; Ali Bardakoğlu, “Hidâne” *DİA*, c. XVII, s. 467-471,İstanbul 1998.

İbrahim ile beş yaşındaki kızı Ayşe ile üç yaşındaki kızı Saliha'nın,²⁰⁴ Karaarslan köyünden Cennet bt. Mevlüd, kocası Ali b. Sefer ile küçük kızı Safiye'nin hakkı hidânelerinden ferâgat ederek babalarına teslim etmek şartıyla muhâla'a yapmayı kabul etmişlerdir.²⁰⁵

2.13.5.4. Çocukların Nafakası Karşılığında Yapılan Muhâla'a

İslâm Hukûkuna göre çocuğun bakım ve terbiyesi anneye aittir. Bir çocuğun anne yanında kalacağı süre erkek çocuklarda yedi, kız çocuklarda ise dokuz yaşını dolduruncaya kadardır. Bu süreyi tamamladıklarında baba veya onun vekîli veya çocukların vasîsi çocukları isteyebilir, bu durumda anne çocukları baba tarafına teslim eder.²⁰⁶ Bakım ve büyütme anne üzerinde iken çocuğun masraf ve nafakası, varsa çocuğun kendi malından karşılanır. Eğer çocuğun malı yoksa her türlü masraf ve nafaka babaya aittir.²⁰⁷

Osmanlı toplumunda kadınlar, evlilik birlikteliğini sona erdirmek için muhâla'a yaparken her türlü kanunî haklarından ferâgat etmelerinin yanısıra bazı hallerde babanın sorumluluğunda olan çocukların bakım masrafları ve nafakaları ile ilgili sorumlulukları da üstlendikleri görülmektedir. Mesela bu konu ile ilgili olarak Konya Şer'îye sicillerinde şu bilgiler yer almaktadır: "Kurb-ı Cedîd Mahallesinden Ayşe bt. Musli, kocası Mustafa b. Mehmed ile muhâla'a yaptığında kocası üzerinde olan haklarından ferâgat ettiği gibi beş aylık oğulları Mehmed'i,²⁰⁸ Aligav Mahallesinden Havva bt. Şa'bân kocası Mustafa b. Şa'bân ile muhâla'a yaptığında birbuçuk yaşındaki oğlu Ahmed'i²⁰⁹ kocalarından nafaka talep etmemek ve kendi mallarından infak ve iksâ etmek üzere yedi yaşlarına dâhil oluncaya kadar bakımlarını üstlenmişlerdir." Bu misalleri çoğaltmak mümkündür.

2.13.5.5. Kadının Bedel Vermesi Şartıyla Yapılan Muhâla'a

Osmanlı toplumunda kadınlar kocalarını muhâla'aya razı edebilmek için, kocaları üzerindeki çeşitli haklarından vazgeçtikleri gibi onlara çeşitli mallar ve para

²⁰⁴ KŞS 48/65-4 (25 Cemâziye'l-âhir, 1130 /26 Mayıs 1718).

²⁰⁵ KŞS 39/32-2 (5 Rebîu'l-'ahir, 1123/23 Mayıs 1711).

²⁰⁶ Cin, a.g.e. s, 118.

²⁰⁷ Cin, a.g.e. s, 119.

²⁰⁸ KŞS 43/183-3 (22 Şevvâl 1119/ 16 Ocak 1708).

²⁰⁹ KŞS 45/ 206-1 (15 Rebîu'l-evvel 1127/ 21 Mart 1715).

dahi vermişlerdir. 18. yy'a ait Konya Şer'iyeye sicilleri'nde bu iddiayı destekleyecek çok sayıda belge mevcuttur. Bordabaşı Mahallesinden Marziye bt. el-Hâc Ahmed, kocası Ali b. Ebûbekir'e sekizyüz akçe,²¹⁰ Sinânperâkendesini Mahallesinden Gülistan bt. Abdullah, kocası Mustafa beğ b. İbrahim'e bir sîm kuşak, kırk guruş ve adı geçen mahallede olan bir bâb beyt ve sokak kapısını müştemil menzilinini,²¹¹ Aynedâr Mahallesinden Sâkine bt. Halil Ağa b. Abdurrahman kocası Molla Mustafa b. Yusuf Beğ'e altmış beş guruş²¹² muhâla'a bedeli ödemişlerdir.

2.14. EŞİNE YAKLAŞMAMA YEMİNİ (İLÂ)

Sözlük anlamı: İlâ “âlâ”fiilinden arapça bir masdar olup yemin etmek ve birbirinden uzaklaşmak anlamındadır.

Terim anlamı: İlâ, kocanın dört ay veya daha fazla bir süre hanımıyla cinsi yakınlıkta bulunmayacağına dair Allah adına yemin etmesi veya eşine yaklaşmayı ağır bir ibadete bağlamasıdır.²¹³

İlâ, evliliğin sona ermesine yol açan bir yemin türüdür. İslâmdan önce Hicaz bölgesi Arapları ilâ'yı zihar gibi bir boşama yöntemi olarak uyguluyorlardı. Bunu, kadını baskı altına almak, ona zarar ve sıkıntı vermek için kullanıyorlardı. Çünkü koca, bir iki yıl veya daha uzun bir süre eşine kocalık vazifesini yapmaz üstelik yeni yeminleriyle süreyi uzatırdı. İlâ sonuna kadar evlilik devam ettiği için karısı yeni bir evlilik yapamaz ve gönlü incinmiş olarak günlerini geçirirdi.²¹⁴ Ancak İslâm bu ilişkiyi dört ayla sınırladı. Bu süre içinde koca ya yemininden dönüp eşiyile barışacak ve yemin keffâreti ödeyecek ya da bu sürenin bitiminde karısından ayrılarak evliliği bitirecektir. Bu konuda Kur'ân'-ı Kerîm'de şöyle buyrulur:“*Kadınlara yaklaşmamaya yemin edenler dört ay beklerler. Eğer bu süre içinde yeminlerinden dönerlerse şüphesiz ki Allah çok bağışlayan ve merhamet edendir. Eğer boşamayı kasederlerse şüphesiz ki Allah çok iyi işiten çok iyi bilendir.*”²¹⁵ Hz Âişe'den şöyle dediği nakledilmiştir:“Allah'ın elçisi hanımlarına îla yaptı ve kendisine helali haram

²¹⁰ KŞS 10/ 159-2 (21- 29 Safer 1071/ 26 Ekim -3 Kasım 1660).

²¹¹ KŞS 39/ 173-1(2 Şa'bân 1123/ 15 Eylül 1711).

²¹² KŞS 42/243-1(13 Safer 1119/16 Mayıs 1707).

²¹³ Nesefî, *Tilbetü't-Talebes*, 61-62; Konevî, *En'sü'l-Fukahâ*, s.161.

²¹⁴ el-Meydânî. a.g.e. c. III, s.59; Bilmen, a.g.e. c. II, s. 290 vd; ez-Zühaylî, a.g.e. c. VII, s 535 vd.

²¹⁵ el-Bakara, 2/266,267.

kıldı. Arkasından da haramı helal yaptı ve yemininden dolayı keffâret verdi.”²¹⁶ İlâ’da süre, kocanın eşine yaklaşmamak üzere Allah’a veya örfte yemin için kullanılan Allah’ın ilahi sıfatlarına yemin etmesiyle başlar.

Koca, hanımına cinsi yakınlıkta bulunmamayı kendisine ağır gelecek bir adağa veya boşama gibi bir şarta bağlama şeklinde de yapabilir. Vereceğimiz misaller konuya açıklık kazandıracaktır. “Allaha yemin olsun ki sana dört ay yaklaşmayacağım! Vallahi bundan sonra seninle cinsi temasta bulunmam, seninle temasta bulunursam üzerime Hac farz olsun, seninle temasta bulunursam evliliğimiz sona ermiş olsun” gibi sözlerle ilâ meydana gelir. Bu sözler boşamada kullanılan ve niyete ihtiyaç bırakmayan sarih sözlerdir. Ancak kimi zaman niyet edilerek kinayeli sözlerle de ilâ yapılabilir. “Bundan sonra seninle bir yastığa baş koymam, seninle bir yatağa yatmam” gibi sözler kinayeli olup boşama niyeti bulununca bu sözlerle de ilâ yapılabilir.²¹⁷ Hanefilere göre ilâ’nın ruknü, kocanın eşine ilâ için geçerli bir süre yaklaşmayacağına dair yemin etmesi veya ilâ için kullanılan sarih ya da kinayeli sözlerdir.

2.14.1. İlâ’nın Şartları

1. İlâ yapan koca, ergin ve temyiz melekesine sahip olmalıdır. Küçük çocuğun ve akıl hastasının yapacağı ilâ geçerli değildir.

2. Nikâh akdinin devam etmesi veya kadının ric’i boşamadan dolayı iddet bekliyor olması gerekir.

3. İlânın bir yerle sınırlandırılması gerekir. Zira koca, belirlenen bu yer dışında cinsel temasta bulunabilir.

4. Eşinden ayrı kalma süresi ya mutlak olmalı veya en az dört ay olarak belirlenmiş olmalı.²¹⁸

Dört aydan az bir süreyle ilâ yapılmaz. Dört ay veya daha fazla bir sürenin sonunda ilâ gerçekleşmiş olur. Hanefilere göre bu durumda hâkime başvurmaya gerek kalmadan bir bâin talak meydana gelir²¹⁹

²¹⁶ Buhari, “*savm*, 11; *salât*, 18, ; *Nikâh*, 91-92, ; *Talak*, 21, ; *Eyman*, 20”.

²¹⁷ el-Kâsânî, a.g.e. c. III, s. 162 vd. ; İbnü’l-Hümâm, a.g.e., c. III, s. 182 vd. Bilmen, a.g.e., c.II, s. 290 vd.

²¹⁸ Döndüren, a.g.e., s, 436 vd.

²¹⁹ Şeybânî, *el-Camiu’l-Kebîr*, s,107; Cassâs, a.g.e. c. I, s.490-491; Serahsi, a.g.e. c. VII, s. 20.

Kocanın eşine dönmesi, eşiyile cinsel temasta bulunmasıyla, bunun mümkün olmadığı durumlarda ise kocanın “karıma döndüm” gibi sözleriyle gerçekleşir.

2.14.2. İlâ'nın Keffâreti

Allah adına yapılmış bir yeminde, yeminin bozulması halinde keffâret varlıklı koca için “*on fakiri bir günde iki öğün doyurmak veya on fakiri giydirmek ya da bir köle azad etmektir.*” “*Koca fakirse arka arkaya üç gün oruç tutmaktır.*”²²⁰ Yemin, “seninle cinsel temasta bulunursam üzerime hac farz olsun veya bu takdirde sen benden boş ol.” sözlerindeki gibi bir adağa veya bir şarta bağlanmışsa dört ay dolmadan yemin bozulunca adadığı hac üzerine farz olur. Hanımını boşamaya yemin etmişse evlilik sona erer. Dört aylık süre dolunca îlâ gagesine ulaşmış olur. Hanefilere göre bu durumda sürenin bitiminde hâkime başvurmaya gerek kalmadan bir bâin boşama meydana gelir.

2.15. HÛLLE VEYA TAHLİL

2.15.1. Sözlük Anlamı

Yeni ve güzel giysi, astarlı giysi, kadın ve silah anlamlarına gelir. Helal kılmak anlamına gelen “tahlîl” hülle ile aynı köktendir.²²¹

2.15.2. Terim Anlamı

Hülle, helal kılmak manasına gelen tahlîl ile hülle aynı köktendir. Tahlîl veya hülleden maksat, kocası tarafından üçüncü kere boşanmış bir kadını yine aynı koca ile evlenebilir hale getirmek için başvuru olan yol ve çaredir.²²² Bakara Suresi 2/229-230. ayetler erkeğin boşama hakkını üçle sınırlandırmakta ve üçüncü boşamadan sonra kadının bir başka erkekle yeni bir evlilik yapmadıkça ve bu evlilik de sona ermedikçe önceki kocasıyla tekrar evlenemeyeceğini hükme bağlamaktadır.

Ancak dînen doğru bulunmasa bile teâmülde bu şartların sunî bir şekilde yerine getirilip kadını ilk kocasına helal kılmak amacıyla şeklî bir evliliğin yapıldığı bilinmektedir. Bu tür evliliğe Türkçe’de hülle, Arapça fıkıh literatüründe tahlîl

²²⁰ el-Mâide 5/8

²²¹ Döndüren, a.g.e. s. 413.

²²² Karaman, Hayrettin, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, s. 347-48.

denilmektedir.²²³ Kocası tarafından üç talâkla boşanmış ve iddetini tamamlamış bir kadının başka bir erkekle sahih bir evlilik yapıp bu evliliğinin de ölüm yahut boşanma gibi sebeplerle sona ermesi ve kadının ikinci evliliğinin iddetini de tamamlaması neticesinde eski kocasına helal hale gelmesine ayet-i kerîmede: **“Yine erkek karısını-üçüncü defa-boşarsa ondan sonra kadın başka bir erkekle evleninceye kadar ona- ilk kocasına- helal olmaz. Bununla birlikte eğer bu yeni koca da onu boşarsa, (Allah’ın sınırlarını-evlilik hukukunu) ayakta tutacaklarına kânî iseler eski karı-kocanın birbirlerine dönmelerinde ikisine de günah yoktur. Bunlar anlayan topluluğa Allah’ın açıkladığı sınırlardır.”**²²⁴ işaret edilmektedir.

İslâm Hukuku, hem kadının onurunu korumak hem de talâk hakkının kötüye kullanılmasını engellemek için boşamayı üçle sınırlamış, üçten sonraki birlikteliği ağır şartlara bağlamıştır. Bu şartlar ilgili ayet ve hadis verilerine göre şunlardır:

a. Üçüncü defa boşanan kadın, iddetini bitirdikten sonra başka bir erkekle sahih bir nikâhla evlenmiş olacak.

b. Bu yeni evlilikte Hz Peygamberin açıklamasına göre cinsel ilişkinin bulunması şarttır.²²⁵

c. İkinci evlilik ölüm, talâk veya adli yollarla normal biçimde sona ermiş olacak.

d. Kadın ikinci evliliğinin iddetini de tamamlamış olmalı.

Ancak bu şartlar yerine geldikten sonra bir erkeğin üç defa boşadığı karısıyla yeniden evlenmesi helal olur.²²⁶ Eşini üç defa boşayan koca, başka bir erkekle anlaşır ve o kişi de yapılacak nikâhın hemen akabinde kadını boşayacağıni taahhüt ederse bu şekildeki anlaşmalı evlilik kadını ilk kocasına helal kılar mı?

Abdullah b. Mesud’dan (r.a) şöyle dediği nakledilmiştir: **“Allah’ın Rasûlü (s.a.v.) anlaşmalı hüлле evliliğinde helal kılana da helal kılınana da lanet etti.”**²²⁷

Başka bir hadiste de Allah’ın elçisi şöyle buyurmuştur: **“Size kiralık tekeyi haber**

²²³ Saffet Köse, “Hülle” md., *DİA*, c. XVIII, s. 475.

²²⁴ Bakara 2/230

²²⁵ Buhârî, “*Talâk*, 4,27”; Müslim, “*Talâk*, 2”; Ebû Dâvûd, “*Talâk* 49”; Nesâî, “*Talâk*, 9”; İbni Mâce, “*Nikâh*, 32”.

²²⁶ el-Kâsânî, a.g.e. c. III, s. 187 vd; el-Meydânî, a.g.e. c. III, s. 58.

²²⁷ Tirmizî, *Nikâh*, 28; İbni Mâce, *Nikâh*, 33; Dârimî, *Nikâh*, 53; İbni Hanbel, c. I. s. 450, 451.

*vereyim mi? Evet ya Rasûlallah dediler. Şöyle buyurdu:“O, anlaşmalı evlilikle kadını helal kılandır. Allahu Teâlâ helal kılana ve helal kılınana lanet etmiştir.”*²²⁸

Hanefilerin Görüşü: Ebû Hanîfe ve İmam Züfer’e göre tahlîl şartıyla yapılan bir nikâh sahihtir ancak hadiste yer alan ifadelerden dolayı tahrîmen mekruhtur. Ebu Yusuf böyle bir evlilik için ikinci nikâh fasittir bu nikâhta cinsi yakınlığın bulunması kadını ilk kocasına helal kılmaz demiştir. İmam Muhammed ise ikinci nikâh sahihtir ancak bu nikâh kadını ilk kocasına helal kılmaz demiştir. Mezhepte doğru kabul edilen görüş Ebû Hanîfe ve Züfer’in görüşleridir.²²⁹

2.1.6. EVLİLİĞİN SONA ERMESİ VE HUKUKİ SONUÇLARI

2.16.1. İddetin Anlamı ve Hikmeti

Sözlükte: İddet, saymak, beklemek ve bir sayı anlamlarına gelir.

Terim anlamı: İddet, kocası ölen veya karı-koca hayatı yaşadktan sonra boşanan veya evliliği feshedilmiş olan bir kadının, başka birisiyle evlenebilmek için dinimizce belirlenen bir süreyi tamamlamasıdır.²³⁰ Karı-koca hayatının yaşanmadığı veya halvet-i sahihanın gerçekleşmediği bir boşanmada iddet beklemeğe gerek yoktur. Konuyla ilgili âyette şöyle buyrulmaktadır:“*Mümin kadınları nikâhlayıp ta onları cinsi yakınlıkta bulunmadan boşadıysanız onların üzerine sayacağınız bir iddet yoktur.*”²³¹

Evlilik birliği sona erince hem taraflar, hem de varsa çocukları ve iki tarafın yakınları yeni duruma alışmaya, ayrılığın sebep olduğu sarsıntıları gidermek için zamana ihtiyaç duyarlar. İddet aynı zamanda taraflara düşünme toparlanma ve yürütebileceklerini sanıyorlarsa yeniden evlilik hayatına dönme imkânı vermekte böylece yüzük değiştirir gibi eş değiştirmeyi güçleştirmektedir.²³² İddetin gayesi ve hikmeti öncelikle kadının hamile olup olmadığını anlaşılmasıdır. Ayrıca boşama ric’î ise evlilik hayatına tekrar devam etmesi için kocaya belli bir süre tanıdır.

²²⁸ İbn Mâce, “Nikah, 33”.

²²⁹ el-Meydâni, a.g.e. c. III, s.58.

²³⁰ Yaman, a.g.e., s.100.

²³¹ Ahzâb 33/49.

²³² Karaman a.g.e., s.349.

Eğer koca ölmüşse hanımının ona olan hürmet ve vefasını göstermesi için kadına belli bir süre fırsat vermek iddetin gaye ve hikmeti arasında yer alır.²³³

2.16.2. İddetin Başlangıcı

a) Sahih evlenmede iddetin başlaması, boşama, hâkimin ayırması veya kocanın vefatından itibaren başlar.

b) Fasit evlilikte iddet, fiilen ayrılmadan itibaren başlar.

c) Ricî boşamada eşi iddetini beklerken koca vefat ederse kadın yeni baştan vefat iddeti beklemeye başlar.

2.16.3. Talâk veya Fesih İle Evliliği Biten Kadının İddeti

Boşanmış veya nikâh akdi feshedilmiş bir kadın, hamile değilse ve hayız görecektir bir yaştaysa üç hayız ve temizlenme süresince iddet bekler. Kur'an'da bu husus şu şekilde ifade edilmektedir: **“Boşanan kadınlar kendi başlarına üç hayız ve temizlenme (kurû) süresi beklerler.”** Âyetteki kurû lafzı hem hayız hem de hayızdan temizlenme anlamlarına gelir. Hanefîlerle Hanbelîlere göre kurû' lafzı hayız anlamında kabul edilmiştir. Buna göre boşanma iddeti, kadın temiz günlerinde boşanmışsa üçüncü ay halinden temizlenince iddetini bitirmiş olur. Boşanma veya fesih kadının hayızlı olduğu bir sırada yapıldıysa bu hayız iddete dâhil olmaz.²³⁴

2.16.4. Kocası Ölen Kadının İddeti

Kocası ölen kadın, hamile ise iddeti doğumla biter,²³⁵ değilse iddeti dört ay on gündür. Delîli: **“İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşler kendi başlarına dört ay on gün beklerler.”**²³⁶ âyetidir. Evlilik fâsit bir nikâh akdine dayanıyorsa ve bu sırada koca vefat etmişse kadın vefat iddeti beklemeyi ancak cinsi ilişki vuku bulmuşsa talâk iddeti bekler.²³⁷

²³³ Bilmen, a.g.e., c. II, s. 394; Döndüren, a.g.e., s. 458; Şa'bân, *el-Ahvâlî'ş-Şahsiyye*, s. 496.

²³⁴ Kudûri a.g.e. c. III, s. 83; Serahsî a.g.e. c. VI, s. 40; İbnü'l-Hümâm, a.g.e. c. IV, s. 310-311.

²³⁵ et-Talâk 65/4.

²³⁶ el-Bakara 2/234.

²³⁷ Bilmen, a.g.e. c. II, s. 375.

2.16.5. Hamile Kadının İddeti

Boşandığı veya kocası öldüğü sırada hamile olan kadın, doğum yapıncaya kadar iddet bekler. Allahu Teâlâ şöyle buyurur:“*Hamile kadınların iddetlerinin sonu çocuklarını doğurmalarıdır.*”²³⁸Hamile bir kadın düşük yapacak olsa düşüğün yaratılışı belirgin ise iddeti sona erer. Aksi halde düşükle iddet sona ermez. Çünkü şüphe ile iddet düşmez. Bu durumdaki bir kadın boşanmışsa talâk iddeti, kocası ölmüşse ölüm iddeti bekler. Anne karnındaki çocuk ölse dışarı çıkarılmadıkça iddeti sona ermez.

2.16.6. Küçüklerin ve Yaşlıların İddeti

Henüz ergenliğe ulaşmamış kızların veya 55 yaşını geçtiği için hayızdan kesilmiş veya yaratılıştan hayız görmeyen bir kadının iddeti üç aydır. Kur’an’da şöyle buyrulur:“*Kadınlarınızdan artık ay halinden ümit kesmiş olanlarla, henüz ay hali görmeyecek kadar küçük olanların iddeti, şüphe ederseniz biliniz ki üç aydır.*”²³⁹Ay halinden kesilme yaşı mezhep müctehidlerince tecrübeye dayanarak belirlenmiştir. Bu konuda Hanefîler 55, Şâfiîler 62, Hanbelîler ise 50 yaşını sınır olarak kabuletmiştir.²⁴⁰Şu halde kadın itibariyle dokuz yaşından önce ve elli beş yaşından sonra meydana gelecek boşamalarda üç ay iddet beklenecektir. Boşandıktan sonra temizliği uzayıp giden veya bir ya da iki kez hayız gördükten sonra bir daha hayız görmeyen kadının durumuna gelince Malikî ve Hanbelî mezhebine göre bu kadın gebelik süresi olan dokuz ay kadar iddet bekledikten sonra şüphe yüzünden üç ay daha bekler. Buna göre bu durumdaki bir kadının iddeti bir yılda bitmiş olur. Delil Hz Ömer’in uygulamasıdır.²⁴¹Osmanlı Devleti, Hukuk-ı Aile Kararnamesi’nde Malikî mezhebinin görüşünü kabul ederek, hiç hayız görmeyen kadınların dokuz ay iddet bekleyeceği hükmünü kanunlaştırılmıştır.²⁴²

2.16.7. Kocasını Kaybolan Kadının İddeti

Kaybolan, yaşayıp yaşamadığı bilinmeyen kimseye “mefkûd” denir. Evden çıkıp giden ve bir daha dönmeyen, dış ülkeye giden ve kendisinden haber

²³⁸ Et-Talâk 65/4

²³⁹ et-Talâk 65/4.

²⁴⁰ İbni-Âbidîn, a.g.e. c. I, s. 279 vd.

²⁴¹ ez-Zühayli, Vehbe, el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuhu c. VII, s. 641.

²⁴² Hukuk-ı Aile Kararnamesi, md.140.

alınamayan, savaşa katılan ama bütün gaziler döndüğü halde dönmeyen kimse de mefkûd hükmündedir. Evden çıkıp bir daha dönmeyen ancak kendisinden haber alınan kimseye gâib denir.

Hanefîlere göre normal şartlarda kaybolan kimse, kesin olarak öldüğü bilinmedikçe sağ kabul edilir ve eşi iddet beklemez. Bu durum beldesindeki aynı yaşta akrabaları olan erkekler vefat edinceye kadar sürer. Ancak bu durumdaki bir kadın kocasının ölüm haberini veya kendisini boşadığını güvenilir bir kimseden ya da yazılı bir belgeden öğrenmiş olursa iddet bekler ve yeniden evlenebilir. Şâfiîlerde bu görüştedir. Delil, kesin olarak bilinenin hayatta oluşu prensibi (istishâb) ve sağlam bir belge ile bu ilkenin çürütülmesidir. Hz Ali'nin uygulaması bu şekilde olmuştur.²⁴³

Osmanlı Devleti uygulamasında, kaybolan erkeğin eşinin uzun yıllar onun nikâhında kalıp başkasıyla evlenememesi aleyhine bir güçlük sayılmış ve Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin 127.nci maddesinde Malikî mezhebinin görüşü benimsenmiştir. Kaybolma savaşta olur, savaşa katılan asker ve esirlerin dönüşünden itibaren bir yıl süreyle kocası dönmezse kadın, hâkime müracaat eder. Hâkim de evliliğe son verir. Kadın ölüm iddetini bekleyip başkasıyla evlenebilir. Bu evlilikten sonra kadının ilk kocası çıkıp gelse ikinci evlilik feshedilemez. Ancak kadın, İslâm hâkiminden ayrılık kararı çıkartmadan evlenecek olursa ve daha sonra da ilk kocası çıkıp gelecek olursa ikinci evlilik münfesi olur.

2.16.8. Gayri Müslim Kadınların İddeti

Müslüman bir erkekle evli bulunan hıristiyan veya yahudi bir kadın, iddet konusunda müslüman kadın gibidir. Buna göre müslüman bir kadın evliliği sona erince hangi süre ve ölçülerde iddet beklerse müslümanla evli olan ehli kitap kadın da aynı ölçülere uyarak iddetini bekler.²⁴⁴

Ebû Hanîfe'ye göre, İslâm devletinin tebeası olan gayri müslim erkeğin (zimmî) gayri müslim (zimmîye) olan eşinin boşanma veya kocasının ölümü yüzünden iddet beklemesi gerekmez. Ancak kendi dinlerinde bu konuda uygun görülen bir prensip varsa ona uyarlar. Delil Rasûlullah'ın:“*Onları (ehli kitâb-ı) kendi*

²⁴³ İbnü'l-Hümâm, a.g.e. c.IV, s. 444,445; İbni Âbidîn, a.g.e. c. III, s. 160.

²⁴⁴ Serahsî, a.g.e. c.VI, s.30.

dinleri üzere bırakınız.” hadisidir.²⁴⁵ Ancak böyle bir kadın gebe olursa doğuma kadar iddet beklemesi gerekir.

Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed’e göre, zimmet ehli gayri müslim kadınların da müslüman kadınlar gibi iddet beklemesi gerekir. Çünkü onlar da islâm ülkesinin tebeasıdır. İddet hükümlerinde müslüman kadının tâbi olduğu hükümler zimmîye kadın için de geçerlidir.²⁴⁶

2.16.9. İddetin Bekleneceği Yer

İddet bekleyecek kadının oturacağı ev, kocasından ayrılmadan önceki oturduğu son evidir. Bu mesken vefat eden kocasına aitse orada kendi miras payına düşen bölümde iddetini tamamlar. Aralarında evlenme yasağı bulunmayan mirasçılarla ilişkilerinde tesettüre riayet eder.“*Boşanan kadınları evlerinden çıkarmayın onlar da çıkmasınlar ancak açık bir kötülük işlemeleri durumu müstesnadır.*”²⁴⁷“*O kadınları, gücünüz yettiğince kaldığınız yerin bir bölümünde oturtun*”²⁴⁸ ayetleri eşlerin en son oturduğu evi “kadının evi” olarak tanımladığı için boşanan kadınların iddet süresince bu meskenden hem çıkmaları hem de çıkarılmaları yasaklanmıştır. Onlar iddetlerini bu evlerinde tamamlarlar. Sahih evlilikte bir veya iki bâin talâkla veya üçüncü boşamayla boşanmış olan bir kadın iddet süresi içinde iddet beklediği evden çıkarak başka bir yere yolculuğa çıkamaz ve kendisini boşayan kocası ile de yolculuk yapamaz.

2.16.10. İddetin Hukûkî Sonuçları

a. Talâk, nikâhın feshedilmesi veya hamilelik neticesinde iddet bekleyen kadının yiyecek, giyecek ve barınma (nafaka) gibi ihtiyaçları iddet süresince kocası tarafından karşılanır. Talâkın ric’î veya bâin olmasının ya da kadının hamile olup olmamasının bu konuda bir önemi yoktur.²⁴⁹ Kur’ân’ı Kerim’de şöyle buyrulur: “*Ey peygamber! Kadınları boşamak istediğiniz zaman onları iddetlerini gözeterek boşayın ve iddeti sayın! Rabbiniz Allah’tan korkun! Apaçık bir hayâsızlık yapmalarının dışında onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de*

²⁴⁵ el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, Kahire, ty; Bilmen, a.g.e. c. II, s. 384.

²⁴⁶ Bilmen, a.g.e., c. II, s. 384.

²⁴⁷ et-Talâk, 65/1.

²⁴⁸ et-Talâk, 65/6.

²⁴⁹ Hassâf, *Kitâbu’n-Nafakât*, s. 22, 63; Cassâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, c. III, s. 687.

çıkmasınlar.²⁵⁰ Onları gücünüz ölçüsünde oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun, onları sıkıştırıp gıtmelerini temin etmek için onlara zarar vermeye kalkışmayın! Eğer hâmile iseler doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin’’²⁵¹ buyrulmaktadır.

b. Kocasının ölümü nedeniyle iddet bekleyen kadın, kocasının mirasından belli bir hisseye sahip olduğu için ayrıca iddet nafakası alamaz.²⁵²

c. Kadın iddetini bitirmeden başka birisi ile evlenemez, hatta nişanlanamaz kendisine bu konuda teklifte de bulunulamaz. Âyeti kerîmede *“Farz olan iddet sona erinceye kadar nikâh akdini bağlamaya azmetmeyin”* buyrulmaktadır. Zira önceki evliliğin bir kısım hükümleri iddet süresince devam etmektedir. Ancak kocasının vefatından dolayı iddet bekleyen kadınlara üstü kapalı bir şekilde teklifte bulunulabileceğine Kur’ân izin vermektedir. *“Vefât iddeti bekleyen kadınlara nikâh isteğinizi çütlatmanızda veya böyle bir isteği gönüllerinizde saklamanızda bir sakınca yoktur.”²⁵³*

d. Talâk sûresi 1. ve 6. ayetlerinin hükmü gereğince kadın iddetini kocasının evinde tamamlar. Bu hüküm iddet süresince mesken güvencesi sağladığı için kadın lehine bir hükümdür.

e. İddet sonuna kadar boşanan eşler aynı evi paylaşacağı için boşanan eşler arasındaki ilişki, boşamanın durumuna göre farklılık arzeder. Boşama ric’î ise yeni bir akde gerek kalmadan eşlerin birbirine dönebilmesi caiz olduğu için bu dönüşü geçerli kılan fiiller de caizdir. Bâin boşama ile evlilik sona erdiği ve eşler birbirine yabancı sayıldığı için eşler evin farklı odasında kalırlar.²⁵⁴ Ev dar olur veya koca helal-haram hassasiyetini gözetmezse kocanın başka bir yere taşınması daha uygun olmakla beraber kadın, kocasının olumsuz davranışlarına muhatab olmamak için güvenli bir yerde iddetini tamamlar.

f. Hanefilere göre ric’î boşamada kadın, iddetinin sona erdiğini ikrâr etmedikçe iki yıl ve daha fazla bir süre sonra doğacak çocuğun nesebi sabit olur.

²⁵⁰ Talâk 65/1

²⁵¹ Talâk 65/6. bkz. Cassâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, c.III, s. 687.

²⁵² Cassâs, a.g.e. c. III, s. 691; Merğînânî, *el-Hidâye*, c. II, s.45.

²⁵³ Bakara, 2/235.

²⁵⁴ Serahsî *el-Mebsût*, c. VI, s.34,36.

Bâin talâkla boşamada kadın, iddetinin sona erdiğini ikrar etmedikçe boşanma tarihinden itibaren iki yıl içinde doğan çocuğun nesebi sabit olur. Ancak ayrılma tarihinden itibaren iki yıl geçtikten sonra doğacak çocuğun nesebi baba yönünden sabit olmaz. Kocasını vefat eden kadının iki yıl içinde doğuracağı çocuğun nesebi baba yönünden sabit olur. Ancak kadının daha önce iddetinin sona erdiğini ikrar etmemesi şarttır. Kadın iddeti içinde doğum yaparsa, bu doğum hamilelik için öngörülen en az altı ay ile en uzun bir yıl arasında gerçekleşirse çocuğun nesebi babaya ait olur.²⁵⁵

g. Henüz iddeti bitmeden eşlerden birinin ölümü halinde, boşanma ric'î ise eşler birbirine mirasçı olur. Boşanma bâin talâk veya üç talâkın kullanılması sonucu olmuşsa, eşler birbirine mirasçı olamazlar. Koca, karısını ölüm hastalığı esnasında bâin talakla boşamış ve kadının iddeti bitmeden koca ölmüşse kadın kocasına mirasçı olur.²⁵⁶

2.16.11. İddet Nafakasını Düşüren Durumlar

Boşanma, kadının sebep olduğu bir kusurdan dolayı olmuşsa, kocadan iddet nafakası yükümlülüğü düşer. Kadın sahih bir nikâhtan (cinsel temas veya halvet-i sahihadan) sonra İslâm dinini terkederse veya kendi isteği ile kocasının usûl ve fûrûndan birisi ile sıhrî haramlık doğuran (cinsi yakınlık, şehvetle öpme gibi) bir fiili irtikâb ederse nafaka hakkı düşer.²⁵⁷ Fasit bir nikâhtan dolayı ayrılan bir kadın için iddet nafakası yoktur. Fâsit nikâh nafaka hakkı doğurmaz.²⁵⁸ Kadın iddet süresince kocasından nafaka istemediyse veya İslâm hâkimine başvuruda bulunup nafaka takdir ettirmediyse iddet sonunda nafaka hakkı düşer.

2.17. HİDÂNE (ÇOCUĞUN BAKIMINI ÜSTLENME)

Hidâne: Arapça “hadane” kökünden hadn, hadâne veya hidâne kelimelerinden türemiş olup sözlükte, çocuğu kucağına almak, bağrına basmak, besleyip büyütme ve terbiye etmek anlamına gelir.

Bir fıkıh terimi olarak hidâne: Çocukları veya çocuk hükmünde olan deli, bunak gibi acizleri selâhiyetli kimselerin korumaları ve terbiye etmeleri, onların

²⁵⁵ Yaman, a.g.e., s. 106; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, c. I, s. 537.

²⁵⁶ Serahsî, a.g.e., c. VI, s.154.

²⁵⁷ Bilmen, a.g.e., c. II, s. 488, 489.

²⁵⁸ Bilmen, a.g.e., c. II, s. 488.

yiyeceklerine, giyeceklerine bakmaları, temizliklerini ve istirahatlerini temine çalışmaları, onları zararlı şeylerden korumalarıdır.²⁵⁹

2.17.1. Hidâne Ehliyeti

Hidâne vazifesini üstlenecek erkek veya kadın şu ortak vasıflara sahip olmalıdır:

a. Akıl ve ruh sağlığı yerinde olmalıdır. Bunaklar ve deliler hidâne hakkına sahip olamazlar.

b. Ergenlik çağına girmiş olmalıdır. Ergen olmayanlar bu sorumluluğu üstlenemezler.

c. Güvenilir olmak. Çocuğun bakım ve terbiyesini üzerine alan kişi onun hayatını, sağlığını ve ahlakını koruyabilecek bir kimse olmalıdır.

d. Yeterli olmak. İhtiyarlık, hastalık gibi durumlar vazifenin gerektiği gibi yapılmasını engeller.

2.17.2. Hidâne İçin Kadınlarda Aranılan Özellikler

1. Çocuğa yabancı bir erkekle evli olmamalı. Delil, çocuğu elinden alınmak istenen boşanmış bir kadına peygamberimizin (s.a.v.) söylediği şu sözüdür: **“Başkası ile evlenmediğin sürece sen, çocuğun üzerinde daha fazla hak sahibisin.”**²⁶⁰

2. Hidâne hakkına sahip olan kadın, neseben çocuğun mahrem hısımlarından olmalı. Annesi, teyzesi, kızkardeşi gibi.

3. Çocuğun bakımını üstlenen kadın, çocuğa değer verilen güvenli bir yerde oturmalı.

4. Çocuğun babası fakirse, anne çocuğuna ücretsiz olarak bakmayı kabul etmiş olmalı. Aksi halde hısımlar arasında hidâne işini ücretsiz yapan çıkarsa ücretle yapmak isteyen bu hakkı düşer.²⁶¹

²⁵⁹el-Kâsânî, a.g.e. c. IV, s. 40. ez-Zühayli, a.g.e. c.VII, s.717, 718. Ahmed Davudoğlu, *Mülteka tercümesi*, Saadet Yayınları, İstanbul, 1986. c. I, s. 589.

²⁶⁰Ebû Dâvud, “*Talâk*, 35”.

²⁶¹ez-Zühayli, a.g.e. c. VII, s. 729; Şâban, a.g.e. s. 623, 624.

2.17.3. Hidâne İçin Erkeklerde Aranan Özellikler

1. Müslüman olmak.
2. Çocuğun mahrem -nikâh düşmeyen- akrabası olmak.

2.17.4. Hidâne Hakkı Önceliği (Çocuğa bakım önceliği)

Çocuğun doğumundan itibaren beslenmesini, bakım ve temizliğini belli bir süreye kadar en iyi şekilde annesi îfa edeceğinden hidâne hakkı öncelikle anneye tanınmıştır. Annenin şefkat ve merhameti, bu işlere ait fitri becerisinin olması bunu gerektirir. Hzpeygambere bir hidâne davası gelmiş, davacı kadın hakkını şöyle savunmuştu:“*Ya Rasûlallah, şu oğluma karnım yuva, göğsüm pınar, kucağım kundak olmuştur, şimdi ise babası beni boşadı ve çocuğu benden çekip almak istiyor deyince Rasulullah (s.a.v.): Çocuğa yabancı biri ile evlenmedikçe o hak, öncelikle sana aittir*”²⁶²buyurdu.

Kadınlarda hidâne hakkının öncelik sıralaması şöyledir: Anne, Anneanne, babaanne, öz kızkardeşler, ana bir kızkardeş, baba bir kızkardeş, teyzeler, kızkardeş kızları ve halalardır.

Erkeklerde hidâne hakkı önceliği: Baba, dede, kardeş, kardeş çocukları, amca, amca çocukları şeklindedir. Ancak yukarıdaki yakınlıkta erkek akraba bulunmazsa Ebû Hanîfeye göre hidâne hakkı çocuğun anasına bağlı uzak akrabasına (zevi'l-erhâma) intikal eder. Diğer müctehidlere göre bu durumda tercih hakkı hâkime aittir.

Hidâne hakkına sahip aynı derecede birden fazla şahıs bulunursa hâkim çocuk için en uygun olanını tercih eder. Hidâne hakkı şartlarına riâyet etmeyen kimseden çocuk alınır alınır ve sıralamada gelene verilir.

2.17.5. Hidâne Hakkının Düşmesi

Aşağıdaki sebeplerden dolayı hidane hakkı sâkıt olur:

- a. Çocuğun bakım sorumluluğunu üstlenen kişinin, Hanefîlere göre çocuğu babasının bulunduğu beldeden başka yere götürmesi. Boşanmış eşlerden çocuğun

²⁶² Ebû Dâvud, “*Talâk, 35*”,

bakımını üstlenen anne, Hanefîlere göre çocuğu babanın günlük olarak ziyaret edemeyeceği uzak bir yere götürürse hidâne hakkı düşer.

b. Akıl hastalığı, bunaklık, cüzzam, yaşlılık ve ölüme götüren başka bir hastalık hidâne hakkını düşürür. Bu gibi durumlarda bakım sorumlusu, çocukla yeterince ilgilenemez.

c. Çocuğa bakmakla sorumlu olan kişinin içki, kumar, zina gibi fısk amellere dalması, dine bağlılığı terketmesi ve bu nedenlerden dolayı çocuğu koruyamaz duruma düşmesi hidâne sorumluluğunu düşürür.

d. Kocasından boşanan veya kocası ölen kadının çocuğun mahremi olmayan bir erkekle evlenmesi ve zifaf olması durumunda hidâne hakkı düşer. Şâfiî ve Hanbelîlere göre küfür de hidâne hakkını düşürür.²⁶³

2.17.6. Hidâne Süresinin Sona Ermesi

Erkek çocuğunun hidâne sorumluluğu, yeme, içme, giyme ve temizlik işlerini bir kadına ihtiyaç duymadan kendi başına yapabileceği yaşa kadar öncelikle anneye ve ondan sonraki kadınlara aittir.²⁶⁴ Çocuğun bu işleri tek başına yapabileceği yaş yedi yaşıdır. Allah'ın Rasûlü şöyle buyurmuştur:“**Çocuklarınıza yedi yaşına girdiklerinde namazı emrediniz**”. Namaz emri temizlik yapabilme gücüne eriştikten sonra söz konusu olur. Kız çocuğunda ise erginlik dokuz veya onbir yaşında gerçekleşir. İmam Ebu Yusuf ve Muhammed'e göre belirtilerde gecikme olursa onbeş yaşın tamamlanması ile her iki cins de hükmen ergin sayılır.²⁶⁵

2.17.7. Hidâne Masrafları (Çocuğun bakım masrafları)

Çocuğun nafaka denilen zaruri giderleri dışındaki bakım masrafları ve diğer ihtiyaçları varsa önce kendi malından karşılanır. Kendi malı yoksa masrafları karşılama görevi babaya intikal eder. Eğer baba fakirse nafakası sırasıyla nafaka borçlusu akrabaları üzerine olur.²⁶⁶

²⁶³ İbni Abidîn, a.g.e. c. II, s. 880, 884.

²⁶⁴ İbni Abidîn, a.g.e., c.II, s. 885.

²⁶⁵ Döndüren, a.g.e., s. 333.

²⁶⁶ Bilmen, a.g.e. c. II, s. 441; Hassâf, *Kitâbu'n-Nafakât*, s. 17; Karaman, a.g.e., s. 343.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SUN‘ULLAH EFENDİ FETVALARI’NIN DEĞERLENDİRİLMESİ

3. 1. ŞARTA BAĞLI BOŞAMA VE DEĞERLENDİRMESİ

Boşamayı bir şarta bağlamaya **ta‘lîku’t-talâk** denir. Şarta ta‘lîk fukahâya göre mecâzen yemindir. Şartlı cümlelerde şart gerçekleştiği vakit, yemin sona erer.²⁶⁷Şarta ta‘lîk edilen bir talâk, şartın gerçekleşmesinden sonra vâki olur ve yemin de çözümlür.²⁶⁸Kocası eşine:“Babanın evine gidersen, boşsun” dese bu sözün (babanın evine gidersen) kısmı şart, (boşsun) kısmı ise cevap ya da ceza kısmını oluşturur. Türkçemizde şart edatları “ise, eğer, şayet, zaman”gibi edatlardır.

Boşamanın bir şarta bağlanması, bir şeyi teşvik etmek veya engellemek yahut sözünü güçlendirmek gibi nedenlerle yapıldığından bunda yemine bir benzerlik vardır. Bazen şart edatı, açıkça söylenmese de şart anlamını içinde barındırır. Boşama üzerine vacip olsun ki, şu işi yapacağım veya yapmayacağım cümlesinde olduğu gibi. Burada örfе göre, üzerine yemin edilen işin yapılması veya yapılmaması durumunda boşamanın gerçekleşmesi kastedilmiş olur.

Ta‘lik ile talâkın gerçekleşmesi için kocanın ta‘lik zamanında talâka ehil olması, eşinin de şart gerçekleştiği anda onun nikâhlı eşi ya da ric‘î veya bir ya da iki bâin boşamadan dolayı iddet bekleyen eşi olması gerekir.²⁶⁹

Şart bir kere tahakkuk edince ta‘likin hükmü sona erer. O şart yeniden tekrarlansa başka bir talâk gerçekleşmez. Bir kimse zevcesine “iznim olmadıkça dışarı çıkarsan benden boş ol” dedikten sonra kadın izinsiz dışarı çıksa boş olur. Daha sonra iddeti içinde veya tecdidî nikâhtan sonra tekrar izinsiz dışarı çıksa artık talâk vâki olmaz.²⁷⁰

Koca, boşamayı bir kayıt ve şarta bağlamadan yapmışsa bu talâka **“müneccez talâk”** denir. “Seni boşadım, sen boşsun” gibi sözler bu nevi talâka

²⁶⁷ Davudoğlu, Ahmed, *Mevkûfât (Mültekâ tercümesi)*,c.1, s. 555-6, İstanbul 1986, Saadet Yayınları.

²⁶⁸ el-Mevsilî, a.g.e. c.III, s. 173; el-Merğînânî, a.g.e. c. III, s. 251.

²⁶⁹ Bilmen, a.g.e. c. II, s. 234.

²⁷⁰ Bilmen, a.g.e, c. II, s. 242.

örnek verilebilir, buna bağlı olarak ta boşama hemen gerçekleşir. Boşama, geciktirici bir şarta bağlanmışsa “**muallak talâk**” adını alır. “Kardeşin evime gelirse, sen boşsun” sözü buna örnektir. Boşama bir vadeye bağlanmışsa ona da **muzâf talâk** denir²⁷¹ “Emekli olduğum gün sen boşsun” sözü zamana bağlı boşamaya örnek teşkil eder.

Şartlı talâkın yemin yerinde kullanılması durumunda ise hukukçuların ekserisine göre bu normal şartlı bir talaktır, şart gerçekleşirse talâk da gerçekleşir.²⁷² Şartın bir tarihe bağlanması durumunda ise, o tarih geldiğinde talâk vâki olur. “Kurban bayramının ilk günü boşsun” cümlesinde boşama, bayram sabahı, sabah vaktinin girmesiyle gerçekleşir.

3.1.1. Üç Talâk Şartıyla Boşamaya Ait Örnekler

3.1.1.1. Üç Talâk Şartıyla Boşamaya Ait Fetvâlar

Bir kocanın zifafa bulunduğu eşini tek sözle üç defa boşaması veya bir temizlik döneminde üç defa boşaması veya hayızlı iken boşaması ya da temizlik döneminde cinsi yakınlıkta bulunduktan sonra boşaması sünnete aykırı olup bidat bir boşamadır kişiyi günâhkar kılar ancak boşaması geçerlidir.²⁷³ Bu boşamaya “Beynûnet-i kübrâ” denir. Osmanlı Şer’iye Sicilleri’ndeki mahkeme kayıtlarında şartlı boşama ile ilgili ifadelerden anladığımız kadarıyla koca, “*gurbete gidip şu kadar zamanda dönmezsem, kadınının nafakasını temin etmezsem, kadını döversem, şürb-i hamr edersem talâk-ı selâse ile mutallaka olsun*” gibi şartlar ileri sürerek bu şartların gerçekleşmesi durumunda eşinin üç talakla boş olmasını istemiştir. Aşağıda Şeyhülislâm Sunullah Efendi’nin şartlı boşamayla ilgili bazı fetvâları bu konuya örnek olarak verilmiştir.

1. Zeyd zevcesi Hind’e “Amr’ın evine varma, eğer varırsan üç talâk boş ol” dise Hind, Amr evinden çıkub gitdikden sonra varsa, Zeyd şart-ı mücerred Amr’dan ihtiraz olacak Hind’e talâk vâki olur mu?

el-Cevâb olur milki yahud süknâsı bâki olacak ve lehu ufiye anhu.

²⁷¹ Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, s.41.

²⁷² Aydın, a.g.e. s, 41.

²⁷³ el-Meydânî, *el-Lübâb*, c. III, s. 37, 38; el-Mevsilî, c. III, s. 153.

Bu fetvâda Hind, Zeyd'in nikâhlısı olup gitmesini istemediği ev Amr'ın mülkü veya herhangi bir nedenle ikâmet ettiği süknâsı ise her ne sebeple olursa olsun Hind, Amr'a ait o eve gittiği takdirde üç boşama geçerlidir diye fetvâ verilmiştir. Çünkü şart olarak ileri sürülen “Amr'ın evine varma, eğer varırsan” sözüne karşılık, Hind'in Amr'ın evine varması şarta cevap olmuştur. Böylece fetvada bahsedilen şart gerçekleşmiş ve şartın cevabı olan üç talâk da vâki olmuştur.

2. Zeyd cebinde akçe yok zannedüb dâyni deynin taleb itdikde eğer bir akçem var ise, avretim üç talak boş olsun dise sonra cebinde bir akçe bulıncak talâk-ı mezbûr vâki olur mu?

el-Cevâb olur ve lehu ufiye anhu.

Bu fetvâda talâk, “**eğer bir akçem var ise,**” şartına bağlanarak yapılmış olup Zeyd'in cebinde olmadığını zannettiği bir akçenin daha sonra cebinde bulunmasıyla şart cevabını bulmuş böylece talâk mevcut bir şeye yapıldığı için de münecciz talâk haline gelmiştir. Bu nedenle üç talâk da vâki olmuştur. Buna benzer bir misal “**falanın eşyasından hanemde bir şey var ise**” denilerek yapılan bir yemin sonucunda o eşyadan bir şey o hanede bulunmuş olsa yemin eden kişi yemininde hânîs ve zikrettiği ceza vâki olur”²⁷⁴ örneğinde olduğu gibidir.

3. Zeyd, mahallesi müezzini olan Amr'a “hilâf-ı şer‘ söz söyleyüb dahl ve taarruz idersem, avretim üç talâk boş olsun” dise ba‘dehu Zeyd hîn-i gazabında taş kaldırub urmak kasdeylese talâk-ı selâse vâki olur mu?

el-Cevâb olur ve lehu ufiye anhu.

Bu fetvâda Müezzin olan Amr'a Zeyd tarafından “Hilâf-ı şer‘ söz söyleyip dahl ve taarruz edersem” diye yapılan boşama şartı, Zeyd'in öfkelenip taşı kaldırması ve Amr'a vurmaya kastetmesiyle şart fiilen gerçekleşmiş buna bağlı olarak da şartın cevabı olan üç talâk vâki olmuştur.

4. Zeyd “eğer bir dahi berş yersem avretim, üç talâk boş olsun” didikten sonra karınlarından biri müsirdir deyu Zeyd'e Berş virub Zeyd dahi ale'l-gaflet bilmeden yise avretine talâk vâki olur mu?

el-Cevâb olur ve lehu ufiye anhu.

²⁷⁴ Bilmen, a.g.e. c. II, s. 245.

Bu fetvâda talâk, Zeyd'in "eğer bir dahi Berş yersem" sözündeki Berş²⁷⁵ yeme şartına bağlanarak söylenmiş ancak Zeyd gaflete gelip hanımlarından birinin getirdiği Berş'i yemiş olsa şart cevabını bulacağından üç talâk vâki olur. Çünkü **ta'likten sonra şartın unutulmasıyla kasden yapılması arasında bir fark yoktur.** Mesela bir kimse eğer falanın hânesine girersem diye şart ettikten sonra unutarak girse zevcesi boş olur.²⁷⁶

5. Zeyd "zevcem Hind'in üzerine eğer tezevvüc idersem, Hind üç talâk boş olsun" deyub ba'dehu Zeynebi tezevvüc murad itdikde Hind'i bâyin talâk boşayub ba'de inkidâi'l-iddet Zeyneb'i tezevvüc eylese ba'dehu Hind'i yine tezevvüc idecek câiz olur mu?

el-Cevâb olur ve lehu ufiye anhu.

Bu fetvâda Zeyd, eşim Hind'in üzerine evlenirsem, Hind üç talâk boş olsun diye şart koyuyor. Fakat ikinci evliliğini yapmak için de bir çare arıyor. İlk hanımı Hind'i bâin talâkla boşuyor ve iddetinin bitmesinden sonra da ikinci evliliğini Zeynep'le yapıyor. Zeyd ilk eşini bâin talâkla boşayınca "üç talâk boş olsun" şartı düşüyor ve yemin çözülmüş oluyor. Böylece ikinci evliliğinin önündeki engel kalkıyor.²⁷⁷ İkinci eşiyile evliliği sürerken bâin talâkla boşadığı ilk eşini yeni bir nikâh ve mehirle alır. Yalnız ilk eşinden bir talâk hakkı düşmüştür.

6. Zeyd "İstanbul'dan âhar kasabaya gidersem, zevcem Hind benden üç talâk boş olsun" dise ba'dehu Üsküdar ve Eyüb'e ve Galata'ya ve Kasımpaşa'ya varmağla talâk-ı mezkûr vâki olur mu?

el-Cevâb olmaz ve lehu ufiye anhu.

Bu fetvâda üç talâk için ileri sürülen "**İstanbul'dan âhar kasabaya gidersem**" şartı gerçekleşmemiştir. Çünkü bahsi geçen Üsküdar, Eyüb, Galata ve Kasımpaşa semtleri örfen İstanbul dâhilinde sayıldığı için bahsedilen semtler âhar kasaba olarak kabul edilemez ve İstanbul dışı da sayılmaz bu nedenle şart gerçekleşmediğinden üç talâk vâki olmaz.

²⁷⁵ Berş, Afyon veya keten yaprağından yapılmış uyuşturucu macun veya afyon şurubu.

²⁷⁶ Bilmen, a.g.e. c. II, s. 248.

²⁷⁷ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-Hükkâm Şerh-i Gureri'l-Ahkâm*, c. I, s. 380.

7. Zeyd karındaşı Amr'a "**eğer senin şu kapundan içeri girersem, avretim üç talâk boş olsun**" dise ba'dehu Zeyd âhar kapudan mezbur eve girecek talâk-ı mezbûr vâki olur mu?

el-Cevâb **adâveti Amr'a olub evine duhûle yemin idecek olur**, kapunun hususi murad olmaz müteâref üzre ve lehu ufiye anhu.

Bu fetvâda talâk üzerine yapılmış bir yemin söz konusudur. Burada Sun'ullah Efendi fetvasını verirken "**senin şu kapundan içeri girersem, avretim üç talâk boş olsun**" sözünün örfteki kullanımını dikkate alarak "bir daha senin evine varmam kapından içeri girmem" anlamında yemin kasdıyla bu sözü söyleyen Zeyd'in, kardeşi Amr'a adâveti varsa ve onun evine girmeyeceğini bu sözüyle teyid ettiyse daha sonra kardeşi Amr'ın evine girmesi halinde şart yerine geleceği için yemini çözümlür ve üç talâk vuku bulur diye fetvâ vermiştir. Ancak burada ikinci bir değerlendirme olarak Zeyd'in Amr'a düşmanlığı olmayıp sadece evinin şu kapısından diyerek işaretle belirlediği kapıyı yeminine gerekçe yapması halinde aynı eve başka bir kapıdan girmesi halinde yemini bozulmuş olmaz. Çünkü bu durumda kapının hususiyeti öne çıkmış niyet ve kasdın o kapı olduğu özellikle belirtilmiş olur.

8. Zeyd "**eğer cariyem Hind'i bey' idersem Zevcem üç talâk boş olsun**" didikten sonra Zeyd, Hind'i anası Zeyneb'e hibe idub Zeyneb Hind'i âhara bey' idub semenini yine Zeyd'e hibe eylese zevcesine talâk vâki olur mu?

el-Cevâb olmaz ve lehu ufiye anhu.

Bu fetvada Zeyd, hanımını üç talâkla boşamayı, cariyesi Hind'i satma şartına bağlamıştı. Zeyd, cariyesi Hind'i anası Zeyneb'e hibe edince cariyeyi satma şartı ortadan kalkmıştır. Çünkü hibe, karşılıksız yapılan bir bağıştır. Hibe icab, kabul ve hibe edilen şeyin kabzedilmesiyle gerçekleşir.²⁷⁸ Zeynep, cariyeyi mülkiyetine geçirmiş ve bir başkasına satmıştır. Satılan cariye bedelini alınca da oğlu Zeyd'e bağışlamıştır. Böylece boşama şartı olan satış mevzusu ortadan kalkmış ve talâk gerçekleşmemiştir.

²⁷⁸ el-Mevsılî, *el-İhtiyâr*, c. III, s. 58.

9. Mâ kavlü Şeyhi'l-İslâm fi racülin kâle li imrâetihi:“in dehalti dâre Hind fe enti tâlikun” sümme dehalet'id-dâre'l-letiy teskunu Hind fiha bi'l-icare fe hel yekau't-talâku em lâ efiydû'l cevâb?

el-Cevâb neam yekau ve lehu ufiye anhu.

Yukarıdaki fetvâ Arapça sorulmuş olduğu için önce fetvânın Türkçesini yazıp sonra îzâhını yapacağız. Fetvânın tercümesi: “Karısına, eğer Hind'in evine girersen sen boşsun diyen sonra da-içerisinde Hind'in kira ile oturduğu eve- karısı giren bir adam hakkında Şeyhülislâmın görüşü nedir? Talâk vâki olur mu olmaz mı cevâp veriniz”denilmektedir.

el-Cevâb evet talâk vâki olur.

Bu fetvâ şarta bağlı talâkla ilgili bir fetvâdır. Adam, karısına Hind'e ait eve girmemesini şart olarak öne sürüyor. Şartın cevabı olarak da “Hind'in evine girersen sen boşsun” diyor. Kadın, Hind'in kira ile oturduğu eve giriyor. Buradaki ev, her ne kadar Hind'in şahsi malı olmasa da kira mukabili onun kullanımına tahsis edildiği için ev örfen Hind'in evi olarak kabul edilir. Dolayısıyla kadının bahsedilen eve girmesiyle şart gerçekleşmiş talâk da vâki olmuştur. Ancak bahsi geçen talâk, sarîh boşama lafzı ile yapıldığı için ric'î talak olarak gerçekleşir. Bu talâk neticesinde kadının kocasına ait bir talâk hakkı düşer.

3.1.1.2. Kadı Sicillerinde Şartlı Boşamaya Ait Dâvâ Örnekleri

İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi 3 nolu sicil defterinde üç talâkla şartlı boşamaya dair bir mahkeme tutanağında şöyle denilmektedir:

1. Mahmiye-i İstanbul'da Arabacı Beyazid Mahallesi sâkinelerinden işbu râfiatü'l-kitâb Fâtıma bt. İskender nâm Hatun, meclis-i şer'de zevci olan Bahadır b. Hızır nâm racul mahzarında üzerine da'vâ edip mezbur Bahadır zevcim olup bundan akdem **“eğer şürb-i hamr idersem benden zevcem mezbûre Fâtıma talâk-ı selâse ile mutallaka olsun”** deyu şart edip, ba'dehû şürb-i hamr edip mezkûr bulunmak ile talâk-ı selâse vâki olup hâl minvâl üzre olduğuna ikrâr dahi etmiş iken, yine üzerime dâhil olup mu'âşeret taleb eder suâl olunup duhûlden men olunmak matlûbumdur dedikde gibbe's-suâl ve'l-inkâr ve isre'l-istişhâd, udûl-i müslimînden Seyyid Mahmud b. Mehmed ve Ali b. Mehmed el-İmâm ve Abdülazîz b. Mehmed el-Müezzîn ve Mehmed b. Murad nâm kimesneler meclis-i şer'a hâzırûn olup, **fi'l-vâki mezbûr Bahadır bizim huzurumuzdamin ba'd şürb-i hamr ve şürb-i arak idersem avratım mezbûre Fâtıma selâsen mutallaka olsun deyu şart edip ba'dehû şürb-i**

hamr edip şart bulunmak ile talâk-ı selâse vâkıa olduktan sonra ve yine dâhil olduğuna ikrar eyledi. Bu hususa şahidleriz, şehâdet dahi ederiz deyu edâ-yı şehâdet-i şer'iyeye etdiklerinde ba'de't-ta'dîl şehâdetleri hayyiz-i kabûlde vâkıa olduktan sonra mezbur Bahadır, müddeiyye-i mezbûre ile mu'âşeret-i zevciyyetden men olunup mâ vakaa bi't taleb ketb olundu.

Hurrîre fî evâsıtı şehr-i Şevvâli'l-mükerrerem sene seb'a ve işrîn ve elf h.(1027)

Şuhûdü'l-hâl: Ahmed b. Abdullah, Yusuf b. Bayram, Mustafa b. Hamza, Hızır b. Halil, Abdurrahman b. Süleyman.²⁷⁹

2. Hasköy denmekle ma'rûfe karye mahallâtından Kiremitçi Ahmed Çelebi Mahallesi sâkinelerinden Cennet bt. Pîrî nâm hatun meclis-i şer'î mutahhara zevci olan Muharrem b. Mustafa nâm kimesneyi ihzâr ve muvâcehesinde takrîr-i da'vâ edip târîh-i kitâbdan dört ay mukaddem **“eğer hâlen sâkine olduğun menzilden taşra çıkarsan talâk-ı selâse ile mutallaka ol”** deyu yemin etmişdi, beni ol menzilden âhar yere nakletmekle mezbur Muharrem hânis olmuşdur suâl olunup üzerime dâhil olmaması matlûbumdur dedikde, gıbbe's-suâl ve akîbe'l inkâr ve isre'l-istişhâd Abdi b. Hasan nâm kimesne ve Mercan bt Veli ve Âfitâb bt. Abdullah nâm hatunlar li ecli'-ş-şehâde hâzırûn olup fi'l-vâkı mezbur Muharrem zevce-i merkûme Cennet Hatun'a **“eğer hâlen sâkine olduğun menzilden taşra çıkarsan talâk-ı selâse ile mutallaka ol ”** deyu yemin edip mezbûre Cennet dahi ol menzilden taşra çıkmağla mesfûr Muharrem hânis olmuşdur, biz husûsa şahidleriz şehâdet dahi ederiz deyu edâ-yı şehâdet-i şer'iyeye ettiklerinde şehâdetleri ba'de ri'âyet-i şerâiti'l-kabûl hayyiz-i kabûlde vâkıa olıcak mücebiyle hüküm virile mâ- vaka'a bi't- taleb ketb olundu.

Tahrîren fi'l-yevmi'l-hâmis min Şa'bâni'l-muazzam li sene seb'in ve erba'în ve elf h.(1047)

Şuhûdü'l-hâl: Mahmud b. Mirza el-Cündî, Mehmed b. Mehmed, Hasan b. İbrahim, Mustafa b. Receb, Ali Beşe b. Abdullah ve gayruhum mine'l hâzırîn.²⁸⁰

Koca dayağına maruz kalan ve durumunu mahkemeye intikal ettiren Emine isminde bir kadının üç talâkla şartlı boşanma davası, Eyüp mahkemesi 19 nolu defterde şöyle yer almaktadır:

3. Medîne-i Ebâ Eyyûb el-Ensârî -radiye anhu Rabbuhü'l-Bârî- mahallâtından Aşçıbaşı mahallesi sâkinelerinden Emine bt (?) nâm hâatun meclis-i şer'î-hatîr-i lâzımü't tevkîrde zevci Hamza b. Mehmed nâm kimesneyi ihzâr ve mahzarında (takrîr-i kelâm) edip bundan akdem zevcim merkûm Hamza **“bir dahi seni darb edersem benden talâk-ı selâse ile mutallaka ol”** deyu şart edip ba'dehu inkâr ettikde ben dahi şuhûd-ı udûl ile isbât edip yedime hüccet dahi almış idim hâlâ şarta vefâ etmeyip beni yine darb eyledi. Binâen alâ zâlik merkûmdan talâk-ı selâse ile mutallaka oldum yine bana taarruz etmek murad eder husûs-ı mezbûr merkûmdan suâl olunup bi- hasebi'-ş- şer'i'-ş- şerîf lâzım-ı icrâ olunmak matlûbumdur dedikde gıbbe's-suâl mezbur Hamza, cevâbında merkûmeyi darb eylediğini bi'l-küllîye inkar edicek müdde'iyeye-i mezbûreden sıdk-ı kelâmını mübeyyine beyyine taleb olundukda udûl-i müslimînden Mehmed b. Ali nâm kimesne ve Cemile bt. Abdullah ve Aynî bt.

²⁷⁹ İKS, *İstanbul Mahkemesi 3 nolu defter 735/91b-2.*

²⁸⁰ İKS, *Hasköy Mahkemesi 5 nolu defter 158/95-2.*

Hamza nâm hatunlar li-ecli'ş-şehâde meclis-i şer'a hâzırûn olup gıbbe'l-istişhâdî'ş-şer'î fi'l-vâki merkûm Hamza, mezbûre Emine'yi minvâl-i muharrer üzre darb eylediğine vech-i meşrûh üzre şâhidleriz şehâdet dahi ederiz deyu edâ-yi şehâdet-i şer'iyeye ettiklerinde mezbûrûnun şehâdetleri hayyiz-i kabûl ve mahall-i irtizâda vâkî'a olduktan sonra mâ hüve'l vâkî gıbbe'l-ibtigâ sebt olundu.

Hurrîre fi'l-yevmi's sâmin min rebî'ilevvel li sene tis'a ve işrîn ve elf. (1029)

Şuhûdü'l hâl: Mustafa b. Mehmed, Ali b. Abdullah, Perviz b. Abdullah, Yakub b. Kurd, Süleyman b. Turgud, Yusuf b. Abdullah müsveddede kalmağla bu mahalle kayd olundu.²⁸¹

Şartlı boşamayla ilgili İstanbul Kadı Sicilleri'nde birçok dava örneğine rastlamak mümkündür. Aşağıdaki belgede Sadık b. Abdullah'ın, karısı Selçuk bt. İbrahim'i şartlı boşaması neticesinde onunla yeniden evlenebilmek için durumunun mahkemece incelenip yeniden evlenmesine izin verilmesi ile ilgili bir dava tutanağı yer almıştır.

4. Tâife-i kıbtiyândan Sadık v. Abdullah nâm çingene mahfil-i kazâda takrîr-i kelâm edip, bundan akdem karındaşım olan Derviş nâm kimesneye incinip min ba'd evime getirsem avratım Selçuk bt. İbrahim bâyin talâk boş olsun deyu şart ettikten sonra yine evime getirip şart yerin bulup mezkûre avrat benden bâyin-i talâk boş olup hâlâ tecdîd-î nikâh taleb ederin dedikde ehl-i vukûftan kazıyye istintâk olundukda Hamza b. İbrahim ve Bâli b. Hüdâverdi ve Şuca'b. Sarı ve sâir bilen çingeneler hâzırûn olup fi'l-vâki, şart-ı bâyin talâk etmişdir, talâk-ı selâse değıldir deyu şehâdet etmeğın müceddeden nikâhına izin verildiğı bi't-taleb kayd olundu.

Tahrîren fi evâsıtı şa'bâni'l-mu'azzam sene 991.

Şuhûdü'l-hâl: Sefer b. Karaca, Eymir b. Menteşe²⁸²

Şartlı boşamaya bir misal de Sun'ullah Efendi'nin Rumeli kazaskerliği sırasında vâki olan aşağıdaki dava örneğidir. Bu davada Sincar Beyi Hasan Bey, Eflak seferinden altmış günde dönmezse ve haber de göndermezse karısı Ayşe Hatun'un boş olacağı ile ilgili bir davanın kaydı yer almaktadır.

5. Hâlâ Sincar Sancağı Beyi olan fahrî'ü-ümerâi'l-kirâm Hasan Bey b. Abdullah meclis-i şer'-i şerîfe taht-ı nikâhında olan zevcesi Ayşe Hâtun bt. Ramazan Bey'i ihzâr ve mahzarında takrîr-i kelâm edip, hâlâ bu sene ki selâse ve elf (1003) olup Rebûlâhir'in üçüncü günüdür, bana Eflak seferine teveccüh fermân olundu, giderim ve mezbûre Ayşe'ye kırk günlük nafakasını teslim ettim. Eğer ben altmış güne dek bi- nefsihî seferden rücû edip gelmezsem ve nafakası için kendiyi adam göndermezsem min- ba'd nafaka taleb etmeyip mezbûre Ayşe târih-i kitâbdan altmış günden sonra benden talâk-ı selâse ile boş olsun min ba'd zevcem (...) dir deyu da'vâ edersem istimâ olunmaya

²⁸¹ İKS. *Eyüp Mahkemesi*, 19. sicil, Hüküm no: 386 (70a-1).

²⁸² İKS. *Üsküdar Mahkemesi* 56. sicil, Hüküm no: 329 (54a-1).

dedikde, mukırr-ı mezbûrun kelâmın müşârun ileyhâ Ayşe Hâtun bi'l- muvâcehe tasdık edicek kayd olundu. Tahrîran fi (?)

Şuhûdü'l-hâl: Mehmed Çelebi el-İmâm, Mustafa Çavuş b. Abdullah, Fahrü'l-akrân Ali Çavuş, Fahrü'l-emâsil Memi Çavuş, Mehmed Bey, İbrahim Bey, Mustafa Çavuş Konevî, Mustafa Çavuş.²⁸³

3.1.2. Örf'e Göre Şartlı Boşamaya Ait Fetvâlar

Örf: Yapılması akl-ı selim sahibi kişilerce kötü sayılmayan aklen ve şer'an güzel görülen şey anlamına gelir.²⁸⁴

Açıkça boşama anlamında kullanılan sarıh sözlerle veya örfte boşama anlamı yaygınlık kazanan sözler sebebiyle ric'î boşama meydana gelir. Ric'î boşamada koca, iddet içindeki karısına sözlü olarak veya fiili olarak dönme hakkına sahiptir,²⁸⁵ kadın razı olmasa da bu dönüş hakkı kocaya verilmiştir.²⁸⁶ İddet sona erince ric'î talâk bâin talâka dönüşür ve mehri müeccelin hemen ödenmesi, nafaka-i iddet ve meûnet-i süknâ kocaya vacip olur.

“**Şart olsun, şartım var**” gibi ifadeler halk arasında boşama için söylenen yaygın sözlerdir. Bu sözlerle niyet ve karineye bakılmaksızın bir ric'î talâk meydana gelir. Boşamanın bir şarta veya zamana bağlanması durumunda şart gerçekleşir veya belirlenen tarih gelirse boşamanın sonuçları da tahakkuk eder.²⁸⁷

“**Müteâref üzre olmak**” tabiri, bir sözün veya uygulamanın herkesçe bilindiğini ve toplum hayatında örf ve âdet haline geldiğini anlatan ifade şeklidir. Aşağıda Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi'nin örf'e göre boşanmayla ilgili fetvâ örnekleri yer almaktadır.

1. Zeyd filan fiili işlememeğe talâka şartım vardır deyub lakin şartı olmasa mücerred şartım vardır demekle ol fiili işledikde talâk vâki olur mu?

el-Cevâb olur. Velehu ufiye anhu.

Bu fetvada “talâka şartım var veya şart olsun” ifadesi, boşama anlamında anlaşılın ve bu anlamda kullanılan yerlerde örf haline gelmişse bu sözlerin

²⁸³ İKS. *Rumeli Sadâreti Mahkemesi 21 nolu defter*, hüküm no: 315 (75b-4).

²⁸⁴ Cessâs, *Ahkâmu'l Kur'an*, c. III, s. 51.

²⁸⁵ el-Meydânî, *el-Lübâb*, c. III, s. 54.

²⁸⁶ el-Bakara **2/228**.

²⁸⁷ Bilmen, a.g.e. c. II, s. 184.

söylenmesi sonucu şart olarak söylenen hususa riayet edilmezse bir ric'î talak vâki olur.²⁸⁸ Yukarıdaki fetva örneğinde Zeyd, filan fiili işlememeğe talâka şartım vardır derken, kısaca ben o işi yapmayacağım eğer yaparsam eşim benden boş olsun anlamında bir söz söylemiş olur. Çünkü “talâka şartım var” demek sarih boşama sözünü söylemek gibidir. Talâk sözü açıkça söylenince niyete bakılmaz bu nedenle bir ric'î talâk vâki olur.

2. Zeyd Amr'dan filan metân bana bey' eyle didikde Amr, bey itmemeğe şartım vardır deyub lakin nefsinde şart olmasa metâ-ı mezbûru bey idecek zevcesine talâk vâki olur mu?

el-Cevâb kazâen olur şart-ı talâk murad olacak ve lehu ufiye anhu.

Bu fetvâda bir eşyanın satımıyla ilgili Zeyd ile Amr arasında bir konuşma geçmektedir. Amr eşyasını satmamak niyetiyle “**bey' itmemeğe şartım var**” diyerek kinayeli bir söz söylemiştir. Fetvanın değerlendirilmesinde bu söz talâk şartıyla söylenmişse o takdirde boşama kazâen olur denilerek boşama, kişinin niyetiyle irtibatlandırılmıştır. Burada “şartım var” ifadesi talâk anlamı dışında kullanılmışsa veya kişinin boşama niyeti yoksa talâk vâki olmaz.

3. Zeyd Amr'a eğer seni evime ve dükkânıma korsam “talâk üzerime şart olsun” dise ba'dehu Amr'ı evine ve dükkânına koyacak zevcesine talâk vâki olur mu?

el-Cevâb müteâref üzre olur.

Bu fetvada, bir kimse filan şahsı hâneme bırakırsam diye talâka yemin etse bakılır eğer hâne kendi tasarrufunda olur da o şahsı evine girmekten sözle men ettiği halde fi'len men etmezse o şahsın eve girmesiyle talâk vâki olur. Çünkü bu halde yeminine sadık olmanın şartı, kudreti ölçüsünde o şahsı hâneye girmekten kavlen ve fi'len men etmektir. Talâk üzerime şart olsun diye yapılan bir yeminde eve girişi yasaklanan kişi yasaklayanın izniyle o eve girerse yemin çözümlür ve talâk vâki olur. Ancak onun emir ve müsadesi olmadan girerse talâk vâki olmaz.²⁸⁹“Talak üzerime şart olsun” sözünün gereği yapılmazsa bir ric'î talâk vâki olur. Burada Zeyd Amr'ı evine ve dükkânına koyduğu için şart olarak beyan ettiği talâk vâki olmuştur.

²⁸⁸ Bilmen, a.g.e. c. II, s. 186.

²⁸⁹ Bilmen, a.g.e., c. II, s. 245, 246 .

4. Zeyd Amr'a: Eğer falan gün bana Şu mikar akçe geturmezsen ben dediğim olsun mu deyub Amr dahi olsun didikden sonra Zeyd, ben didğm üç talâkdırdıycek Amr yine olsun dise ba'dehu Amr ol gün meblağı getrmiycek zevcesine üç talâk vâki olur mu?

el-Cevâb olur ve lehu ufiye anhu.

Bu fetvada “**ben dediğim olsun mu**” demek “**zevcen boş olsun mu**” anlamında müteâref olan belde ahalisinden biri tarafından diğer bir kimseye “filan işi yaparsan dediğim olsun mu?” deyince o kimse de olsun dediği halde o işi yapsa talâk manasını kasdetmedikçe zevcesi boş olmaz.²⁹⁰ “Ben didğm üç talaktır” sözü, “falan gün bana Şu miktar akçe getrmezsen” Őartının cevabı olarak söylenmiŐti. Belirlenen akçe getirilmeyince üç talâk vâki olur.

3.1.3. Zamana Bağlı Őarlı Boşama Fetvâları

Bu nevi boşama ileriki bir tarihte, belirlenen zaman diliminde sonuçlanması arzu edilen bir boşama olup, o tarihin girmesiyle boşama gerçekteŐir. Talâkın ay, gün yıl gibi müstakbel bir zamana izafesi sahihtir. Bir kimse hanımına:“Eylül ayının sonunda benden boş ol ” dese talâk Eylül sonunda vâki olur. H.A.K.107. maddede “Boşamanın zamana bağlanması geçerlidir” hükmü yer almıştır. Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi'nin fetvâlarında zamana bağlı boşamayla ilgili birkaç fetva örneği bulunmaktadır.

1. Âhar diyarda olan Zeyd, üç talâk avretim boş olsun iki seneye dek vilâyetime varmazsam dise talâkı mukaddem zikretmekle **iki sene hll itmeden** zevcesi Hind'e talak vâki olur mu?

el-Cevâb olmaz ve lehu ufiye anhu.

Bu fetvâda belirtilen “iki seneye dek vilâyetime varmazsam” Şartı iki sene dolmadan talâk gerçekteŐmeyeceđi için cevâben söylenen “ç talâk avretim boş olsun” sözü yerini bulmamıştır, talâkın önce söylenmesi Şart yerine gelmediği için önemli değildir bu nedenle boşama gerçekteŐmez.

²⁹⁰ Bilmen, a.g.e., c. II, s. 244 .

2. Zeyd, eğer ben Amr'ı katletmezsem avretim üç talâk boş olsun dese lakin zaman tayin itmese ba'dehu fırsat bulup katletmese avreti boş olur mu?

el-Cevâb fevre delâlet yoğsa olmaz. Âhiri hayatına değin. Ve lehu ufiye anhu.

Bu fetvada bir kimse zaman tayin etmeden bir işi yapacağına yemin etse ye's zamanına yani o işi yapma imkânından mahrum olacağı ölüm öncesi âna kadar yeminini bozmuş olmaz. Çünkü o zamana dek üzerine yemin edilen şeyi yapma imkânı vardır.²⁹¹ Ancak o işi fevren-hemen- yapacağına dair bir sözü varsa durum değişir. O anki zaman diliminde yapılan talâk derhal gerçekleşir ve müneccez hale gelir. "Seni boşadım, benden boş ol, sen boşsun "gibi sözlerle boşama hemen vaki olur. Osmanlı Şer'îye sicillerinde zamana bağlı boşama ile ilgili Antalya Şer'îye Sicilleri'ndeki bir belge konumuza örnek teşkil eder.

15 Receb 1243 tarihli sicil kaydında şöyle denilmektedir: "Mehmed Selim huzûru şer'de şöyle takrîr eder: **Receb-i Şerîfin nihâyetinden olmak üzere yüzbir gün kadar** Der-aliyye'ye varub, yine bu mahalle gelmez isem mezbûre zevcem benden talâk-ı selâse ile boş olsun. Eğer va'di mezkûre kadar gelir isem zevcemdir. Gelmez isem dilediği yere varsun" deyu cevâbı iş bu mahalle kayd edilmiştir.²⁹²

3.1.4. İstisna Şeklinde Olan Şartlı Boşama

Talâka bitişik olarak söylenen "inşâallah" sözü talâkın gerçekleşmesine mânidir.²⁹³ Varlığı bilinmeyen bir şeye yapılan ta'likle talâk gerçekleşmez. Bu takdirde bu şart yapılmamış gibi olur. Allahu Teâlâ'nın ne dileyeceğini bilmemiz mümkün değildir. Bu konuda peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "**Kim bir şeye yemin eder de hemen "inşâallah" der ve yeminini bozarsa ona keffaret gerekmez.**"²⁹⁴ Bu takdirde bu şart yapılmamış gibi olur. Bu istisnanın talâka bitişik ve işitilecek derecede açıktan söylenmesi lazımdır. Bu nedenle bir kimse talâk sözünü söyledikten sonra biraz sükût eder veya araya fazladan bir söz ilave ederse talâk derhal vâki olur. Türkçemizde Arapçanın hilafına olarak bu istisnanın önce söylenmesi asıl olduğundan talâkın vukûuna mani olacağında ihtilaf olmasa

²⁹¹ Bilmen, a.g.e. c. II, s. 248.

²⁹² Antalya Şerîye Sicilleri. III / 44a.

²⁹³ Meydânî, *el-Lübâb*, c. III, s. 53; Mevsîfî, *el-İhtiyâr*, c. III, s. 75; Molla Hüsrev, *Dürer fi Şerh'i Gurer*. c. I, s.379.

²⁹⁴ *ez-Zeylâi, Nasbu'r Râye*, c. III, s. 234.

gerektir.²⁹⁵ Bu konuda Şeyhülislâm Sunullah Efendi'nin fetvâlarından bazıları şunlardır:

1. Zeyd, eğer kızım Hind evime gelürse, **İnşâallah talâk üzerime olsun dise**, Hind Zeyd'in evine geldiği takdirce **İnşâallah kelamını mukaddem dimiş iken talâk vâki olur mu?**

el-Cevâb olur müteâref üzre, ta'lîk-i talâk mutesarraf değildir ve lehu ufiye anhu.

Bu fetvâ “inşâallah sen boşsun” ifadesinde yer aldığı gibidir. Fetvâ Ebu Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre bir boşamadır. Ebu Yusuf'a göre ise bir ta'likdir.²⁹⁶ İstisnânın (inşâallah sözünün) önce söylenmesi ile talâkın vâki olmaması İmam Ebu Yusuf'un kavlidir. Fetvâ Ebû Yusuf'un kavline göre verilmiştir. Bu meseleyle ilgili olarak Kâdîhan'da fetvânın Ebu Yusuf'un kavline göre verildiği, Hülâsa'da ise Ebû Yusuf'un görüşünün daha doğru olduğu belirtilerek biz onun görüşünü alıruz şeklinde geçmektedir.²⁹⁷ Türkçemizde istisna olarak söylediğimiz “inşâallah sözü” Arapçadan farklı olarak daima önce söylenir. Hem dilimizdeki “İnşâallah” sözünün yaygın kullanımı hem de Ebu Yusuf'un kavlinin daha doğru olduğu ve fetvânın da onun kavline göre verildiğini dikkate alırsak bu fetvanın günümüzde “boşama vâki olmaz” şeklinde değerlendirilmesi daha isabetli olur.

2. Bir kasabaya eşkıya gelub Zeyd İmama, cemâatinden şu kadar kuruş cem idup bize teslim itmezsen deyu şart virdiklerinde **nefsim işidecek kadar muttasilen inşâallah didim deyu yemin eylese**, imâm-ı mezbûr kendiden tehâşi üzre olub zühd-ü salâh ile ma'rûf olcak yemini ile musaddak olur mu?

el-Cevâb **zamânede tasdik olunmamak ihtiyar olunmuşdur**, zühd ve salâh ancak tasvirde olmakda olur. Ve lehu ufiye anhu.

Bu fetvâda, örf'e göre verilen fetvanın, zamanın ve şartların değişmesiyle değişeceği kuralı açıkça görülmektedir. Hâlbuki yukarıdaki fetvada yer alan **nefsim işidecek kadar muttasilen inşâallah dedim sözü** ile klasik fıkıh kitaplarındaki

²⁹⁵ Bilmen, a.g.e.,c. II, s.250.

²⁹⁶ Mola Hüsrev, *Düreri'l-Hükkâm fî şerh-i güreri'l-Ahkâm*, c. 1, s. 379.

²⁹⁷ el-Hülâsa, “*Ta'lîku't-Talâk*”, c. VI.

bilgilere göre talâk vâki olmaz²⁹⁸ Örf ve âdete dayanan hükümler, örf ve âdetin değişmesiyle değişebilir. Mecelle'deki “**Ezmânın teğayyürü ile ahkâmın teğayyürü inkâr olunamaz**”²⁹⁹ yani zamanların değişmesi ile hükümlerin değişeceği inkâr edilemez kaidesi bu esası ifade etmektedir. Bu kaide örf ve âdete göre verilen hükümleri kapsamaktadır nassa göre verileni kapsamaz. Bu konuya misal verecek olursak, Ebû Hanîfe'ye göre zâhirdeki adalet ile iktifa edilir. Kısâs ve haddin dışındaki cezalarla ilgili dâvâlarda şahidlik yapacakların gizlice tedkik ve tezkiyesi şart değildi. Çünkü onun devrinde gizli tezkiyeye ihtiyaç yoktu. Fakat Ebu Yusuf ve İmam Muhammed devrinde insanların durumlarında değişiklik oldu, yalancı şahidler çoğaldı. Bu sebeple iki imam gizli tezkiye müessesesini kabul ettiler ve şâhidlerin gizli araştırma ile durumları tesbit edilmeye başlandı. Şeyhülislâm Sun‘ullah Efendi'nin yaşadığı dönemde Celâlî isyanları son derece yaygındı. Can ve mal güvencesi kalmamıştı. Yaşanılan dönemin şartları nedeniyle, zühd ü salâhı ile bilinen bir imam, eşkıya baskısı altında hanımını boşama şartı ile karşı karşıya kalıp bu sakıncayı kaldıracak şekilde kendi duyacağı kadar inşaallah sözünü devamlı söyleyerek kendisine bir çare aramış ve bu çareyi de fıkıh kitaplarında beyan edilen şekilde yapmış ve yemin de etmiş olmasına rağmen yemininin tasdik edilmemesi, şartların değiştiğini fetvânın “**zamânede tasdik olunmamak ihtiyâr olunmuştur**” şeklindeki bir tercihe göre yapıldığını göstermektedir.

3.2. SARİH VE KİNÂYELİ SÖZLERLE BOŞAMA

Boşama sözlü bir tasarruf olduğu için kural olarak belirli sözlerle yapılır. Bu sözler Kur'ân'ı Kerîm'de **tâlak**, boşama **firâk**, ayrılma **serâh** salıverme anlamlarına gelen lafızlar olup herbiri evliliğin sona ermesi anlamını taşır.³⁰⁰ Söylenilen sözlerin boşama anlamını ifade etmekteki açıklık ya da kapalılık durumları boşama ile ilgili hükümleri etkiler. Boşama sözü sarıhse boşama ric'î, kinâyeli ise bâin olur.

3.2.1. Sarıh Sözlerle Boşama ve Değerlendirmesi

Söylenildiğinde boşama iradesi ve boşama anlamı açıkça anlaşılan ve toplumun örfüne göre genellikle karı-kocanın boşanmasında kullanılan sözlere sarıh

²⁹⁸ Bilmen, a.g.e., c. II , s. 250. ; el-Mevsilî, a.g.e., c. III, s. 175, 176; Meydânî, *el-Lübâb*, c. III, s. 53.

²⁹⁹ *Dürierü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, md 39. s. 102.

³⁰⁰ el-Bakara, 2/229; en-Nisâ, 4/130; el-Ahzâb, 33/28.

boşama lafızları denir. Dilimizdeki “sen boşsun, seni boşadım, benden boş ol” gibi boşama kökünden türeyen kelimelerle yapılan boşamalar sarîh sözle yapılan boşamaya misaldir. “Senden ayrıldım, sen bana haramsın, şart olsun, oldun” gibi örfün boşama anlamı yüklediği söz kalıpları da sarîh boşama lafızlarıdır.³⁰¹ Bu sözlerle niyete ve hâlin delâletine ihtiyaç duyulmaz. Çünkü niyet, muhtemel bir durumu belirgin hâle getirmek için belirleyici olur.³⁰² Hâlbuki sarîh lafızlar boşamayı açıkça ifade eder ve bu lafızlarla niyete ihtiyaç duyulmadan bir ric’î talâk meydana gelir.

3.2.1.1. Sarîh Sözlerle Boşamaya Ait Fetvâlar

Aşağıda Şeyhülislâm Sun‘ullah Efendi’nin sarîh sözlerle boşama konusundaki fetvâ örnekleri yer almaktadır.

1- Zeyd zevcesi Hind’e dört kere var hatun benden boş ol, boş ol, boş ol, boş ol dise talâk nice vâkî olur?

el-Cevâb medhûlün bihâ ise üç talâk vâkî olur.

Bu fetvâda koca, boşanmaya mahal olan, cinsi yakınlıkta bulunduğu zevcesini sarîh boşama sözleriyle bir defada dört kez boşayınca üç talâk vâkî olur. Fazlası lağv sayılır ancak boşama geçerli olup sahibi sünnete uygun bir boşama yolunu seçmediği için günah işlemiş ve bid ‘î bir talâkta bulunmuş olur.

2- Hind zevci Zeyd’den nüşûz idup beni tatlik eyle deyu esvâbını âhar eve nakl itdikde Zeyd Hind’e var dulum ol dise talâk vâkî olur mu?

el-Cevab olur **bu lafız müsâadede ma‘ruf olacak** ve lehu ufiye anhu.

Bu fetvâdaki boşama, örfe göre yapılmış olup “**var dulum ol**” sözü, boşama olarak anlaşılan bir belde bu söz nedeniyle bir ric’î boşama meydana gelir. Çünkü bu söz sarîh boşama sözü gibi kabul edilir. Mecelle’deki: “**Örfen ma‘ruf olan şey, şart kılınmış gibidir**” (md.43). kâidesi gereğince “var dulum ol” sözü de örfen boşama olarak anlaşıldığı takdirde ric’î talâk meydana gelir ve Zeyd’in bir talâk hakkı düşer.

³⁰¹ H.A.K. md.109; Bilmen a.g.e., c. II., s.184-186.; Meydânî, *el-Lübâb*, c. III, s. 40-41.

³⁰² Meydânî, *el-Lübâb*, c. III, s. 41.

3- Bir kasaba ahâlisini teftîşe memur olan Zeyd, ahâlî-i mezbûreye içinizde eşkiyâ ve harâmî yok mu deyu suâl itdikde yokdur deyu **talâka şart eyleseler** ba‘dehu içlerinden cündî tâifesinden eşkiyâ ve harâmî zuhûr itdikde **ahâlî-i mezbûre hîn-i şartda eşkiyâ ve harâmî yokdur didiğimizde niyetimiz tâife-i merkûmeden gayride yokdur demek idi diseler** mezbûrların zevcelerine talâk vâkî olur mu?

el-Cevâb reâyâyâ hitâb ve yemin verdilerse olmaz, cümleye olup anlarun şer ve fesâdından havf idüp kasr-ı niyet itdilerse diyâneten olmaz ve lehu ufiye anhu.

Bu fetvâda boşama için yapılan şart yerini bulmamıştır. Zira ahâli boşama şartı olarak ileri sürdükleri konuya açıklık getirerek “**merkûme-i taifeden başka harami yokdur**” dediklerini böylece niyetlerini ortaya koyduklarını ifade etmişlerdir. Kasr-ı niyet, niyetin noksan oluşunu ve ihtimalli durumları ifade eder. Talâk ise ihtimale binâen vâki olmaz.³⁰³ Diyâneten boşamanın olmaması, boşama işinin kişi ile Allah arasında kalan vicdâni bir mesele olduğuna vurgu yapmak içindir.

4. Zeyd Hind’i tezevvüc murad idub Hind imtina itdikde Zeyd “**ben dahi seni alup alacağım** üç talak boş olsun” dise ba‘dehu Zeyd yine Hind’i alacak boş olur mu?

el-Cevâb olur ve lehu ufiye anhu.

Fetvâda geçen ben dahi “**seni alup alacağım**” sözü ile talâk, nikâh zamanına izafe edilmiştir. Yani seni ne zaman alıp nikâhlarsam sen o zaman boşsun manasında söylenmiş olup böyle bir talâk ancak nikâh sonrasında üç boşama olarak gerçekleşir.³⁰⁴ Hadiste “*Nikâhtan önce talâk yoktur*” buyrulmaktadır.³⁰⁵ Zira boşama şartı nikâha bağlanmıştı, nikâhın tahakkukundan hemen sonra üç talak vaki olur böylece şart yerini bulur.

3.2.1.2. Kinâyeli Sözlerle Boşama ve Değerlendirmesi

Hem boşamaya hem de başka bir anlama gelme ihtimali olan kinâyeli sözlerle yapılan boşamaya kinâyeli lafızlarla boşama denir. Bu nevi boşamada boşama

³⁰³ el-Meydânî, *el-Lübâb*, c. III, s. 41.

³⁰⁴ el-Meydânî, a.g.e. c. III, s. 46.

³⁰⁵ Buhârî, “*Talâk*, 8”; Tirmizi, “*Talâk*, 6” İbni Mâce, “*Talâk*, 17”.

niyetinin bulunması veya içinde bulunulan hâlin boşamaya delâlet etmesiyle bir bâin talâk gerçekleşir. Üç talâka niyet edilirse üç boşama gerçekleşir.³⁰⁶ “Sen bâinsin, senden ayrıldım, seni terkettim, sen bana haramsın, seni serbest bıraktım, git başkasıyla evlen” gibi sözlerle boşama niyeti yoksa talâk vâki olmaz, varsa talâk vâki olur.³⁰⁷

Ancak eşler, aralarında talâkın müzâkeresini yapıyorlarsa ve yukarıdaki sözleri koca bu esnada söylemişse kazâen (mahkeme kararıyla) boşama vâki olur. Ancak diyâneten bu durum kendileriyle Allah arasındadır. Koca, talâka niyet etmişse talâk, başka birşeye niyet etmişse niyet ettiği şey geçerli olur.

Eşlerin öfke ve münakaşa halinde iken sövme ve hakâret kastıyla söyledikleri ancak boşanma veya boşama gibi bir şeyi arzulamadıkları sözler boşama sebebi olmaz. Ancak kocanın gazap halinde söylediği her sözle talâk vâki olur. Çünkü gazap hali talâk iradesinin bulunduğu delâlet eder.³⁰⁸

3.2.1.3. Kinâyeli Sözlerle Boşamaya Ait Fetvâlar

Şeyhülislâm Sun‘ullah Efendi’nin fetvâlarında kinâyeli sözlerle ilgili örnek fetvalar aşağıda sunulmuştur:

1. Zeyd, zevcesi Hind’e ben seni avretim yerine tutmam var Allah’a ısmarladık dise niyeti talâk olacak vâki olur mu?

el-Cevâb olur ve lehu ufiye anhu.

Bu fetvâda “**ben seni avretim yerine tutmam**” sözü kinâyeli olup îzaha muhtaçtır. Fetvada talâka niyet edildiği beyan edildiği için müphemlik durumu ortadan kalkmıştır. Hanefi mezhebinde kinâyeli sözlerle yapılan talâk, bâin talâk sayıldığından fetvada yer alan “seni avretim yerine tutmam var Allaha ısmarladık” sözüyle bir bâin talâk vâki olur.

2. Zeyd zevcesi Hind’e “**kızkarındaşım ol bir dahi yanıma getürmezem**” dise talâk vâki olur mu?

el-Cevâb olur muradı talâk olacak ve lehu ufiye anhu.

³⁰⁶ el-Meydâni, a.g.e. c. III, s. 43.

³⁰⁷ el-Kâsânî, a.g.e. c. III, s. 105 ; el-Meydânî, a.g.e. c., III, s. 43.

³⁰⁸ el-Meydânî, a.g.e. c. III, s. 43.

Bu fetvâda “kızkarındaşım ol” sözünü Şeyhülislâm Sun‘ullah Efendi kinâyeli sözler grubuna dâhil ederek koca, talâk niyeti ile bu sözü söylemişse bir (bâin) talâk vâki olur şeklinde değerlendirmiştir. Kız karındaşım ol, sözü örfte çokça kullanılan “sen bana nâmahrem oldun, sen bana haramsın, helâlîm haram olsun”³⁰⁹ sözlerindeki kullanışlarla anlamca aynıdır. Bu kinayeli sözle bâin talâk vâki olur.

3. Hind zevci Zeyd’in rızasız babası evine vardıkda irtesi Zeyd ardınca varub gazab idub Hind’in babasına **ben andan vazgeldim bir dahi evime Hind gelmesin** dise talâk vâki olur mu?

el-Cevâb talâk niyet itdiyse olur yahud anda maruf ise ve lehu ufiye anhu.

Bu fetvada öfkelenmiş bir kocanın, eşi Hind’e söylediği “ben ondan vazgeldim, Hind bir dahi evime gelmesin” sözü kinayeli olup eğer boşama niyetiyle söylenmediyse boşama olmaz. Koca boşama niyeti ile bu sözü söylemişse bâin talâk vâki olur. Bu sözün örfen boşama olarak anlaşıldığı bir beldede ise ric‘î talâk vâki olur. “Ben andan vazgeldim” sözü öfke halinde söylenmiştir. Öfke halinde iken söylenen sözlerde boşama iradesine delâlet vardır. Koca ben bu sözümü boşama kasdıyla söylemedim derse diyaneten tasdik edilir. Aksi takdirde talâk bain olup Zeyd bir talâk hakkını kullanmıştır.

3.3. BOŞAMADA VEKÂLET VE DEĞERLENDİRMESİ

Boşama bizzat koca tarafından yapılacağı gibi onun vekili veya elçisi tarafından da yapılabilir. Koca, eşini vekîli vasıtasıyla “seni eşimi boşamak üzere vekil tayin ettim” diyerek boşayabilir.³¹⁰ Vekil dâima müvekkilinin arzu ve iradesine göre vekâlet vazîfesini îfa eder, onun verdiği yetkinin dışına çıkamaz. Müvekkil vekiline eşimi boşadese, vekil orada veya daha sonra dilediği yerde ve zamanda boşayabilir. Ancak müvekkil “eşimi dilersen boşadese” derse vekil sadece o mecliste boşayabilir, başka yerde boşayamaz. Dilersen ifadesi bir meşîettir, meşîete ta‘lik ise temlik olup vekâlet verme anlamına gelmez.³¹¹ Şeyhülislâm Sun‘ullah Efendi’nin vekâlet yoluyla boşama konusunda bir fetvâsı olup aşağıda sunulmuştur.

³⁰⁹ Bilmen, a.g.e. c. II, s.186.

³¹⁰ el-Kâsânî, a.g.e., c. III, s. 113,118,121 vd..

³¹¹ el-Meydânî, *el-Lübâb*, c. III, s. 52.

3.3.1. Vekâletle Boşamaya Ait Bir Fetvâ Örneği

1. Zeyd zevcesi Hind'i tatlıke Amr'ı tevkîl (edip) üç talâk zikretmeyüp mutlakan tatlıka tevkîl itmiş iken Amr Hind'i üç talâkla tatlık eylese talâk-ı mezbûr vâki olur mu?

el-Cevâb olmaz, Zeyd üç talâk niyet etmediyse kavli-i muhtârda ve lehu ufiye anhu.

Yukarıdaki fetvâda eşi Hind'i boşaması için kendisine vekâlet verilen bir şahıs müvekkilinin hilâfına olarak kadını üç talakla boşasa boşaması geçersizdir. Bu görüş İmam Ebû Hanîfe'nin görüşüdür ve tercih edilen görüş te onun görüşüdür. İmâmeynin görüşü ise bir ric'î talâkın olacağı şeklindedir.³¹²

3.3.2. Kadı Sicillerinde Vekâletle Boşama Örnekleri

İstanbul Şer'îye Sicillerin'de vekâletle boşama konusunda mahkeme kayıtları bulunmaktadır. Birkaç dâvâ örneğini aşağıda sunuyoruz.

Yusuf b. Abdülmennân'ın karısı Âişe bt. Habîb'i vekîli vasıtasıyla bâin talâkla boşadığına dair mahkeme kayıt örneği şöyledir:

1. Mahmiye-i Galata hâricinde Kasımpaşa mahallâtından Kara Hoca mahallesinde sâkin gâib ani'l-meclis olan Yusuf b. Abdülmennân nâm kimesne tarafından husus-ı âti'l -beyân tatlıke vekil olup vekâleti Hasköy'de Peremeci tâifesinden Halil b. Şükrullah ve Mustafa b. Hüseyin nâm kimesnelerin şehâdetleri ile sâbite olan Ebubekir b. Ali nâm kimesne meclis-i şer'î-hatîr-i levâzimü't-tevkîrde işbu bâ'isetü'l-kitâb müvekkili mezbûr Yusuf'un zevcesi olan Âişe bt. Habîb nâm hâton mahzarında bi'l-vekâle ikrâr ve takrîr-i kelâm edip mezbûre Âişe'yi vekâlet-i mahkiyyem hasebiyle talâk-ı bâyin ile tatlık eyledim dedikde, vekîl-i merkûm Ebûbekir'in minvâl-i muharrer üzre sâdır olan ikrâr-ı meşrûhunu el-mukarru leha'l-mezbûre Âişe bi'l-muvâcehe tasdik ve bi'l -müşâfehe tahkîk edecek mâ hüve'l-vâkî bi't taleb ketb olundu.

(tahrîren) fi'l-yevmi'l hâmis min şehri Rebî'î'l-evvel li sene isneyn ve hamsîn ve elf (1052)

Şuhûdü'l-hâl: Kâmil Efendi b.Ali, Ali Dede b.Hüseyin, Ahmed Bey b. İbrahim, el-Hâc Mehmed b. Kadri, es-Seydi Çelebi b. es-Seyyid İbrâhim, İbrahim b. Halil.³¹³

³¹² Bilmen, a.g.e., c. II, s.284.

³¹³ İKS, *Hasköy Mahkemesi*, 5. sicil Hüküm no 510 (276-1) .

2. Sadık b. Yusuf eşi Ayşe Hâtunu nafakasız bırakarak bir yere gittiği takdirde Seyyid Süleyman b. Seyyid Yakub'u eşini boşamaya vekil ta'yin ettiği ile ilgili mahkeme tutanağı aşağıda yer almıştır.

Mahmiye-i İstanbul'da Cezeri Kasım Paşa Mahallesi sakinelerinden Ayşe Hâtun bt. es-Seyyid İbrahim meclis-i şer'-i kavimde hâlâ zevci olan Sâdık b. Yusuf mahzarında takrîr-i kelâm edip mezbûr sâdık beni bilâ-nafaka ve lâ- kisve bırakıp gâh Anadoluya ve gâh Rumeline gider suâl olunup tenbîh olunmak taleb ederim dedikde, gıbbe's-suâl mezbûr Sâdık cevâbında ba'de'l-yevm bir dahi mezbûreyi bilâ- nafaka ve lâ- kisve bırakıp âhar diyâra gidersem hâzır bi'l-meclis olan es-Seyyid Süleyman b. es-Seyyid Yakub vekîl-i mezbûreyi talâk-ı bâyin ile tatlık eylesin dedikde, ol dahi vekâlet-i mezbûreyi kabul ve hizmet-i lâzimesin edâya müte'ahhid olmağın, mâ hüve'l vâki gıbbe't-taleb ketb olundu.

Tahrîren fi's sâbi' ve'l-ısrîn min Ramazâni'l- mübârek li sene seb'a ve ısrîn ve elf (1027).

Şühûdü'l-hâl: es-Seyyid Yakub b. İbrahim, es-Seyyid Mehmed b. es-Seyyid Mahmud, Hasan b. Sefer, İbrahim b. Pirkulu, Musa b. İlyas, Mahmud b. Bâli ve gayruhüm.

3.4. MEKTUP GÖNDEREREK BOŞAMA VE DEĞERLENDİRMESİ

Hanefîlere göre koca, eşinin adını, adresini yazar ve bizzat ona hitapla “hanımım falancaya” dedikten sonra “seni boşadım veya sen boşsun” gibi açık boşama sözleriyle iradesini belirtirse sarîh sözle boşamış gibi değerlendirilir ve niyete ihtiyaç duymadan bir ric'î boşama gerçekleşir. Ancak bir kimse zevcesinin talâkını yazmaya mecbur bırakılsa yazacağı mektub ile talâk tahakkuk etmez. Zira yazı bir hâcete binâen konuşma yerine geçer.³¹⁴ Koca, eşinin adını ve adresini yazmadan bir kâğıt parçasına zevcem falanca boştur diye yazsa bu söz “kinayeli sözle boşama” gibi değerlendirilir ve kocanın boşama niyetinin olup olmadığı araştırılır. Öncelikle bu yazı o kadının kocasına ait midir değil midir, kocasının boşama niyeti var mıdır yok mudur bunun tespiti yapılır.

Yazıyla boşama, mektubun yazıldığı tarihte vâki olur. Ancak bu mektubum sana ulaşınca veya bu mektubu alınca seni boşadım gibi süre belirleyen bir ifade varsa mektup kadına ulaşmadıkça boşama meydana gelmez. Talâkta yazı, söz gibi kabul görür.³¹⁵ Aşağıda Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi'nin mektup gönderilerek yapılan boşamayla ilgili iki fetvâsı yer almaktadır.

³¹⁴ Bilmen a.g.e., c.II, s.195.

³¹⁵ Bilmen, a.g.e., c. II, s. 193.

3.4.1. Mektupla Boşamaya Ait Fetvâ Örnekleri

1. Zeyd âhar diyardan zevcesi Hind'e benden üç talâk boş ol deyu bir mühürsüz mektub gönderse talâk vâki olur mu?

el-Cevâb olur ve lehu ufiye anhu.

Böyle fetvâlarda yazılan mektubun ve yazının kocaya ait olup olmadığının tespitinden sonra fetvâ değerlendirilir. Yukarıdaki fetvâda gönderilen mektubun mühürsüz olması mektubun kocaya âdiyetinde şüphe oluşturmaktadır. Öncelikle kocanın boşama niyeti varsa veya mektup şahitlerle desteklenir ve muhtevâsındaki bilgilerin doğruluğu tasdik edilirse o takdirde üç boşama gerçekleşir.

2. Zeyd zevcesi Hind'e âhar diyardan muanven ve mersûm mektub irsal idub **ben senden fâriğ oldum** dise lakin talâk zikretmiş olmasa Zeyd'in bu kelâmıyla Hind'e talâk vâki olur mu?

el-Cevâb mektub Zeyd'in idüğü malum olub talâk niyet itdi ise yahud bu kelâm talâkda maruf ise olur kavli-imuhtârda. Ve lehu ufiye anhu.

Bu fetvâda gönderilen mektubun muanven (adresi belli) ve mersum (yazılmış, çizilmiş, alametli) olduğu belirtilmiştir. Bu mektupta kullanılan “fâriğ olma” tabiri sözlükte kurtulma, ilişkiyi sona erdirme, ayrılma, sıyrılmaya, boş olma vb. anlamlara geldiğinden kinâyeli olup örfteki kullanımıyla “seninle olan evliliğimi bitirdim, seninle olan evlilik bağından kurtuldum” anlamında kullanılmaktadır. Talâk zikredilmese de fâriğ olma ifadesinin örfteki kullanımı, boşama niyetinin olduğunu ortaya koymaktadır. Örfte “fâriğ olma” ifadesi boşama anlamında çokça kullanılınca bu sözle yapılan bir talâk sarîh sözle yapılan talâkta olduğu gibi ric'î bir talâk olur.

3.4.2. Mektupla Boşamaya Ait Bir Dava Örneği

Aşağıdaki mahkeme kaydında Saliha bt. Abdullah'ı Mısır'da bulunan kocası Mehmed b. Hüseyin'in şahitle ve mektup yollayarak boşadığına dair mahkeme kayıt örneği bulunmaktadır:

Medîne-i Hazret-i Ebâ Eyyûb mahallâtından Süleyman Çelebi Mahallesi sakinelerinden Sâliha bt. Abdullah nâm Hâtun meclis-i şer' de takrîr-i kelâm edip zevcim olan Mehmed b. Hüseyin nâm kimesne diyâr-ı Mısır'dan seni tatlık ettim deyu bir memhûr ve mahtûm mektub gönderdiğinden

ma'ada işbu hâzırân bi'l-meclis olan Ahmed b. Mehmed ve Şaban b. Yusuf nâm kimesneleri işhâd eylemiş, suâl olunup takrîrleri tahrîr olunmasını talep ederim dedikde merkûmân Ahmed ve Şaban'dan hakikatü'l-hâl suâl olundukda fi'l-hakîka mezbûr Mehmed merkûme Sâliha'yı talâk-ı selâse ile tatlîk eyledim kime murâd ederse varsın deyu bizi işhâd edip merkûme Sâliha'ya bu minvâl üzere bir varaka dahi irsâl eyledi bu hususa şahidleriz şehâdet dahi ederiz deyu alâ tarîki'ş-şehâde haber verdikleri hıfzan li'l makâl ketb olundu.

Hurrire fi târîhi'l-mezbûr.

Şuhûdü'l-hâl: Ali Dede b. İskender, Osman b. Ferhâd, Yakub b. Kurd, Mustafa b. Mehmed, Ali b. Abdullah, Mehmed b. Hüseyin, İbrahim b. Çalapverdi.³¹⁶

3.5. SARHOŞUN BOŞAMASI VE DEĞERLENDİRME

Dışarıdan aldığı sarhoş edici maddeleri kullanan böylece ne dediğini ve ne yaptığını bilmeyen kimseye sarhoş denir. Sarhoşluk kişinin edâ ehliyetine (akıl ve iradesine) tesir ettiği için boşamasını da etkiler. Sarhoşluk, mübah bir şeyi yemek, içmekten (fazla bal yemek gibi) veya sarhoş edici bir şeyi zaruret, zorlama ve tehdit altında kullanmaktan (zorla içki içirilmek gibi) dolayı ise boşama geçerli olmaz. Bu konuda mezhepler aynı görüştedirler.³¹⁷ Haram kılınan şeylerle keyfi olarak sarhoş olmaya gelince, Hanefî ulemâsının ekseriyeti bu yolla sarhoş olan kimseyi vazgeçirmek ve cezalandırmak düşüncesiyle sarhoşun boşamasını geçerli kabul etmişlerdir. Hanefî âlimlerinden İmam Züfer, Tahâvî, Kerhî gibi hukukçular ise bu görüşe katılmamışlardır.³¹⁸H.A.K'104. maddesinde “sarhoşun talâkı muteber değildir” denilerek Osmanlı Devleti uygulamada bu ikinci görüşükabul etmiştir.

3.5.1. Sarhoşun Boşamasıyla İlgili Örnek Fetvâlar

1. Zeyd eğer bir dahi şarab ve arak içersem avretim bâyin talâk boş olsun didikten sonra ekşi boza içse zevcesine talâk-ı mezbûr vâki olur mu?

el-Cevâb olur müskir olacak şarab dinur. Ve lehu ufiye anhu.

Bu fetvâda “şarap ve arak içersem” denilerek boşama bu iki çeşit içkiden herhangi birinin içilmesine ta'lik edilmiştir. **Arak:** Pirinç ve şeker kamışından elde edilen bir rakı türüne verilen ad. **Şarap:** Üzüm veya başka meyve sularını çeşitli

³¹⁶ İKS. Eyüb Mahkemesi, 19.Sicil Hüküm no: 436 (77b-4).

³¹⁷ Merğınânî, *el-Hidâye*, c.I, s.230.

³¹⁸ Molla Hüseyin, *Dürer Güerer*, c. I, s.360; el-Meydânî, *el-Lübâb* c. III, s.45; el-Merğınânî, *el-Hidâye*, c. I, s. 230.

yöntemlerle mayalandırarak elde edilen içkidir.³¹⁹ Burada konumuzla ilgili kısım bu iki içkinin ortak özelliğidir. Ortak özellik sarhoş edici olmasıdır. Halk bu özelliğine binâen sarhoş eden içkilere genellikle şarap adını vermiştir. Çoğu sarhoş eden şeylerin azı da haramdır. Boza ekşidiği zaman sarhoş ediyorsa hüküm yine aynıdır. Buna göre, sarhoş edici durumdaki ekşimiş boza şarap adını almış olur. Böylece fetvada ileri sürülen şarap içme şartı tahakkuk edip bâin talâk vâki olur.

2. Zeyd hamrardan sekri halinde kat'â ta'akkul etmez iken “zevcem üç talâk boş olsun” dise talâk-ı mezbûr vâki olur mu?

el-Cevâb olur ve lehu ufiye anhu.

Bu fetvada belirtilen sekr halinden maksat, sarhoşluk veren maddenin akla galip gelmesi neticesinde ortaya çıkan hezeyan halidir, buna bağlı olarak konuşma ahengi bozulur düşünce ve sözler dağınık bir hâl alır. Kullanılması şer'an memnu olan bir şeyi bile bile yemesinden, içmesinden veya kullanmasından dolayı sarhoş olan kimsenin talâkı muteberdir. Hanefî mezhebinde muhtâr ve müftâbih olan görüş budur.³²⁰ Dolayısı ile şarap içip sarhoş olan ve akli başında olmayan Zeyd'in yaptığı üç talâkı vaki olur. Ancak 1917 yılında Hukûk-ı Aile Kararnâmesi hazırlanmış ve o tarihe kadar memnu yollarla sarhoş olmuş kimselerin boşaması kabul edilmişken bu tarihten sonra ictihad değişikliğine gidilerek sarhoşun edâ ehliyetine (akıl ve iradeye) sahip olmadığı bu nedenle de boşamasının da geçerli olmayacağı görüşü benimsenmiştir. H.A.K.'de“sarhoşun boşamasının geçerli olmadığı kabul olunarak” 104'ncü madde bu yolda düzenlenmiştir.

3.6. CÜNÛN HALİNDE BOŞAMA VE DEĞERLENDİRME

Talâkın ehli âkil, bâliğ ve müteyakkız olan kocadır. Bu nedenle henüz bâliğ olmayan küçüklerin, akli melekeleri yerinde olmayan akıl hastası ve bunakların, uyur halde ya da baygın olanların ve boşama yetkisi olmayanların yapacakları boşamalar hukuken geçerli değildir. Nitekim Allah'ın Rasûlü, (s.a.v) küçük çocuğun ve akıl hastasının boşamasının geçerli olmadığını bildirmiştir.³²¹ Bir şahsın boşama ehliyetini hâiz olması için koca yahut onun vekîli olması, akli başında ve ergenlik

³¹⁹ T.D.K. sözlüğü.

³²⁰ Bilmen, a.g.e. c. II, s. 195; el-Merğınânî, a.g.e. c. 1, s. 230.

³²¹ el-Kâsânî, a.g.e. c. III, s.100; İbnü'l-Hümâm, a.g.e. c. III, s. 39; Zeylaî, a.g.e. c. III, s.221.

çağına girmiş bulunması gibi hükümleri ihtiva eden H.A.K. 102. md “ **Talâkın ehli mükellef olan zevcedir**” şeklinde düzenlenmiştir. Bu üç şartın dışında kalan şartlar müctehidlerce tartışılmış farklı görüşler ileri sürülmüştür.³²²

3.6.1. Cünûn Halinde Yapılan Boşamalara Ait Fetvâ Örnekleri

Aşağıda Şeyhülislâm Sun‘ullah Efendi’nin cünûn ve ateh halinde yapılan boşamalarla ilgili örnek fetvâları bulunmaktadır.

1. Zeyd maraz-ı mevtinde aklı başında değil iken zevcesi Hind’e Amr’ın telkini ile boş ol dise talâk vâki olur mu?

el-Cevâb olmaz ve lehu ufiye anhu.

Yukarıdaki fetvâ örneğinde, aklı başında olmayıp ölümcül bir hastalığa müptelâ olmuş biri, başkasının telkini ile hanımını boşasa talâkı geçerli olur mu denilerek fetvâ sorulmaktadır. Boşayacak kişinin hukuken boşamasının geçerli olması için aklının başında olması şarttır. Bu nedenle aklı başında olmayıp başkasının telkini ile eşini boşayan Zeyd’in boşaması geçerli değildir. Ölümcül hastalığa yakalanmış bir kimse eşini boşarsa bu kimsenin talâkına “**talâk-ı fâr**” denir. Böyle bir kimse eşini bâin talakla boşasa ve eşi iddetini beklerken kocası ölse eşi ona vâris olur. Eşinin iddeti bittikten sonra adam vefat ederse eşi ona mirasçı olamaz.³²³ Burada, kadına gelecek zararı bertaraf etme ve kadının mirastan yararlanmasını gözetme yani maslahat prensibine göre hüküm verilmiştir.

2. Zeyd cünûnu halinde zevcesi Hind’i talakât-ı selâse ile tatlîk idüp ba‘dehu ifâkat buldukda Hind’in evliyâsı mecnûnun talâkı vâki olmamağla Hind’i yine Zeyd’e teslim murâd itdiklerinde Zeyd, Hind’e talâk virdüğümde eğerçi bana mecnûn dirlerdî lâkin ben kendumi bilürdüm aklım dahi yerinde idi. Benim talâkım vâkidir tahlîl olunmayınca kabul itmezsin deyup Hind hülleye razı olmamağla Zeyd kavlınden dönüp fi’l-vâki îkâ-ı talâk itduğüm bilmezsin ol hînde aklım yoğ idi dise kavlı-i sânfisine itibar olunur mu?

el-Cevâb olunmaz ve lehu ufiye anhu.

³²² Karaman, a.g.e. s. 334.

³²³ Molla Hüsrev, a.g.e. c. I, s. 380-381.

Bu fetvâda, cünûnu halinde hanımını boşayan ifâkat bulunca da eşi kendisine teslim edilmek istenen Zeyd, kendi aleyhinde ikrâr ve itiraflarda bulunarak akıllı olduğunu, kendini bilir durumda olduğunu ancak kendisine mecnun denildiğini hâlbuki durumunun onların söylediği gibi olmadığını bu nedenle de tahlil yapılmadıkça eşini kabul edemeyeceğini beyan edince böyle birine akıllı insan muâmesi yapılır, boşaması geçerli kabul edilir. Daha sonra kendisini yalanlamasına itibar edilmez. Fetvânın muhtevâsındaki bilgiler adamın hem akıllı hem de dînî hükmü bildiğine şahit olarak yeter. Netice olarak üç talâk vâki olur.

3. Zeyd mecnun olub zevcesi Hind'in ve evlâdının nafaka ve kisvelerini tedârike kâdir olmasa Hind Zeyd'den kendüyi tefrîke kadire olur mu?

el-Cevâb olmaz. İmam Muhammed kavli ile hâkim amele me'mur olmayacak ve lehu ufiye anhu.

Hanefî mezhebine göre kocanın fakirliği yüzünden İslâm hâkimi eşlerin ayrılmasına hükmedemez. Bu durumda kadının sabretmesi, kocasından izin alarak çalışması veya kocanın aciz kaldığı durumlarda kadın talep ederse kocası adına hâkim borçlanma izni verir.³²⁴ Kadına kimse borç vermek istemezse İslâmın genel nafaka hükümleri işletilerek, kocası ölen bir kadına hangi hısımı bakmak zorunda ise nafakası ondan alınır. Daha sonra koca durumunu düzeltince bu hısım harcadığını kadının kocasından alma hakkına sahiptir.³²⁵ İmam Muhammed'in kavline göre kadın, kocasıyla birlikte yaşadığı takdirde göreceği her kusur ve hastalıktan dolayı İslâm hâkimine başvurabilir. 1917 tarihli HAK.119-123 maddeleri bu konuda düzenlenmiş olup bu konularda genellikle İmam Muhammed'in görüşleri kabul edilmiştir.³²⁶

4. Zeyd'e vesvese ârız olub namaz kılarken vesvese ile hatununa üç talâk boş olsun dise talâk vâki olur mu?

el-Cevâb olmaz cünûn veya ateh ile hasıl ise ve lehu ufiye anhu.

³²⁴ el-Meydânî, a.g.e., c. III, s. 96; Serahsî, Ebu Bekir b. Ahmed b. Ebu Sehl, *el-Mebsût*, c. V, s. 184, 185 ; Merğînânî, a.g.e., c. II, s. 41; *H.A.K.*, md. 96.

³²⁵ Döndüren, a.g.e., s. 426.

³²⁶ Serahsi, *el-Mebsût*, c. V, s. 97.

Boşama fiili bir kısım hakların zâyi olmasına ve pek çok mâlî mükellefiyetlere sebebiyet verdiğiinden boşayan kimsenin âkil, bâliğ ve reşîd olması gerekir. Bu nedenle Allahın Rasûlü, (s.a.v.) küçük çocuğun, matuh ve mecnûnun boşamasının geçerli olmadığını beyân etmiştir.³²⁷ Yukarıdaki fetvâda namaz kılarken vesveseye kapılan ve hanımını üç talâkla boşayan bir kişiden bahsedilmektedir. Bu kişi ma'kûl biri olamaz, ancak ma'tûh biri olabilir. **Matûh** kişi zaman zaman akıllı insanlar gibi konuşup davranışta bulunurken bazen de akli karışık anormal söz ve davranışta bulunabilen kimsedir. Böylelerine halk arasında bunak veya gel git akıllı denir. Bu nedenle talâkları muteber değildir.

3.7. KELİME'İ-KÜFÜR SEBEBİYLE BOŞANMA

İrtidat: İslâm'ı din olarak kabul ettikten sonra ondan ayrılmak, küfre dönmek demektir. Hem dünyada hem âhirette insanı hüsrana sevkeden en büyük yanıştır. Kur'ân'ı Kerimde: *“Kim îmanı tanımayıp kâfir olursa her halde bütün yaptığı boşa gitmiştir ve o, âhirette en büyük ziyâna uğrayanlardandır.”*³²⁸ *“İçinizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse onların yaptığı (iyi) işler dünyâda da âhirette de boşa gitmiştir. Onlar o ateşin (cehennem) arkadaşlarıdır. Onlar orada (bir daha çıkmamak üzere) ebedî kalıcıdır.”*³²⁹ Durum irtidat eden kimse için âyetlerde belirtildiği gibidir. İrtidât eden kimseyle ilgili hukûki durum ise fukahâ-i kirâm tarafından açıklığa kavuşturulmuştur. İrtidat durumu aile birliğini sona erdirir. Bundan dolayı İslâmın bazı hükümleri uygulamaya konur.

Karı-kocadan birisi İslâm dininden irtidat ettiği zaman, aralarında talâk vukûa gelmeden bir ayrılık yani “fesih” vâki olur.³³⁰ Bu görüş Ebû Yusuf'un görüşüdür. İmam Muhammed'e ve Ebu Hanîfe'ye göre ise dinden dönüş “irtidat” koca tarafından olursa o zaman talâk-ı bâin vâki olur.

Buna göre mürted koca, eşiyile zıfaf olmuşsa kadın mehrini tam olarak alır, zıfaf olmadıysa kadına mehrinin yarısı vardır. Mürted olan kadın ise ve zifaftan önce irtidat etmişse ona mehir hakkı yoktur. İrtidat zifaftan sonra olmuşsa kadın mehir

³²⁷ el-Kâsânî, a.g.e., c. III, s.100; İbnü'l-Hümâm, a.g.e., c. III, s.39; Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, c. III, s.221.

³²⁸ el-Mâide/5

³²⁹ Bakara/217 Kur'ân'ı Hâkîm ve Meâli Kerîm, c.1, s. 58.

³³⁰ İbnü'l-Hümâm, a.g.e. c. II, s. 26 ; el-Meydânî, a.g.e., c. III, s.26.

hakını tam olarak alır. Karı koca birlikte irtidat etmişler sonra da birlikte müslüman olmuşlarsa nikâhları üzerine evliliklerini devam ettirirler. Mürted erkek ne müslüman bir kadınla, ne kâfire bir kadınla ne de mürtedde bir kadınla evlenemez. Çünkü o, katledilmeyi hak etmiştir. Kendisine süre verilmesi düşünmesi ve yanlışımdan dönmesi içindir. Mürtedde kadın da ne bir müslüman erkekle, ne kâfir bir erkekle ne de bir mürted erkekle evlenemez, düşünmesi ve yanlışımdan vazgeçmesi için hapsedilir.³³¹

3.7.1. Konuyla İlgili Örnek Fetvâlar

Şeyhülislâm Sun‘ullah Efendi’nin kelime-i küfür sebebiyle vâki olan boşanmalara ait fetvâlarından birkaçı aşağıda sunulmuştur:

1. Zeyd vâlidesi ve zevcesi Hind’in ağzına ve din ve îmanına hâşâ vat’ ile şetm idup ve Hind’e kahbe dise şer‘an talâk vâki olur mu yohsa kahbe didüğü cihetden liân lâzım olup Zeyd liândan kaçmadığı takdirce ba‘de’l-mülâane kadı tefrîkine muhtac mıdır?

el-Cevâb din ve îmana şetm ile kâfir olup Hind bâyin olur ol lafızla liân lâzım olmaz ta‘zir lâzımdır ve lehu ufiye anhu.

2. Zeyd zevcesi Hind’in din ve îmanına cima lafzıyla şetm eylese firkat vâki olup zevce Hind, Zeyd’e varmamağa kâdire olur mu?

el-Cevâb olur ve lehu ufiye anhu.

Yukarıdaki iki fetvâ aynı minvalde olduğundan birlikte değerlendireceğiz. Din ve îmana sövmek insanı küfre götürür, netice itibariyle de bir takım hukuki sonuçlar doğurur. Böyle bir kimse eğer tevbe ve istiğfarla yeniden islâma dönmezse ona ”mürted” denir. Mürtedin karısı Ebu Hanife ve İmam Muhammed’in kavline göre bâin talâk boş olur. Bâin talâkla boşanmış bir kadın istemediği sürece, kendisini boşayan koca onunla evlenemez. Dinine îmanına söven, kendisine kahbe diye hakaret eden bir koca ile dini değerleri önemseyen bir kadın elbette evliliğini sürdürmez. Müslüman bir kadın mürted biriyle asla evli kalmaz. Dini hükümler bakımından durum böyle olduğu gibi, ahlaki değerleri önemseyen müslüman bir

³³¹ el-Meydânî, *el-Lübâb*, c. III, s. 28,29.

kadın da öylesi bir kocayla evliliği asla doğru bulmaz. Yukarıdaki iki fetvâ imam Muhammedin ve Ebu Hanîfe'nin kavli üzere verilmiş olup, İmâm Ebu Yusuf'un kavline göre ise irtidat eden kimse ile eşi arasında din ayrılığı nedeniyle nikâhları fesh olunur. Koca yeniden islâm'la şereflenirse talâk vâki olmadan eşiyile eskiden olduğu gibi evlilikleri devam eder.”

3.8. TEFVÎZ-İ TALÂK VE DEĞERLENDİRMESİ

Tefvîz-i talâk: Kocanın kendisine ait olan boşama yetkisini eşine devretmesi işlemine denir.³³²Tefvîz, vekâletten farklı olup koca ondan rucû edemez. Kocası eşine kendini boşa dese, kadın da bulunduğu yerde kendisini boşamazsa veya bu sözü kocasından işitip te başka bir işe yönelirse boşama hakkını kaybetmiş olur ancak kocası karısına “**ne zaman dilerse kendini boşayabilirsin**” derse kadın dilediği zaman kendisini boşayabilir.³³³ Tefvîzde kullanılan önemli bazı tabirlerler vardır. Onlar ile boşama işi kadına devredilir, bu tabirlerin başlıcaları şunlardır:

“Emruki biyediki”: Boşama işi senin elindedir” manasında mecâzî bir tabirdir. Bu tabiri koca boşama niyetiyle söyler, karısı da duyarsa ona boşama yetkisini devretmiş olur. Bu tabir kinâyeli sözlerden olup niyet gerektirir. Niyet boşama olunca bu sözle bâin talâk vâki olur niyet boşama değilse talâk vâki olmaz.³³⁴

“İhtârî nefseki”: Bu söz de kinayeli lafızlardan olup “kendini tercih et” anlamında kocanın boşama işini kadının tercihine bırakması manasında kullanılır. Kadın ben kendimi tercih ettim derse bir bâin talâk vâki olur.

“Tallikî nefseki in şî'ti”: Koca bu sözle eşine “dilersen kendini boşa” diyerek boşama işini ona devretmiş olur. Kadın “boşanmamı istiyorum derse” bir ricâ boşama meydana gelir, çünkü bu söz sarîh sözlerdendir. Ancak koca hanımına boşama yetkisi verirken şu kadar günde boşa diye zaman sınırlaması yapabileceği gibi “ne zaman” dilerse gibi sınırlama koymadan da bu yetkiyi verebilir.

³³²Abdullah b. eş-Şeyh Muhammed b. Süleyman (Dâmad Efendi), *Mülteka'l-Enhur şrh. Mülteka'l-Ebhur*, c. I, s. 407; Konevî, *Enîsü'l-Âbidîn*, s. 158.

³³³Dâmad Efendi, a.g.e. c. I, s. 412.

³³⁴Döndüren, a.g.e. s. 420.

3.8.1. Tefvîz-i Talâk'la ilgili Bir Fetvâ Örneği

Şeyhülislâm Sun‘ullah Efendi’nin talâkla ilgili fetvâları arasında tefvîz-i talâk konusunda net olmayan ancak konuyla ilgili ifadelerden tefvîz anlamı taşıdığı anlaşılan bir fetvâsını örnek olarak aşağıya aldık.

1. Zeyd hatırına bâyin talâk getirüb **tehevvür ile zevcesi Hind’e boş ol** didikde Hind, böyle demekle olmaz didikde Zeyd, **istersen üç talâk olsun dise** Hind sükût eylese talâk-ı selâse vâki olur mu?

el-Cevâb ziyâde istediğine incinub üç olmak kaseddiyse cezâ olur.

Yukarıdaki fetvânın değerlendirilmesinde birden fazla hususun dikkate alınması gerekir. Tehevvür hali, çok kızmak ve öfkelenmek halidir.³³⁵ Zeyd akli muhakemesi yerinde iken kızmış ise boş ol sözüyle bir ric‘î talâk vâki olur. Eğer mantıklı düşünemeyecek kadar sinir krizi halindeyken boşama sözünü söylemişse o takdirde boşaması geçerli olmaz, çünkü boşamaya ehil olmayı gerektiren akli muvâzenesi yerinde değildir. Ayrıca Rasûlullah (s.a.v.) **“iğlak halinde boşama yoktur”**³³⁶ buyurmuştur. İğlâk kelimesi ikrâh anlamı yanında aşırı kızgınlık ve sinir krizi olarak da anlaşılmıştır.³³⁷ Fetvânın ikinci ve tefvîzî-talâkla ilgili kısmında ise kadın kocasına **“sen boş ol diyorsun ama böyle demekle olmaz”** deyince Zeyd ona cevâben **“istersen üç talâk olsun”** diyor karısı ise sükût ediyor. Yani Zeyd boşama işini kadına bırakıyor. Fetvanın devamında ise kadının cevabı sükût etme şeklinde oluyor. **Sükût edene herhangi bir hüküm nisbet edilmez** kâidesine göre kadının dilemesine havale edilmiş bir talâk, onun sükût etmesiyle tahakkuk etmez. Çünkü kadın o mecliste **boşanmamı istiyorum** şeklinde cevap verebilirdi vermedi böylece boşama hakkını kaybetti. Sun‘ullah Efendi’ye göre kadın, kocasının kendisi hakkında fazla talâk istediğine incinmiş ve üç talâk olmasını istemişse işte o zaman **“istersen üç talâk olsun”** şartı cevâbını bulmuş dolayısıyla üç talâk vâki olmuş olur şeklinde fetvâ vermiştir. Hâlbuki kadının sükût etmekten başka bir cevabı olmamıştır. Zeyd’in boş ol sözü ile bir ric‘î talâk vâki olduğuna hükmederiz, ancak fetvânın **“istersen üç**

³³⁵ T.D.K. tehevvür md.

³³⁶ Buhârî, “*Talâk, 11*”; İbn Mâce, “*Talâk, 16*”; *Müsned* 2/276.

³³⁷ Neseî, *Tilbetü’t-Talebe*, s. 60; Şevkânî, *Neylül’-Evtâr*, c. VI, s. 235.

talâk olsun”kısımı ile neden üç talâkın vâki olmayacağını yukarıda serdettiğimiz bilgiler dâhilinde izah etmeye çalıştık.

3.9. İLÂ (EŞİNE YAKLAŞMAMAYA YEMİN ETME)

Bir kimsenin dört ay veya daha fazla bir süre, hanımına yaklaşmayacağına dair Allah adına yemin etmesi veya hanımına yaklaşmayı kendisine ağır gelecek bir adağa veya boşama gibi bir şarta bağlaması îlâdır.³³⁸

Hanefîlere göre koca, bu süre içerisinde hanımıyla yakınlaşırsa yemin keffâreti verir yahut îlâyı hangi şarta veya ibadete bağlamışsa onun gereğini yerine getirir. Ama koca eşine dönmez de bu süre sona ererse bir bâin talak vuku bulur.³³⁹ Şeyhülislâm Sun‘ullah Efendi’nin îlâ ile alakalı Arapça bir fetvâsı olup aşağıda sunulmuştur:

1. Raculün halefe bi’t talâkâti’s-selâseti min zevcetihî en lâ yedhule aleyhâ müddete senetin kâmiletin ve kad idtarra ilâ duhûli beytiha dûne’l mucâmeati fe mâzâ yekûnü’l-hukmü fî zâlike eftûnâ me’cûrîn.

el-Cevâb zâlike îlâün fe in medâ erbeatu eşhurin alâ zâlike bânet zevcetuhu.

Fetvânın Türkçe anlamı: Bir adam hanımının yanına tam bir yıl süreyle girmeyeceğine dair talâk-ı selâse ile yemin etse ancak hanımına cinsi yakınlıkta bulunmadan onun evine girmeye mecbur kalsa bu durumda “yemini ile ilgili” hüküm ne olur, bize fetvâ verin sevaba nâil olun.

el-cevâb: Yapılan ol yemin îlâ’dır onun üzerinden dört ay geçerse hanımı bâin talâk boş olur.

Bu fetvaya göre dört aylık süre dolunca îla gerçekleşmiş olur. Hanefîlere göre bu durumda hâkime mürâcaata gerek kalmadan bu süre sonunda bâin talâk vâki olur.³⁴⁰ Hanefîlerin bu görüşü sahebeden Hz Osman, Hz. Ali, Abdullah b. Mesud, Abdullah b. Abbas ve Zeyd b. Sabit’e dayanır. Boşama ister bâin ister ricî olsun sonuçta erkeğin bir boşama hakkı eksilmiştir olur.

³³⁸ Nesefî, *Tilbetü’t-Talebe*, s. 61-62; Konevî, *Enîsü’l-Fukaha*, s. 161.

³³⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, c. VII, s. 20; Merğınânî, a.g.e. c. II, s. 11-12; Şeybânî, *el-Câmiu’l-Kebîr*, s.107.

³⁴⁰ Şeybânî, Muhammed b. Hasen, *el-Câmiu’l-Kebîr*, s. 107; Cassâs, a.g.e. c.1, s. 490-491; Serahsî, a.g.e. c. VII, s. 20; Merğınânî, a.g.e. c. II, s. 11-12.

3.10. YEMİNLİ VE BEYYİNELİ TALÂK

Aşağıda, Şeyhülislâm Sun‘ullah Efendi’nin fetvâları arasında, yemin edilerek ve mukabilinde beyyine gösterilerek, talâk konusu yapılmış iki mesele bulunmaktadır.

3.10.1. Fetvâların Değerlendirilmesi

a.1. Zeyd ile Amr’ın birer arı kovanları zâyi olduktan sonra, Bekir’in yedinde bulunan kovanı **Zeyd benimdir deyüp eğer benim değil ise avretim üç talâk boş olsun dise**, Bekir **dahi Zeyd’indir deyu itiraf ve teslim eylese**, Amr **ol kovanı benimdir deyu da’vâ idub Bekir’in yüzüne beyyine ikâmet eylese** Zeyd’in zevcesine talâk vâki olur mu?

el-Cevâb olmaz ve lehu ufiye anhu.

Yukarıdaki fetvâya konu olan meselede Zeyd ve Amr’ın birer arı kovanları kaybolmuş daha sonra Bekir isimli şahsın elinde gördükleri kovanı, Zeyd kendi kovanı sanarak **“o kovan benimdir, değilse avretim üç talâk boş olsun”** diyerek yemin etmiştir. Bekir de kovanın Zeyd’e ait olduğunu itiraf ve teslim eyleyerek ikrarda bulunmuştur. Amr ise o kovan benimdir diye dava edip Bekir’in yüzüne beyyine ikâme ederek kovanın kendisine ait olduğunu isbât etmiştir. Hadise, fetvâda bu şekilde anlatılarak Zeyd’in hanımı için söylediği üç talâk vâki olur mu olmaz mı diye meselenin sonucu bilinmek istenmiştir.

Sun‘ullah Efendi meseleyi fetvâsında, üç talâkın vâki olmayacağı şeklinde açıklamıştır. Yemin bir şeyi teşvik etmek veya men etmek veya sözün te’yidi için Allah adına yapılır. Dolayısıyla bir kimsenin geçmiş zamanda bir şeyi yaptığına veya yapmadığına dair doğru olduğunu zannederek yaptığı ancak daha sonra aksinin doğru olduğu anlaşılan yeminine, yemin-i lağv denir.³⁴¹ Bir kimsenin borcunu ödemiş olduğu halde ödemiş olduğunu zannederek “vallahı borcumu ödedim” diye yaptığı yemin de böyledir. Allahu teâlâdan böyle yeminleri yapanları afvetmesi

³⁴¹ Meydâni, a.g.e.“ Kitâbu’l-eymân” c. IV, s. 4.

umulur. Kur'ân'ı Kerîmde: “*Allahu teâlâ sizi yeminlerinizdeki lağvden dolayı cezalandırmaz.*” buyrulmaktadır.³⁴²

Bu yemin yani yemîn-i lağv sonuç doğurmaz ve keffâret gerektirmez. Yukarıdaki fetva örneğinde Zeyd, arı kovanının kendisine ait olduğunu zannederek, sözünü te'yid için zevcesi üzerine üç talâka yemin etmişti. Amr ise beyyine getirerek kovanın kendisine ait olduğunu ispat edince Zeyd'in yaptığı bu yemin, yemîn-i lağv olacağından hanımına üç talâk vâki olmaz. Rasûlullah (s.a.v):“*Beyyine iddiâda bulunan kimseye, yemin de inkâr edene gerekir.*” buyurmuştur. Fetvada yer alan Bekir'in itirafı ise bir ikrârdır. ikrâr aynen ihbâr da olduğu gibi doğruluğa da yanlışlığa da ihtimali olan bir sözdür. Hâlbuki beyyine itiraza mahal bırakmayacak kesin delildir. Dolayısıyla beyyineyi Bekir'in yüzüne ikâme eden Amr, kovanın sahibi olduğunu isbat etmiş ve davayı kazanmıştır.

a.2. Zeyd Hind'e sana şu kadar incu emanet vermiş idim deyu dâvâ idub Hind inkar itdikde Zeyd eğer verdim ise avretim üç talâk boş olsun dise isbâta kadir olmayub Hind'i tahlîf eylese talâk vâki olur mu?

el-Cevâb olmaz ve lehu ufiye anhu.

Bu fetvâda dâvâcı Zeyd, Hind'e emanet inci verdiğiyle ilgili dâvâsını isbat edemiyor ve beyyine de gösteremiyor, dâvâlı olduğu Hind ise dâvâ konusu olan “emanet inci meselesini” inkâr ediyor. Zeyd, Hind'in yemin etmesini istiyor ama kendisi de dâvâsını isbat edemiyor. Böyle bir durumda da'vâ Hind'in yemin etmesiyle düşer. Zira dâvâsını isbat etmesi, iddiada bulunan kimsenin görevidir yemin de inkâr edenin hakkıdır. İmam Ebu Hanife'ye göre bir hakkın subutunun (var olduğunun) yeminle ifade edilmesi, beyyine ikâme etmekten aciz kalınmasından sonradır.³⁴³ Yani önce beyyine istenir sonra yemine sıra gelir. Bu fetvada dâvâ Hind'in yemin etmesiyle düşmüş, dâvâcı Zeyd'in yemini ise yemin-i lağv olarak değerlendirilmiş ve talâkın vâki olmadığına fetva verilmiştir.

³⁴² Bakara, 2/255.

³⁴³ Meydâni, *Lübâb*, c. IV, s. 29.

3.11. İDDETLE İLGİLİ FETVÂLAR VE DEĞERLENDİRME

İddet: Kocasını ölen veya karı-koca hayatı yaşadıkdan sonra boşanan veya evliliği feshedilmiş bir kadının, başka birisiyle evlenebilmek için mutlaka beklemesi gereken şâriin belirlediği bir süredir. Hanefilere göre boşama veya fesih sebebiyle beklenecek iddet, boşanma anından veya fesih nedeniyle ayrılığın gerçekleştiği andan başlar tam üç hayız süresinin bitiminde son bulur.³⁴⁴ Boşama veya fesih kadın hayızlı iken olduysa, bu hayız iddetin sayımında hesaba katılmaz.³⁴⁵ Küçüklükten veya yaşlılıktan dolayı hayız görmeyen kadınların iddeti üç aydır.³⁴⁶ Hamile kadınların iddetlerinin sonu, çocuklarını doğurmalarıdır.³⁴⁷ Kocasının ölümü ile evliliği sona eren kadınların iddeti dört ay on gündür.³⁴⁸ Onbeş-ellibeş yaşları arasında olup herhangi bir sebepten dolayı hayatlarında hiç hayız görmemiş veya bir iki defa görüp de hayızdan kesilmiş kadınların iddeti, hayız görünceye veya hayızdan kesilme yaş sınırı olan elli beş yaşına ulaşınca kadar devam eder.³⁴⁹ Hanefilerle Şafîiler bu görüştedirler. İddetin gaye ve hikmeti, öncelikle kadının hamile olup olmadığını öğrenmek, çocuğun nesebinin korunarak kime ait olduğunun kesin olarak bilinmesi, boşama ric'î ise evlilik hayatına dönmesi için kocaya fırsat tanımak, koca ölmüşse kadının kocasına vefasını göstermesine belli bir süre fırsat vermek, yeni hayatlarına alışmaları için taraflara düşünme, toparlanma ve yürütebileceklerine inanıyorlarsa yeniden evlenme imkânı sunmaktır.³⁵⁰

3.11.1. İddetin Hukuki Sonuçları

1. Nikâh akdinden sonra, cinsel ilişki ve halvet-i sahîha (eşlerin baş başa kalmaları hali) olmadan yapılan boşamada iddet yoktur.³⁵¹

2. Talâk ve fesih iddeti bekleyen kadının yeme içme barınma ihtiyaçları iddet süresince kocasına aittir. Talâkın ric'î veya bâin olması, kadının hamile olmasının bu konuda bir farkı ve önemi yoktur.³⁵²

³⁴⁴ Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, c. I, s. 496; Kudûrî, a.g.e., c. III, s. 80; İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, c. IV, s. 308.

³⁴⁵ Meydânî, a.g.e., c. III, s. 83; Serahsî, *el-Mebsût*, c. VI, s. 40; İbnü'l-Hümâm, a.g.e., c. IV, s. 310.

³⁴⁶ Talâk, 65/4.

³⁴⁷ Talâk 65/4.

³⁴⁸ Bakara 2/234.

³⁴⁹ Bilmen, a.g.e., c. II, s. 373.

³⁵⁰ Karaman, a.g.e., s.49.

³⁵¹ Ahzâb 33/49.

3. Kocasının ölüm iddetini bekleyen kadın, kocasının hissesinden belli bir paya sahip olacağı için iddet nafakası alamaz.³⁵³

4. Kadın iddetini bitirmeden başka birisiyle evlenemez ve nişanlanamaz. Çünkü evliliğin bir takım hükümleri iddet süresince devam etmektedir. Ancak vefat iddeti bekleyen hanıma üstü kapalı şekilde evlilik teklifi yapmakta bir sakınca olmaz.³⁵⁴

5. Kadın iddetini Talâk suresi 1. ve 6. ayetlerinin emri gereğince kocasının evinde tamamlar. Mesken güvencesi bakımından iddet süresince bu hüküm kadın lehine bir hükümdür.

6. İddet sonuna kadar eşler aynı evi paylaşacakları için yapılan boşama ric'î ise, eşler yeniden birbirlerine dönmeyi arzu ederlerse bu caiz olduğundan kavî veya fi'li dönüş caizdir. Boşama bâin ise evlilik bağı sona erdiğinden eşler birbirine yabancı durumdadırlar, birbirinden yararlanamazlar kaldıkları evin ayrı odalarında kalırlar.³⁵⁵

7. İddet beklerken doğum yapan kadın, bâin talâkla boşanmışsa, iddetinin bittiğini ikrar etmedikçe boşanma tarihinden itibaren altı ay ile iki yıl içinde çocuğunu doğurursa nesebi sahih olur, iki yıl geçtikten sonra doğacak çocuğun nesebi baba tarafından sabit olmaz ancak koca, çocuk bendendir derse nesebi ona ait olur. Ric'î boşamada Hanefilere göre kadın, iddetinin sona erdiğini ikrâr etmedikçe iki yıl veya daha fazla bir sürede doğacak çocuğun nesebi sahih olur.³⁵⁶

8. İddet sona ermeden eşlerden birinin ölümü halinde miras durumu boşamanın çeşidine göre farklıdır. Ric'î talâktan dolayı iddet bekleniyorsa eşler birbirine mirasçı olur. Boşama bâin ise veya son boşama hakkı kullanılmışsa iddet içinde eşler birbirine mirasçı olmazlar. Koca eşini maraz-ı mevti halinde iken bâin talâkla boşanmışsa, kadın iddet beklerken kocası ölmüşse kadın ona mirasçı olur.³⁵⁷

³⁵² Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, c. III, s. 687.

³⁵³ Cassâs, a.g.e., c. III, s. 691; Merğınâni, *el-Hidâye*, c. II, s. 45.

³⁵⁴ Bakara 2/235.

³⁵⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, c. VI, s. 34,36.

³⁵⁶ Molla Hüsrev, *Dürrer* c. I, s. 406.

³⁵⁷ Serahsi, a.g.e. c. VI, s. 154.

3.11.2. Örnek Fetvâlarve Değerlendirme

Şeyhülislâm Sun‘ullah Efendi’nin iddet konusuyla ilgili fetvaları aşağıda yer almaktadır:

1. Hind zevci Zeyd ile nafaka-i iddet ve mehri üzerine muhâla‘a itdiklerinden sonra kable inkıdâi’l-iddet Zeyd, Hind’i üç talâk ile tatlîk eylese talâk-ı selâse vâki olur mu?

el-Cevâb olur ve lehu ufiye anhu.

Yukarıdaki fetvâya göre kocasıyla mehri ve nafaka-i iddeti karşılığında muhâla‘a yapan bir kadının boşanması bâin bir talâktır. Kadın devam etmesini istemediği evliliğine bedel ödeyerek kocasının tek yanlı iradesi ile kendisine dönüşünü engellemek için hukuki sonucu bâin talâk olan muhâla‘a yolunu seçmiştir. Bu yolla kocasının bir talâk hakkı düşmüş ve kadın da iddet beklemeye başlamıştır. İddet devam ederken koca, karısını üç talâkla boşayabilir, çünkü iddet içinde nikâhın eseri devam etmektedir. Koca boşamaya ehildir ve kullanmadığı talâk hakkını mu‘teddesi için kullanması onun hakkıdır. Üç talâkla büyük ayrılık “beynûnet-i kübrâ” vâki olur. Kadın mehri müeccelini hemen alma hakkı elde eder. Eşler arasında miras cereyan etmez. Kadın iddetinin sonuna kadar nafaka alır ve kocasının evinde iddetini tamamlar.

2. Zeyd zimmînin mutallakası Hind zimmiyenin iddeti tamam olmadın Amr zimmîye tezevvücü sahih olur mu?

el-Cevâb olmaz imameyn kavli üzere ve lehu ufiye anhu.

Yukarıdaki fetva İmâmeynin görüşü dikkate alınarak verilmiştir. İmameyne göre zimmet ehli gayri müslim kadınlar da iddet konusunda müslüman kadınlar gibidirler. Çünkü onlar da islâm ülkesinin vatandaşlarıdır, haklarında bir kısım islâmî hükümler uygulandığı gibi iddet hükmü de uygulanır.³⁵⁸ Ancak zimmîye bir kadın hamile olunca doğumunu yapana kadar iddet beklemesi gerekir. Doğum yapmadıkça başkasıyla evlenemez. Nesebi sabit olan ceninin hakkını gözetmek gerekir.

³⁵⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, c.VI, s. 30.

Ebu Hanîfeye göre ise bir zimmînin nikâhındaki zimmîye hakkında, boşanma veya kocasının vefatı nedeniyle iddet beklemesi gerekmez.³⁵⁹ Ancak dinlerinde iddetin bulunması durumunda ona uyarlar. Delil Rasûlullahın:“*Ehli kitab-ı kendi dinleri üzere bırakınız*” hadisi şerîfidir.

3. Zeyd'den talâk-ı bâyin ile Mutallaka olan Hind, kable inkidâi'l-iddet vefat eylese Zeyd Hind'e varis olur mu?

el-Cevâb olmaz. Ve lehu ufiye anhu.

Yukarıdaki fetvâyâ göre iddet içinde, bâin talakla boşanmış eşlerden birisi ölünce diğeri ona mirasçı olamaz. Ancak boşama, ölüm hastası koca tarafından eşini mirastan mahrum etmek için yapılmışsa cumhûru fukahaya “Hanefî, Şafî ve Hanbelîlere” göre koca, karısının iddet beklediği sırada ölse, kadın ona mirasçı olur. Malikilere göre koca, iddetten sonra ölse bile kadın ona mirasçı olur. Koca, eşini bâin talâkla boşar ve eş i iddet beklerken koca vefat ederse bu durumda kadın boşama iddetini tamamlamakla yetinir. Bâin talâk sonucunda kadın vefat ederse, kocası ile evlilik bağı kesildiği için kocası ona mirasçı olamaz.³⁶⁰

3.12. TEFRÎK (HÂKİM KARARIYLA BOŞANMA)

Nikâh akdi yapıldığı esnada kocada var olan veya sonradan ortaya çıkan bazı özür ve hastalıklar yüzünden kadının boşanma talebi ile mahkemeye başvurması sonucunda ve hukuki sebeplerin bulunması halinde hâkimin verdiği boşanma kararına tefrîk denir.

Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre bir kadının İslâm hâkimine başvurarak evliliği sona erdireceği beş kusur bulunmaktadır:

- a. İnnet: Kocanın cinsel bakımdan iktidarsız oluşu.
- b. Mecbûbluk: Kocanın cinsiyet organının kesik olması
- c. Hasiylik: Erkeğin husyelerinin çıkarılmış olması.
- d. Erkeğin büyü, sihir vb. şeylerin etkisiyle erkekliğinin bağlı olması.
- e. Kocanın cinsiyetinin belirsiz olması.

³⁵⁹ el-Mevsılî, *el-İhtiyâr*, c. III, s. 211,212; Bilmen, a.g.e. c. II, s. 384.

³⁶⁰ el-Kâsânî, a.g.e. c. III, s.300 vd.; İbnü'l-Hümâm, a.g.e., c. III, s. 275 vd.

Bu gibi kusurlar nedeniyle kocasıyla cinsel ilişkiye giremeyen kadının tefrîk talebinde bulunma hakkı vardır. Ancak bunun için kadının, kocasındaki bu kusurları nikâhtan önce bilmemesi nikâhtan sonra öğrenince de razı olmaması gerekir.³⁶¹ Bu tür hastalık ve kusurlar sebebiyle mahkemeye müracaat edildiğinde onları tedavi ile giderme ihtimali varsa hâkim bir yıl süre verir ve bir yılın sonunda görülen duruma göre hâkim kararını verir. İyileşme ümidi yok ise derhal tefriğe hükmeder.³⁶²

İmâm Muhammed'e göre kadın, kocasıyla birlikte yaşadığı takdirde zarar göreceği her kusur ve hastalıktan dolayı islâm hâkimine başvurabilir.³⁶³ Bir özür ve hastalık sebebiyle hâkimin eşleri boşaması bâin talâk olarak kabul edilmiştir.³⁶⁴

3.12.1. Kadı Sicillerinde İnnet Sebebiyle Boşanma örneği

Halil Bey b. Mustafa'nın hanımı Aişe bt. Yusuf'u innîn sebebiyle boşamasına dair mahkeme kaydı örneği aşağıda yer almaktadır.

Husûs-ı âti'l beyânın mahallinde tahrîr-i iltimâs olunmağın Hüseyin Efendi b. Mehmed irsâl olunup ol dahi mahmiye-i İstanbul'da Hoşkadem Mahallesinde Yusuf Bey b. Hüseyin nâm kimesne menziline varıp zeyl-i kitâbda mestûru'l-esâmî olan müslimîn mahzarlarında akd-i meclis eyledikde, Halil Bey b. Mustafa nâm yesârî meclis-i şer' de menzil-i mezbûrda sâkine Aişe nâm bikri-bâliğanın babası ve tarafından husûs-ı âti'z-zikre vekîli olup nehc-i şer'î üzere vekâlet-i sâbite olan mezkûr Yusuf Bey mahzarında ikrâr ve takrîr-i kelâm edip mesfûr Yusuf Bey kızı ve müvekkilesi olan merkûme Aişe'yi on beş bin akçe mehr-i müeccel ile bana tezvîc eyleyip ben dahi tezevvüc eyledikten sonra mezkûre Aişe ile halvet-i sahîha olup ve nefsinin bana teslim edip lakin ben innîn olmağla vusûle kudretim olmamağın mukaddemâ bin otuz dokuz senesi Rebülevveli guresinden te'cîl-işer'î olduğumda yine vusûl müyesser olmamağın hâlâ zevcem müvekkile-i mezbûre Aişe'yi talâk-ı bâyin ile tatlık ve mehr-i müecceli olan meblağ-ı mezbûr on beş bin akçenin on bin akçesini vekîl-i merkûm Yusuf Bey'e def' ve teslim edip ol dahi kabz ve tesellüm ve ma'âdası olan beş bin akçe ile nafaka-i iddetinden zimmetimi ibrâ eyledi dedikde ba'de't-tasdîk-i şer'î vâki hâli Hüseyin Efendi mahallinde tahrîr ve ba'dehu gelip meclis-i şer' de ihbâr etmeğın mâ hüve'l vâki bi't taleb ketb olundu.

Tahrîren fî evâhir-i Rebî'ilâhir li sene selâsin ve erbaîn ve elf (1043) h.

³⁶¹ Debûsî, “*Kitâbu'n-Nikâh*”, s. 380; Merğınânî, a.g.e. c.II, s. 26, 27.

³⁶² Şeybânî, *el-Câmiu'l-Kebîr*, s. 93-107.

³⁶³ Serahsi, a.g.e. c.V, s. 97; Bilmen, a.g.e., c. II, s. 355; *H.A.K.* 119-123. md.

³⁶⁴ *H.A.K.* md.131.

Şuhûdü'l- hâl: Yusuf Bey b. Mustafa, İbrahim Çelebi b. Mehmed er-Râcil, Mehmed b. Yusuf, el-Hâc İbrahim b. Hüseyin, el-Hâc Pîri b. el-Hâc Hasan, Halil Beşe b. Mustafa, Mahmud b. Bâli.³⁶⁵

3.12.2. Konuyla İlgili Fetvâ Örnekleri

Aşağıda Şeyhülislâm Sun‘ullah Efendi’nin tefrikle ilgili birkaç örnek fetvası bulunmaktadır.

1. Zeyd mecnûn olup zevcesi Hind’in ve evladının nafaka ve kisvelerini tedârike kâdir olmasa Hind Zeyd’den kendüyi tefrîke kadire olur mu?

el-Cevâb olmaz ve lehu ufiye anhu.

Yukarıdaki fetvada Zeyd mecnûn olup eşinin ve evladının nafakasını ve kisvesini temin edemediğinden eşi Hind bu nedenle boşanma davası açıp mahkeme yoluyla boşanabilir mi denilerek fetva sorulmaktadır. Hanefi mezhebinde fakirlik yüzünden kadının mahkemeye boşanma davası açmasına cevaz verilmez. Böyle bir durumda kadın, bir taraftan sabreder evini dağıtmaz diğer taraftan kocasının izniyle çalışabilir.³⁶⁶ Akrabaların böyle bir aileyi dağılmaktan kurtarıp ayakta tutmaya yardımcı olma görevleri vardır. *“Eli dar olan kimseye Allah verdiği rızıktan fazla yük yüklemesin, Allah güçlükten sonra kolaylık verir.”*³⁶⁷ *“Şüphesiz Allahu teâlâ adâleti, iyilik yapmayı ve yakın akrabaya (muhtaç oldukları şeylerin) verilmesini emreder.”*³⁶⁸ Bu ayetler Hanefi ulemâsının ekserisi tarafından nafakayı temin edememekten dolayı boşanmanın caiz olmayacağına delil olarak gösterilmiştir.

İmam Muhammed’in kavline göre kadın, kocasıyla birlikte yaşadığı takdirde zarar göreceği her kusur ve hastalıktan dolayı İslâm hâkimine başvurabilir.³⁶⁹ Hukûk-ı Aile Karamâmesi 92-101. maddelerde nafaka konusunda İmam Muhammed’in görüşü kabul edilmiştir.

³⁶⁵ Rumeli Sadâreti Mahkemesi 56 nolu sicil hüküm no: 237 (46a-2).

³⁶⁶ Hassâf, *Kitâbu'n-Nafakât*, s. 38; Kudûri, a.g.e. c. III, s. 96; Merğînânî, *el-Hidâye*, c.II, s. 41; Serahsi, a.g.e. c. V, s. 184-185; H.A.K, md. 96.

³⁶⁷ Talâk 65/7.

³⁶⁸ Nahl 90.

³⁶⁹ Serahsi, *el-Mebsût*, c. V, s. 97.

2. Cünd'i-Sultânî'den olan Zeyd, sefere gider oldukda zevcesi Hind'e kifayet mikdarı nafakasının tedârik idub gitdikden sonra Hind nafakadan aczim vardır deyu kadıya Şâfiyyü'l-mezheb nâib nasb itdirub kendiyu tefrik itdirmeğe kâdire olur mu?

el-Cevâb olmaz ve lehu ufiye anhu

Yukarıdaki fetvâda kocası sefere giderken nafakası temin edilen ancak kocasının seferden dönmeyişi nedeniyle nafaka temininde dara düşen bir kadın, Hanefî kadıya müracaat ederek şafii mezhebine mensup bir nâib nasbettirip onun fetvası ile kendini tefrik ettirebilir mi denilmektedir. Cevâben olmayacağı şeklinde fetva verilmiştir. Böyle bir meselenin pratikte çözümü mevcuttu, nafakadan aczi olan kadın Hanefî kadıdan değil de Şâfiî bir kadıdan ayrılık talep edebilirdi. Şafii hukuku kadına terk edilmesi halinde yargı yoluyla kocasından ayrılma hakkı verdiği için bu mümkündü. Osmanlı uygulaması da bu şekildeydi. Aslında Ebussuûd'un kadılar için yazdığı başvuru kitabı sayılan "*Bid'atü'l-Kâdi*"de bir hatunun Hanefî bir kadıdan Şafii mahkemesinden ayrılık elde etmek için izin almasını ve Hanefî kadının da o mahkemenin kararını uygulamasını onaylayan model bir belge içerir. O uygulamayı bir fetva ile geçerli kılar.

Hind'in kocası kayıptır ve bu yüzden nafaka alamamaktadır. Onun bir şafii gibi hareket edip başka bir adamla evlenmesi caiz midir?

el-Cevap: Nafaka ihtiyacı varsa bu caizdir.

Muhtemelen 1552'den sonraki bir padişah fermanı bu çözümü imkânsız kıldı.³⁷⁰

3. Hind zevci Zeyd'i Mahkemeye ihdar idub bana üç talâk virdi deyu şuhûdun birini ihdâr idub birin ihdâra gitdikde Zeyd firâr idub gâib olsa şuhûd tatlîki ihbâr idicek Hind zevc-i âhara varmağa kâdire olur mu?

el-Cevâb olur (şuhûd) udûl olub Hind'e itimad gelecek ve lehu ufiye anhu.

Bu fetvada kadın, kocasının kendisini talâk-ı selâse ile boşadığını şahitlerle mahkemede ispat etmek için kocasını mahkemeye getirtmiş, şahitlerin birisini hazır edip bir diğerini de getirmeye gidince, kocası mahkemeden kaçarak kayboldu ve

³⁷⁰ İmber, *Şeriattan Kanuna, Ebussuûd ve Osmanlı'da İslâmî Hukuk*, çevr. Murteza Bedir, s 197.

mahkemede dinlenen şahitler kocanın karısını üç talakla boşadığını haber verseler Hind başka biriyle evlenebilir mi diye fetva sorulmaktadır. Cevâbî fetvâda, şahitler âdil olup Hind'in doğru söylediğine hâkim itimat ederse başka birisiyle iddeti bittikten sonra evlenebilir denilmektedir. Şahitlerin tezkiyesi yapılıncaya kadar adil şahitler hâkimin doğru karar vermesine yardımcı olurlar. Dolayısıyla hâkim kararıyla boşanmak bâin bir talâktır bu kadın ise üç talâkla boşandığından kocasıyla aralarında “beynûneti kübrâ” vâki olmuştur. Kocasını, bu durumda eşine mehri müeccelini hemen ödemek durumundadır. İddet süresince kadının nafaka ve sükna hakkı devam eder. Kadın hamile ise çocuğunu doğuruncaya kadar iddeti uzar ve kocasının evinde iddetini tamamlar.

3.13. HÛLLE VEYA TAHLÎL

Üç talâkla boşanmış ve iddetini tamamlamış bir kadının başka bir erkekle evlenip, ölüm veya boşanma gibi nedenlerle ikinci evliliğinin de sona ermesi ve böylece kadının eski kocasına helâl hâle gelmesi durumuna tahlîl denir. Hüllede kocası tarafından üçüncü kez boşanmış bir kadını ilk kocasıyla yeniden evlenebilir hale getirmek için başvurulmuş bir hile söz konusudur. Bakara sûresi 229-230. ayetleri 3. defa boşanmış ve başka biriyle sahîh bir evlilik yapmış bir hanımın ikinci evliliğinin de normal yollardan sona ermesi neticesinde ilk kocasıyla yeniden evlenebilmesi için “*iki tarafın da evlilik konusunda Allahın sınırlarını gözetecek ve evlilik hukukunun gereğini yerine getirebileceklerine kanaat getirmeleri şartını*”³⁷¹ ileri sürmüştür. Buna göre meşru bir hullenin şartları şunlardır:

1. Bir defada veya ayrı zamanlarda üç defa boşanmış olan bir kadın, iddetini bitirdikten sonra başka bir erkekle sahîh bir nikâhla evlenmiş olacak
2. Bu yeni evlilikte cinsel temasın bulunması şarttır.³⁷²
3. İkinci evlilik ölüm, talâk veya adli yollarla normal şekilde sonuçlanacak.
4. Kadın son boşamadan kaynaklanan iddetini de bitirmiş olacak.

³⁷¹ Bakara, 2/230.

³⁷² Buhari, “*Talak*, 4-27”; Müslim, “*Talak*, 2”; Ebû Davud, “*Talak*, 49”; Nesâî, “*Talak*, 9”; İ. Mâce, “*Nikâh*, 32”.

Ancak bu şartlar yerine geldikten sonra bir erkeğin üç defa boşadığı karısıyla yeniden evlenmesi caiz olur.³⁷³

Eşini üç defa boşayan koca başka bir erkekle anlaşır o kişi de nikâhtan hemen sonra kadını boşayacağını taahhüt ederse bu şekildeki anlaşmalı bir evlilik kadını önceki kocasına helal kılar mı?

Ebu Hanife, İmam Züfer ve kimi Şafii âlimlere göre anlaşmalı hülle evliliği tahrimen mekruh olmakla birlikte geçerlidir. Eğer ikinci koca, kadınla cinsel temasta bulunmuşsa ilk kocasına helal olur. Çünkü evlilik sırasında öne sürülen “**bir süre sonra boşama şartı**” fasit bir şart olup, fasit şartla evlilik batıl olmaz sadece şart lağv-gereksiz-kabul edilir ve akit geçerli olur. “**Başka bir kocayla evleninceye kadar**” ayeti mutlak olarak gelmiş ve “boşanma şartıyla evlilik”ve benzeri evlilikler arasında bir ayırım yapılmamıştır.³⁷⁴

Aşağıda Şeyhülislâm Sun‘ullah Efendi’nin hülle ile ilgili fetvaları bulunmaktadır.

3.13.1. Hülle Konusuyla İlgili Örnek Fetvâlar ve Değerlendirme:

1. Zeyd zevcesi Hind-i Hamili selâsen tatlik itmiş olsa ba‘de vad’i’l-haml bila- hülle tezevvüc caiz olur mu?

el-Cevâb olmaz batıl hayaldir ve lehu ufiye anhu.

Yukarıdaki fetvâda hamile olan eşini üç talâkla boşamış biri, hanımını doğum yaptıktan sonra onu hülle olmadan tekrar tezevvüc edebilir mi diye sorulmaktadır. Kur’ân’ı Kerim’de “*Hamile kadınların iddetlerinin sonu, çocuklarını doğurmalarıdır*”³⁷⁵ ayeti, hamile kadının iddetinin doğum ile sona erdiğini göstermektedir. Karısını üç talâkla boşayan koca, talâk hakkının tamamını kullanmış, karısı doğum yapınca da kocasından bekleyeceği bir iddeti kalmamıştır. Böyle bir durumda o kadın ilk eşiyle evlenemez, başka biriyle sahih bir evlilik yapar ve evliliğin gereğini de yerine getirir. İkinci eşten boşanma veya eşin ölmesi gibi sahih

³⁷³ el-Kâsânî a.g.e. c. III, s. 187; el-Meydânî, a.g.e. c. III, s. 58.

³⁷⁴ Meydânî a.g.e.,c. III, s. 58; Serahsi, *el-Mebsût*, c. VI, s. 6-10; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, Beyrut, 1400/1980, c. I, s. 474-475.

³⁷⁵ Talak 65/4.

nedenlerle ayrılıp iddetinin bitmesiyle eğer evlilik hukukunun gereğini yerine getirebileceklerine inanıyorlarsa o takdirde ilk eşiyle yeniden evlenebilirler.³⁷⁶

2. Zeyd zevcesi Hind'i Kable'd-duhûl talakât-ı selâse ile tatlik itdikden sonra Amr-ı kâdı kable'd dühûl olacak bazı ulema talâk-ı bâyin olur demişlerdir deyu bilâ-tahlîl yine tecdîd-i akd ile helal olur deyu cevazına hükmeylese şer'an hükmü muteber ve nâfiz olur mu?

el-Cevâb olmaz kavli bâtıldır ve lehu ufiye anhu.

Yukarıdaki fetvâya göre nikâhdan sonra dühûl olmadan üç talâkla boşanmış bir kadını tahlîl olmadan yeniden nikâhlamak caiz olmaz. Burada üç talâk hakkı tamamen kullanılmış ve iddeti gerektiren bir dühûl de olmamıştır. Bu husus ayet-i kerime ile açıklığa kavuşturulmuş dinî bir hükümdür. "**Mümin hanımları nikâhlayıp da onları cinsi yakınlık kurmadan boşamışsanız üzerlerine sayacağınız bir iddet yoktur.**"³⁷⁷ İddet beklemesi gerekmeyen ve de üç talâkla boşanmış bir kadın başka birisiyle evlenmedikçe ve ikinci evliliği de normal şekilde sona ermedikçe İlk kocasıyla evlenmesi helal olmaz.³⁷⁸ Ayete muhalif görüşler bir hüküm ifade etmez.

3. Zeyd zevcesi Hind-i âyiseyi talakât-ı selâse ile tatlik itdikden sonra mücerred âyisedir deyu bilâ hülletin kâmile almak câiz olur mu?

el-Cevâb olmaz ve lehu ufiye anhu.

Fetvâda kocası tarafından üç talâkla boşanmış ve sinn-i iyâsa (hayız ve nifasın sona erdiği yaşa) ulaşmış yaşlı bir kadın, sırf âyise olduğu için hülle olmadan boşandığı kocasıyla evlenebilir mi diye sorulmaktadır. Cevâbî fetvâda hülle olmadan evlenemeyeceği şeklinde görüş beyan edilmiştir. Çünkü âyise bir kadın talâk-ı selâse ile boşandığında önce üç aylık iddetini bekler, âyette "**Kadınlarınızdan artık ay halinden ümidini kesmiş olanlarla henüz ay hali görmeyecek kadar küçük yaşta olanların iddeti- şüphe ederseniz-biliniz ki üç aydır.**"³⁷⁹ buyurulmaktadır. Üç talâkla boşanmış ve iddetini tamamlamış bir kadın daha sonra başka biriyle evlenir ve ikinci evliliği de talâk veya kocasının vefatıyla sonuçlanırsa, kadın ikinci evliliğinin

³⁷⁶ Bakara 2/230.

³⁷⁷ Ahzâb 33/49.

³⁷⁸ Bakara 2/ 230.

³⁷⁹ Talak 65/4.

iddetini de tamamlayınca ilk kocasıyla *-evlilik hukukunun gereğini ifâ edebileceklerine inanyorlarsa-* yeniden evlenebilirler.³⁸⁰

4. Zeyd zevcesi Hind'i üç talâk boşayub ba'dehu yine almak istedikde mürâhik oğlanla hülle olunmak caiz olur mu?

el-Cevâb kable'l-bülüğ cima idüb ba'del bülüğ tatlîk ederse cayızdır. Ve lehu ufiye anhu.

Mürâhik oğlan, bülüğ çağına yaklaşmış, kadınlara karşı şehvet duyan yetişkin çocuktur. Bazı Hanefi âlimler bu dönemi on yaş olarak belirlemişlerdir.³⁸¹ Bu yaş değişkenlik gösterebilir. Mürâhik çocuk, hülle olunmakta bâliğ kimse gibidir. Çünkü mürâhik çocuğun sahih nikâhla yaptığı bir evlilikte cinsel temasa mehir gerekir.³⁸² Ancak boşayacak kimsenin âkil, bâliğ ve müteyakkız kimse olması lazımdır.³⁸³ Bu nedenle mürâhik çocuk, boşanmış hanımla evlenip duhul olunca, bülüğ sonrası o hanımı boşarsa talâk vâki hülle caiz olur.

3.14. NAFKA HÜKMÜ VE DEĞERLENDİRMESİ

Sözlük anlamı: Azık, yiyecek, giyecek, infak edilen şey ev reisinin ailesi için temin etmek zorunda olduğu yiyecek, giyecek mesken vb. şeylere nafaka denir.³⁸⁴

Terim anlamı: İmam Muhammed'e göre yiyecek, giyecek ve meskenden ibaret olup kişiye yetecek miktardaki zaruri ihtiyaçlara nafaka "geçim masrafı"denir.

Kadının nafakası, kadın müslüman olsun kâfire olsun nefsinin kocasına evinde teslim ettiği zaman nafkasını temin etmek kocasına vacip olur. Nafaka konusunda kadın ve kocanın durumu birlikte değerlendirilir. Kocasının zenginse zengin nafakası, fakirse fakir nafakası takdir edilir. Kur'ân'ın Kerim'de bu konu ile ilgili ayette:*"Annelerin yiyecek ve giyeceği gücünün yettiği ölçüde çocuğun babasına aittir."*³⁸⁵ *"Hâli vakti geniş olan nafakayı genişliğine göre versin. Rızkı kendisine daraltılmış olan fakir de nafakayı Allahın ona verdiğiinden versin. Allah hiçbir*

³⁸⁰ Bakara 2/230.

³⁸¹ el-Meydânî, *el-Lübâb*, c. III, s. 58.

³⁸² el-Kâsânî, a.g.e., c. III, s. 187 vd.; el-Meydânî, a.g.e., c. III, s. 58; *el-Cassas, Ahkâmü'l-Kur'ân*, c. II, s. 88, 89.

³⁸³ el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, c. III, s. 155.

³⁸⁴ el-Meydânî, a.g.e. c. III, s. 91.

³⁸⁵ Bakara 2/233.

*kimseye ona verdiğiinden başkasını yüklemes. Allah güçlüğün arkasından kolaylık ihsan eder.*³⁸⁶ buyrulur.

Kocasının evinden onun izni olmadan çıkan, borcu sebebiyle hapsedilmiş olan, zıfaf yapılmayacak derecede hasta olan, cinsi yakınlıkta bulunulmayacak derecede küçük olan, kocası yanında olmadığı halde hacca giden kadınların nafakaları kocaları üzerine vacip değildir.

Eşinin nafakasını temin etmekte zorlanan kimse ile eşinin arası hâkim tarafından tefrik edilmez. Hâkim nafakayı kendisi takdir eder, kadına kocası adına borç alması söylenir. Nafaka nedeniyle eşlerin ayrılmasında kocanın her bakımdan hakkının iptali söz konusudur. Kadının, kocası namına borç alması durumunda ise kadının hakkını geciktirme söz konusu olsa da kocanın hakkı baki olduğu için zarar daha az ve tercihe daha uygundur.³⁸⁷

Şeyhülislâm Sun‘ullah Efendi’nin nafaka konusundaki örnek fetvalarından bazıları aşağıda yer almaktadır:

3.14.1. Nafaka Konusundaki Fetvâlarından Örnekler:

1. Zeyd fakir olup nafakaya muhtâc olıcak Âhar diyarda olan oğlu Amr’ın Bekir’de olan akçesini ma’rifet-i hâkim ile almağa kadir olur mu?

el-Cevâb halleri hâkimin malumu ise yahud Bekir deyn ve nafakayı mukır ise olur. Ve lehu ufiye anhu.

Bu fetvada nafakaya muhtaç bir baba, gurbetteki oğlunun başkasında olan alacağını nafkasına harcayabilir mi diye sorulmaktadır. Anne baba fakir ve muhtaç olup çalışamaz durumda iseler nafakaları evlatlarına vacip olur. Muhtaç bir baba, gurbetteki evladının başkasında olan alacağını biliyor ve borçlu kişi de bu hakkı ikrar ediyorsa veya durum hâkim tarafından biliniyorsa muhtaç baba oğlunun alacağından nafkasına ihtiyacı kadar harcar. Bir adam ortadan kaybolsa ve onun bir adamın elinde veya yanında malı olsa, emanetçi veya borçlu olan kişi de evet onun bende alacağı var diye itirafta bulunuyorsa, hâkim kaybolan kişiye ait malı onun karısına, küçük çocuklarına ve ihtiyaç sahibi anne babasına nafaka olarak takdir eder. Hâkim,

³⁸⁶ Talâk 65/7.

³⁸⁷ el-Meydânî, a.g.e. c. III, s. 96.

kayıp kişinin hanımına kocasının kendisine nafaka vermediğine dair yemin ettirerek kadından kefil alır.³⁸⁸

2. Zeyd-i zimmînin zevcesi İslâma gelüb veled-i sağîri dahi müslim olsa veledin nafakası Zeyd'e lazım olur mu?

el-Cevab olur ve lehu ufiye anhu.

Küçük çocuğun nafakası, çocukla babası arasında din farkı olsa da babaya aittir. Çünkü çocuk babanın bir cüzüdür. Ayet-i Kerîmede:“**Annelerin geçimi ve giyecekleri çocuk kendileri için doğurulan kocalara aittir**”³⁸⁹ buyurulmuştur. Annenin nafakası babaya ait olunca çocuğun nafakası öncelikle vacip olur. Rasûlullah (s.a.v.) Ebu Süfyan'ın karısı Hind'e:“*Kocanın malından marufa göre sana ve çocuklarına yetecek kadar al*” buyurmuştur. Marufa göre olmak öncelikle kocanın gelir durumuna ve içinde yaşadığı toplumun hayat standardına göre tespit edilir. Cimrilik ve israfa sebebiyet vermeden babanın kazancına uygun şartlar dâhilinde çocuğun ve annesinin nafakası takdir olunur.

3. Zeyd-i sağîrin, anası Hind'den intikal etme emvâl ve erzâkı var iken nafakası babası Amr'a lâzime olur mu?

el-Cevab olmaz ve lehu ufiye anhu.

Fakir çocuğun nafakası babasına aittir. Eğer çocuk zenginse ihtiyaçları kendi malından karşılanır. Babası, zengin çocuğuna kendi malından harcama yapmışsa şahitler huzurunda “ben bu çocuğuma sonradan onun malından almak üzere veriyorum” derse yapmış olduğu harcamayı onun malından geri alabilir. Çocuk bâliğ olunca nafakası babasına vacip olmaz ancak istisnâî hallerde mesela çocuk sakat, kötürüm, felçli veya ilim talabesi ise babasının nafaka mükellefiyeti devam eder.³⁹⁰

4. Suret-i mezbûrede Amr, zevcesi Zeyneb ile Zeyd-i sağîrin milk evinde bir kaç sene sâkin olsalar ba'dehu Zeyd bâliğ oldukda Amr'dan ecr-i misil talebine kâdir olur mu?

³⁸⁸ el-Meydânî, a.g.e., c. III, s. 96 vd. Damad Efendi, *Mecmeu'l Enhur*, c. I, s. 496-497.

³⁸⁹ Bakara 2/233. el-Meydânî, a.g.e. c. III, s. 101.

³⁹⁰ Damad Efendi, a.g.e., c. I, s. 496-497.

el-Cevab Amr'ın sükneya ihtiyacı var ise yahud Zeyd mürâhik olub kendi bile sâkin ise olmaz ve lehu ufiye anhu.

Yukarıdaki fetvada küçük çocuk Zeyd'in anadan kalma evinde, babası ve analığı, çocuk buluş çağına ulaşınca kadar birkaç sene kalsalar çocuk, geçen bu süre için babasından ecr-i misil talep edebilir mi diye sorulmaktadır. Burada hem babanın hem de çocuğun durumunu birlikte değerlendirmek isabetli olur. Baba fakir olup aileyi ancak geçindiriyorsa veya yaşlanıp çalışamaz hale gelmişse ve bir meskene ihtiyacı varsa babasına ecr-i misil ödetmek zulüm olur. Çünkü Rasûlullah (s.a.v) "Sen ve malın babana aittir"³⁹¹ buyurarak muhtaç durumdaki babaya evladının malından kâfi miktarda yararlanmayı caiz görmüştür. Çocuk açısından meseleye baktığımızda Zeyd küçük bir çocuk olup nafakaya, korunup hayata hazırlanmaya ihtiyacı var. Onun yeri ancak babasının yanındır. Nafakası babasına aittir. Ne zaman bülüğa ererse babasının nafaka mükellefiyeti düşer. Çocuk reşid olup bülüğa erince anasından kalan mallar onun tasarrufuna bırakılır.³⁹²

5. Nafakaya muhtac olub malları olmayan eytâm-ı sığârın anaları Hind ve emmileri Zeyd olsa nafakaları kangisine lâzime olur?

el-Cevab sülüsü Hind'e Sülüsâni Zeyd'e lazime olur ve lehu ufiye anhu.

6. Sûret-i mezbûrede Hind mûsire Zeyd mu'sir olıcak (nafaka) kangisine lâzime olur?

el-Cevab Hind'e lâzime olur. Ve lehu ufiye anhu.

Yukarıdaki iki fetva birbiriyle bağlantılı olduğu için birlikte değerlendireceğiz. Babaları vefat etmiş küçük çocukların nafaka ve başka ihtiyaçları varsa önce kendi mallarından yoksa babalarının malından karşılanır. Misal olarak verilen fetva örneğinde çocukların babalarından kalan malları bulunmamaktadır. Nafaka mükellefiyeti annelerine ve asabeden amcaya düşmektedir. Çocuklar vefat etmiş olsaydı onların varisi anne ve amca olacaktı. Nafaka mirasa göre taksim edilir. Amca babanın payı olan üçte ikilik "sülüsân" kısmını pay olarak alacak, anne ise üçte bir "sülüs" payına düşeni alacaktı. Anne ve amca bu pay oranlarına göre

³⁹¹ Ahmed b. Hanbel, c. II, s. 251,471; Nesâî, "Zekât, 54".

³⁹² Nisa 6.

çocuklara nafaka temin etmekle mükellef olur. İkinci fetvada annenin zengin, amcanın ise fakir olduğunu öğreniyoruz. Bu durumda anne nafaka işini üstlenir. Allah herkese ancak gücünün yettiğini teklif eder ve ona verdiği kadarıyla onu sorumlu tutar.³⁹³

7. Hind mehrinden ve nafaka-i iddetten geçub veled-i sağirini beslemek üzere zevci Zeyd ile muhâla'a eyleseler ba'dehu Hind yine dönüb veled için nafaka takdir itdirub Zeyd'den almağa kâdire olurmu?

el-Cevab zaman muayyen ise olmaz, meğer mu'sire olub veledde zarar müteayyin ola nafakayı alub kendi medyûne olur. Ve lehu ufiye anhu.

Yukarıdaki fetvada kocasıyla muhâlea akdi yapan ve akit bedeli olarak mehrini, iddet nafakasını terkedip küçük çocuğunun bakımını bile üstlenen bir anneden bahsedilmektedir. Muhâla'a akdi yapan kadının, âkil bâliğ olması, ölümcül bir hastalığa yakalanmış olmaması, sefihliği nedeniyle de hacr altına girmemiş olması gerekir. Fetvâya göre kadın, öncelikle muhâla'a akdinin gereğini yapmalıdır. Buna göre kadının mehri ve iddet nafakası sâkit olur, küçük çocuğunu da beslemesi gerekir. Ancak, annenin küçük çocuğuna nafaka takdir ettirmesi, kadının fakir olup çocuğunu besleyememesi ve çocuğuna zarar geleceğinden endişe etmesi durumlarında caiz olur. Kadın muhâla'a akdinde çocuğunu beslemek için zaman tayin etmeden kocasına nafaka takdir ettirmiş olsa ve kendisi de fakirse çocuğun nafakası babaya ait olur. Hâlbuki koca, muhâla'a akdinde çocuğun beslenmesi için bir süre belirlemiş olsaydı nafaka sorumluluğu karısına ait olacak kendisi de çocuğa yaptığı harcamanın bedelini ondan isteyebilecekti.³⁹⁴

3.15. HİDÂNE HAKKI VE DEĞERLENDİRMESİ

Çocuğun doğumundan itibaren emzirilmesi, bakımı, temizliği ve belli bir yaşa kadar yetiştirilmesi hizmetine hadâne veya hidâne denir. Bu hak öncelikle çocuğun annesine ait bir haktır. Bu hakkı Rasûlullah (s.a.v.) şu şartla belirlemiştir: **“Başkasıyla evlenmediğin sürece çocuğun üzerinde önce sen hak sahibisin”**³⁹⁵. Eğer anne bulunmazsa bu hak kadınlarda sırasıyla, anneanneye, babaanneye, öz

³⁹³ Talâk, 65/7.

³⁹⁴ Kâdîhân, *Kitâbu't-talâk*, Hul'

³⁹⁵ Ebu Davud, “*Talâk*, 35”.

kızkardeşe, ana bir kızkardeşe, baba bir kızkardeşe, teyzeye sonra da halaya geçer. Bunlardan sonra erkek tarafında bu hak, babaya, babanın babasına, öz kardeşe veya baba bir erkek kardeşe, öz amcaya veya baba bir amcaya veya bunların çocuklarına intikal eder.

Çocuğun bakım ve terbiyesi ile meşgul olacak kadın ve erkeğin Müslim, âkil bâliğ olup çocuğa bakacak güç ve kudrette olması, çocuğun hayatını, ahlakını, sağlığını koruyup kollayacak emin bir kimse olması aranan ortak vasıftır.

Erkeğin müslüman olması, bakacağı çocuk kız ise ona mahrem olması erkek için özel şarttır. Eğer bakım işini kadın üstlendiyse çocuğa mahrem olmayan biriyle evli olmaması şarttır.

Hidâne çocuğun bakımı ve yetiştirilmesi olunca bu süre, çocuğun kendi başına yemek yiyip elbisesini giyebildiği, istincasını yapıp temizlenebildiği kısaca zaruri sayılacak ihtiyaçlarını kendi başına görebildiği bir yaşa ulaşmasıyla sınırlandırılmıştır. Buna göre erkek çocuk için Hidâne süresi yedi ilâ dokuz, kız çocuğunda ise dokuz on bir yaşları hidâne süresinin sonu olarak belirlenmiştir.³⁹⁶

Çocuğun nafaka giderleri haricinde kalan bakım ve diğer masrafları, varsa öncelikle çocuğun kendi malından karşılanır. Çocuğun malı yoksa bu masrafları karşılama görevi babaya kalır. Baba yaşlı veya fakirse nafaka borçlusu akrabalar bu borcu ödemekle sorumlu olurlar.³⁹⁷ Şeyhülislam Sun‘ullah Efendi’nin hidâne konusuyla ilgili fetvalarından örnekler aşağıda verilmiştir.

3.15.1. Hidâne ile İlgili Fetvâlardan Örnekler

1. Zeyd-i müteveffanın zevcesi Hind, ecnebiyi tezevvüc itmedin hidânesinde olan sığâr ile vatani aslîsi olan diyarına gitmek istedikde Zeyd’in babası Amr, sığâra mani olmağa kadir olur mu?

el-Cevab nikâh anda oldıysa olmaz ve lehu ufiye anhu.

Yukarıdaki fetvâda kocası ölmüş, küçük çocuklarıyla başbaşa kalmış ve yeni bir evlilik de yapmamış dul bir kadın, kayınbabası tarafından çocuklarını vatanına

³⁹⁶ Debûsi, *Kitâbu’n-Nikâh*, s.843;Dâmâd Efendi, *Mecmeu’l-Enhur şerh-i Mülteka’l-Ebhur c. I*, s. 482.

³⁹⁷ Hassaf, *Kitâbu’n Nafakât*, s. 17; Bilmen, a.g.e., c. II, s. 441; Karaman, a.g.e, s. 343.

götürmekten alikonabilir mi? denilmektedir. Burada konuya açıklık kazandıran bir hadiste peygamberimiz bir kadına şöyle söylüyor:“**Başkasıyla evlenmediğin sürece sen çocuk üzerinde daha fazla hak sahibisin**”.³⁹⁸ Fetvâda küçük çocuklarını vatan-ı aslîsine götürmek isteyen bir kadından bahsedilmektedir. Çocukların küçük olması nedeniyle onların bakım hakkı önceliği anneye aittir. Kadın, kocası ölmüş olduğu için zevciyet bağı kopmuştur, böyle olunca kadının çocuklarıyla vatanına dönmesi caiz olur.³⁹⁹ Kayınbabası annenin çocuklarını vatanına götürmesine mâni olamaz. Çünkü çocuklar küçük, bakımları annelerinde ve anneleri de yeni bir evlilik yapmadığı sürece hidâne hakkına herkesten fazla hak sahibidir. Hidane hakkı erkek çocuklar için 7 veya 9, kız çocuklar için de bülûğ çağına kadar devam eder.

2. Zeyd zevcesi Hind’i fahşâ için tatlık idub Hind yine fuhuştan ferağ itmeyub mahalleden mahalleye kovsalar, Zeyd sağır oğlunu o makûle avrete inanmam deyu Hind’in elinden almağa kadir olur mu?

el-Cevab olur emaneti olmaycak.

Bu fetvâda küçük bir çocuğun hidâne hakkının annesinden alınmasıyla ilgili bir durumdan bahsedilmektedir. Hidâne hakkı çocuğun bakımı, terbiye edilmesi şefkat ve ilgiyle büyütülmesi demek olunca bu hak öncelikle anneye aittir. Anne bu hakkı kötüye kullanır çocuğu ile ilgilenmezse hele de fuhuş gibi çirkin bir işi irtikâp ederek çocuğun zayi olmasına sebep olursa hidâne hakkını kaybeder.⁴⁰⁰ Böyle bir durumda çocuk öncelikle babası tarafından anneden alınır, ikinci derecede çocuğa bakım hakkı olan anneanneye durumu uygunsa verilir. Anneannenin yaşlılık, hastalık gibi nedenlerle çocuğa bakamama durumu varsa babaanne çocuğun bakımını üstlenir. Erkek çocuk kendi ihtiyaçlarını görebilecek duruma gelince babası onu annesinden alır ve erkeklerin sahip olacağı ahlaki karaktere göre yetiştirir hayata hazırlar.

3. Hind yetîme-i sağîreyi terbiyeye nisâ tâifesinden anasının anası Zeyneb’den gayri kimesne olmayub beslerken babası Zeyd, Zeyneb’in elinden almağa kadir olur mu?

³⁹⁸ Ebû Dâvud, “*Talak*, 3”.

³⁹⁹ el-Mevsîlî, a.g.e., c. III, s. 19.

⁴⁰⁰ Dâmâd Efendi, a.g.e. c. I, s. 480; el-Mevsîlî, c. III, s. 18

el-Cevab müştahât değilse olmaz. Ve lehu ufiye anhu.

Yukarıdaki fetvâda yetim küçük bir kız, anneannesinin bakım ve terbiyesinde iken babası onu anneannesinden alabilir mi diye sorulmaktadır. Hidâne hakkı sıralamasında anneden sonra bu hak anneanneye geçer. Kız çocuğunun yetiştirilmesinde anneanne babadan bu işe daha layıktır. Kız çocuğu hayız görene kadar anneannesinin yanında kalır. Kız çocuğu kendi başına zaruri ihtiyaçlarını karşılayacak duruma gelse bile kadınlara mahsus âdâbı ev işlerini, hayatta bir hanımın bilmesi gereken görgü ve becerileri ancak bir hanımdan öğrenir. Kız çocuğunun bulûğa ermesinden sonra korunmaya ihtiyacı vardır bu konuda baba daha güçlüdür. İmam Muhammed'e göre kız çocuğu şehvet duyulacak bir yaşa gelince onun korunmaya ihtiyacı olduğundan çocuk babaya verilir bu görüş ihtiyata daha uygundur.⁴⁰¹ Kız çocuğu küçük olduğu ve hidane hakkı anneannesinde bulunduğu için baba çocuğu anneannesinden alamaz ancak çocuk bulûğa erince korunmaya muhtaç olduğundan baba onu yanına alır.

4. Hind sağıre-i yetîmeyi taht-ı nikâh-ı ecnebîde olmayan vâlidesi Zeyneb nafaka ile beslerken ammi Amr mücerred ben bilâ- nafaka beslerin deyu Zeyneb'in yedinden almağa kadir olur mu?

el-Cevab olmaz ve lehu ufiye anhu.

Bu fetvâda hidâne hakkı öncelik sıralamasını dikkate alırsak, küçük yetim bir kızın, bakımının yapılması, beslenmesinin temini, hanımlara mahsus bilgi nezâket ve âdâbın öğretilmesinde ilk hak sahibi annedir. Anne, küçük kızına daha şefkatlidir, yabancı birisiyle evlenmedikçe de peygamberimizin hadisine göre çocuğuna bakıp onu yetiştirmeğe herkesten daha layıktır.⁴⁰² Amca, babanın olmadığı durumlarda kız yiğenini koruyup kollamada daha güçlüdür. Kız şehvet duyulan bir yaşa ulaşmışsa ve annesinin korumasında iken ona bir zarar gelmesi ihtimali varsa onu annesinden ister ve korumasına alır. Zira bulûğ çağına gelmiş bir kızın amca koruyup kollamaya daha muktedirdir.

⁴⁰¹ Molla Hüsrev, a.g.e., c. I, s. 411,412; el-Kâsânî, a.g.e. c. IV, s. 41-44; İbnü'l-Hümâm, a.g.e., c III, s. 313.

⁴⁰² Ebu Davud, Hadis no 2276; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. II, s.182; Hâkim, *Müstedrek*, c. II, s. 207.

5. Zeyd'den mutallaka olan Hind'in sağîre kızını Hind'in validesi Hadice, ben hasbî beslerin deyu yanına aldıktan sonra Hind hakk-ı hidâne benimdir deyu kendi hacrine alub hâkim, Zeyd'in üzerine nafaka takdir itdikden sonra Hind takdir olunan nafakayı Zeyd'den talep itdikde Zeyd mukaddemen Hadice hasbî beslemeğe taahhüd itmiş idi deyu virmemeğe kadir olur mu?

el-Cevab Zeyd gâib olmağla takdîr-i şer'î itmediyse yahud Zeyd'i ihdâr idüp yüzüne takdîm itmediyse olur.

Yukarıdaki fetvaya göre boşanmış bir ailenin küçük kızı, anneannesinin yanında kalıp onun tarafından sevabına bir karşılık beklemeden besleniyorken kızın annesi, hidâne hakkı benimdir diyerek kızını annesinin elinden alıp kocasına nafaka takdir ettirse, kocası ise boşadığı karısına cevaben kayınvalidesinin çocuğa önceden hasbice bakmayı taahhut etmiş olduğunu bu nedenle çocuk için takdir edilen nafakayı vermeyeceğim demeye kâdir olabilir mi denilmektedir.

Küçük çocuğun nafakası fakir de olsa öncelikle babaya aittir.⁴⁰³ Çocuğun kendi malı varsa nafakası kendi malından karşılanır. Bu esaslar dâhilinde fetvayı değerlendirdiğimizde anneanneninin torununu sahiplendiğini görüyoruz. Çocuk, annesi tarafından hidâne hakkı gerekçe gösterilerek anneannesinin elinden alınıyor ve çocuğa nafaka takdir ettiriliyor. Bu durumda koca kayıp değilse veya mahkemenin verdiği nafaka kararı yüzüne okunmuşsa ve nafaka temin edecek bütün şartlar kendisinde mevcutsa mahkemenin verdiği “nafaka temini” emrinden kaçınmaz. Bu, bir babanın asli vazifesidir. Anneanneninin torununa hasbice bakması bahane olarak ileri sürülemez. Baba duyarsız olup çocuğun annesi de evlenmiş veya perişan bir durumdaysa anneanne torununu hidâne hakkını kullanarak besler, büyütür ve hayata hazırlar. Fetvada bahsi geçen “hasbîce beslerin” sözü bir anneanneninin karşılık beklemeden sevabına, torununa hizmete talip olduğunun en güzel ifadesidir.

6. Zeyd fevt olup sağîr oğlu Amr'ı ve sağîre kızı Hind'i ve zevcesi Zeyneb'i terk idub ba'dehu Zeyneb zevci âhara varmağla sağirlerin li-ebeveyn emmileri Bekir, “sen zevci âhara vardın” deyu (sağirleri) Zeyneb'den almak istedikde Zeyneb ben

⁴⁰³ Bakara 2/233.

yanımdan mezbûranın levazımın görüp hacrimde terbât iderun deyub Bekir'e virmemeğe kâdire olur mu?

el-Cevab olmaz ve lehu ufiye anhu.

Yukarıdaki fetvada kocası ölmüş, yeni bir evlilik yapmış ve küçük çocuklarını da bu evliliğe rağmen himayesinde yetiştirmek isteyen bir anneye, çocuklarınbabaları bir olan amcası karşı çıkıyor ve küçük yiğenlerinin kendi himayesinde kalıp hayata hazırlanmasını istiyor. Fetvada evlilik yapan bir anneden bahsedilmektedir. Evlilik yapan bir anne, hadisi şerifte geçtiği üzere, “*evlenmediğin sürece sen, çocuklarına bakmaya daha fazla hak sahibisin*”emrine binâen çocuklarının hidâne hakkını kaybeder. Amcaları küçük yiğenlerini himayesine alır annesi buna karşı çıkamaz

SONUÇ

Boşanma, arşı titreten, yuvaları dağıtan, yavruları çoğukez sahihsiz bırakan, Allahu teâlâ tarafından helallerin en sevimsizi olarak kabul edilen bir davranıştır. Şartlar gerektiğinde boşama, bazen farz, bazen müstehap, bazen haram, bazen mekruh, bazen de mubah olur. Sun‘ullah Efendi’nin talâkla ilgili fetvalarını değerlendirirken nüshada dağınık halde olan fetvâları konuya uygun başlıklar altında topladık. Fetvaların klasik fıkıh kitaplarında, nasıl yer aldığını gözden geçirdik. Daha sonra uygulamada talâkla ilgili durum mahkemelere nasıl yansıdı diyerek Sunullah Efendi dönemindeki İstanbul Kadı Sicilleri’ndeki boşanma davalarını araştırdık.

1-Araştırmamız neticesinde mahkeme kararlarıyla fetvalar arasında uygunluk olduğunu gördük. Bu bağlamda Talâk konusuna ait meseleleri İstanbul’daki Kadı sicillerinden, İstanbul Mahkemesi 3 nolu h.1027/1618 tarihli defterden, Rumeli Sadâreti Mahkemesi 56 nolu h.1042-1043 tarihli defterden, Üsküdar Mahkemesi 56 nolu h. 990-991 tarihli defterden, Hasköy Mahkemesi 5 nolu h.1020/1612 tarihli defterden, Eyüb Mahkemesi 19 nolu h. 1028-1030 tarihli defterden, Üsküdar Mahkemesi 84 nolu h. 999-1000 tarihli defterden ve Sunullah Efendi’nin kazasker iken davalara baktığı Rumeli Sadâreti Mahkemesi 21 nolu 1003 tarihli defterden birçok konuyla birlikte dava kayıtlarından okuyup araştırma imkânımız oldu.

2- Mahkeme kayıtlarında boşanma dâvâları içinde en çok muhâla‘a konusu yer almaktadır. Üç talâkla ve şarta bağlı olarak yapılan boşamalar mahkeme kayıtlarında çok olmasa da mevcuttur. Bu örneklere tez çalışmamızda talâk konularını değerlendirirken yeterince yer verdik. Ayrıca İstanbul ve Konya Şer‘iye Sicilleri’nden Osmanlıda muhâla‘aya sebep olan konuları ve muhâla‘a bedeli olarak kabul edilen hususları arşiv belgelerine istinaden ortaya koyduk.

3- Sun‘ullah Efendi’nin fetvâ mecmuasında talâk konusuyla ilgili fetvâların çoğu, bilhassa şarta bağlı ve üç talâkın birlikte söylendiği fetvalar şeklinde önümüze çıkmaktadır.

4- Talâk konusundaki fetvalara baktığımızda incir kabuğunu doldurmayacak meselelerin bile üç talâka konu olması toplum olarak Osmanlı’dan günümüze değişen bir şeyin olmadığını göstermektedir. Durumu aydınlatıcı olması bakımından

talâka konu olan bir fetvada şöyle denilmektedir: **“Zeyd zevcesi Hind’e elinde olan makara kimindir deyuver, eğer deyuvermezsen üç talâk boş ol didikde Hind dahi makara filan konşunundur dise talâk vâki olur mu? elcevâb olmaz vâkı’ı didiye.”** Bu fetvada da görüldüğü gibi bir makara üç talâkla boşamaya konu olmuştur.

5- Bir sözle üç talâk hakkının bir anda kullanılması dinimizin bidat kabul ettiği bir davranıştır. Mahkeme kayıtlarında üç talâkın bir anda kullanılması neticesinde boşanmalarına karar verilmiş kişilerle ilgili birçok dava örneklerine rastlamak mümkündür. Osmanlı Devleti aile hukuku ile ilgili alanlarda düzenleme yapmak durumunda kalınca bazı değişikliklere gitmiştir. Bu düzenlemeler Aile Hukuku Kararnamesi’nde maddeler halinde açıklanmıştır. Bunlardan biri de ikrâh halinde ve sarhoş iken yapılan boşamaların geçersiz kabul edilmesidir. Hanefi fetva kitaplarında ikrâh sonucu ve sarhoşken yapılan boşamalar geçerli kabul edilmişken 1917 tarihli Hukûk-ı Aile Kararnamesi’nde diğer mezheplerin görüşü kabul edilerek ikrâh sonucu yapılan boşamanın geçersiz olduğu 105. maddede, sarhoşun boşamasının muteber olmadığı hususu ise 104. maddede açıklanmıştır. Talâkla ilgili fetvalarının değerlendirildiği yerlerde Hukuk-ı Aile Kararnamesin’de yeralan bu gibi değişikliklere işaret edilmiştir.

6- Şeyhülislâm Sun‘ullah Efendi, Ebussuûd Efendiye talebe olmuş onun elinden icâzet alarak mülâzim olmuş ve İstanbul’daki meşhur medreselerde kısa aralıklarla yirmi yıla yakın müderris olarak görev yapmıştır. Kadılık ve kazaskerlik görevlerinde de kısa zamanlarda bir üst makama terfi etmiştir. Şeyhülislâm iken dört defa görevinden siyasi gerekçelerle azledilmiştir. Bu durum Koçi Bey’in Risale’sinde de belirttiği gibi o dönemdeki gerek ilmiye gerekse siyasi ve idari alanlarda yaşanan büyük çalkantıların bir sonucudur. Sunullah Efendi hak sözü söyleyen, azledilmekten korkmayan, yanlışlıklara dikkat çeken, haksızlıkla ve haksız kişilerle hep mücadele etmiş bir din ve devlet adamıdır. Onun hayatı Osmanlı Devleti’nin o günkü durumunu yansıtan bir ayna gibidir

7- Çalışmamızın sonuna ekler kısmında “Fetâvâ-yı Sun‘ullah” Efendi’nin Süleymaniye Ktp Hasan Hüsnü Paşa nr. 502’deki nüshasında mevcut olan 93 talâk

fetvası eklenmiştir. Ayrıca mecmuadaki konular fetva sayılarına ve konu başlıklarına göre tezin ek tablosunda gösterilmiştir.

Helal ve haram duyarlılığını kaybeden nesiller geleceğimizi belirlememeli, Kur'an'da zikredilen: *“Rabbimiz, bize eşlerimizden ve zürriyetimizden gözümüzün aydınlığı olacak evlatlar bahşeyle ve bizleri müttakilere önder eyle”* diye dualar ettiğimiz nikâha önem veren, talâk konularında duyarlı bir nesli, yarınlar hazırlama görevimiz bulunmaktadır. Bu çalışmamız bu gayeye matuf bir çalışmadır.

Bize bu çalışmayı tamamlamayı nasip eden Allah'a hamd, sevgili Rasûlüne salât, âline ve ashabına selam olsun.

KAYNAKÇA

- Ahmed, b. Hanbel: **Müsned**, thk. A.M. Şâkir, Dâru'l-Ma'ârif Mısır, 1949.
- Ahmed, Davudoğlu: **Mevkûfât**(Mültekâ tercümesi), Saâdet Yayınları, İstanbul, 1986.
- Akgündüz, Ahmet: **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, Fey Vakfı, İstanbul, 1992.
- Ali Haydar, Hoca Eminzâde: **Düreru'l-Hukkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm 3**. Baskı C. I-IV, Matbaa-i Tevsii Tıbâat, İstanbul, 1330/1912.
- Aksoy, Mehmet: **Şeyhülislâmlıktan Bugüne Şeyhülislâmlıktan Diyânet İşleri Başkanlığına Geçiş**, Önel Yayınevi, Köln, 1998.
- Akyılmaz, Gül: **İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kadının Statüsü**, Tablet Basım Yayın, Konya, 2000.
- Âli, Mustafa: **Mevâidü'n-nefâis fî kavâidi'l-mecâlis**, İstanbul, 1956. (taşbaskıdan tıpkıbasım).
- Atâî, Nev'izâde Atâullah: **Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmileti'ş-Şekâik**, İstanbul, 1268.
- Aydın, Mehmet Âkif: **İslâm-Osmanlı Aile Hukuku**, İstanbul, 1985. **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul, 1999.
- Baltacı, Cahit: **15. ve 16. Yüzyılda Osmanlı Medreseleri**, İstanbul, 1976.
- Başbakanlık Arşivi: **Mühimme Defteri** 58, 111/103.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el Hüseyin: **es-Sünenü'l-Kübra**, C. I-X, Haydarabad, 1352/1953.
- Bilmen, Ömer Nasuhi: **Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kamusu**, C. I-VIII, İstanbul, 1968.
- Beyzâde, Hasan Ahmed Paşa: **Zeyl'i-Tâcu't-Tevârîh**, (Şevki Nezihî Aykut) tarafından 3 cilt olarak yayınlanmıştır.

Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmâil: **el-Câmiu's Sahîh** C. I-VIII, Dâru't-Tibâati'l-Âmire, İstanbul, 1325/1907.

Cassâs, Ebu Bekr Ahmed b. Ali: **Ahkâmu'l-Kur'ân**, C. I-III, Beyrut, 1414/1993.

Cin, Halil: **Eski Hukukumuzda Boşanma**, 2. Baskı, Konya, 1988.

Colin İmber: **Şeriattan Kanuna, Ebussuûd ve Osmanlıda İslâmî Hayat**, Çev. Mürteza Bedir, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004.

Çatalcalı, Ali b. Muhammed: **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, İstanbul, 1323/1912.

Dâmâd, Abdurrahman b. Şeyh Muhammed: **Mecmeu'l-Enhur fi Şerhi'l-Mülteka'l-Ebhur**, İstanbul, 1311/1893.

Danişment, İsmâil Hamî: **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, İstanbul, 1950.

DİA. **Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**.

Debûsî, Ebu Zeyd Abdullah b. Ömer: **Kitâbu'n-Nafakât**.

Döndüren, Hamdi: **Delilleriyle Aile İlmihali**, İstanbul, 1995. ; **Delilleriyle İslâm Hukuku, Şahıs Aile ve Çözümlü Miras**, 2. Baskı, İstanbul, 1983.

Düzdağ, Ertuğrul: **Ebussuûd Efendi Fetvâları Işığında XVI. Asır Türk Hayatı**, İstanbul, 1972.

Ebu Davud, Süleyman b. el-Eş'âs es-Sicistânî: **Sunenü Ebu Dâvûd**, C.I-V, İstanbul, 1981.

el-Fetâvâ'l-Hindiyye, I-VI, Beyrut, 1400/1980.

Gelibolulu, Mustafa Âli: **Mevâidü'n-Nefâis fi Kavâidi'l-Mecâlis**, İstanbul, 1956.

Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Sayı 10-11 İstanbul, 1983.

Hallâf, Abdülvehhâb: **Ahkâmu'l-Ahvâli's-Şahsiyye fi's-Şerâti'l-İslâmiyye**, Kuveyt, 1410/1990.

Hassâf, Ebu Bekr Ahmed b. Amr: **Kitâbu'n-Nafakât**, thk. E. Efğânî Beyrut, 1404/1984.

Hukuk-ı Aile Kararnamesi, İstanbul, 1918.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn: **Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr**, C. I-V, el-Meymeniyye, Kahire, 1307.

İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid: **Fethu'l-Kadîr** C. I-X, Kahire, 1389/1970.

İbn Mâce, Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî: **es-Sünen** C. I-II, Thk. M.F. Abdülbâki, Mısır, 1372/1972.

İbn Manzûr, Cemaluddîn Muhammed b. Mükerrerem: **Lisânü'l-Arab**, C. I-XV, Beyrut, 1374/1955.

İbn Nuceym, Zeynü'lâbidîn b. İbrahim el-Mısırî: **el-Eşbâh ve'n Nezâir**, Mısır, 1322/1904.

Kadîhân, Fahrüddîn Hasan b. Mansur el-Özcendî: **el-Fetâvâ'l-Hâniye**, C. I-III, (el-Fetâvâ'l-Hindiyeye'nin kenarında) Beyrut, 1980.

Kânunnâme-i Âli Osmân, nşr. Abdülkâdir Özcan, İstanbul, 2003.

Karaman, Hayreddin: **Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku, Mukayeseli İslâm Hukuku**, C. I, İstanbul, 1982.

Kâsânî, Alâüddîn Ebu Bekr b. Mesûd: **Bedâiyü's-Sanâyi fi Tertîbi's-Şerâyi'**, 2. Baskı, C. I-VII, nşr. Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1394/1974.

Kâtip, Çelebi: **Fezleke**, İstanbul 1286. ; **Keşfu'z-Zunûn**, C. I-II, İstanbul, 1971. **Takvîmu't-Tevârîh**, İstanbul, 1146.

Koçi Bey, Mustafa: **Koçi Bey Risâlesi**, nşr. Ali Kemal Aksüt, İstanbul, 1939.

Konevî, Kasım: **Enîsü'l-Fukahâ fi ta'rîfâti'l-Elfâzi'l Mütedâvile Beyne'l-Fukahâ**, thk. Ahmed el-Kubeysî, Cidde, 1404/1987.

Mâlik b. Enes: **el-Muvatta**, C. I-II, İstanbul, 1981.

Mecelle-i Ahkâmı Adliyye, (Ahmed Cevdet Paşa başkanlığındaki bir komisyon tarafından hazırlanmıştır). Ayrıca Ahmed Himmet Berki tarafından da Mecelle üzerinde yapılan bir çalışma mevcuttur. İstanbul, 1978.

Sem'î Efendi, Mehmed: **Esmâru't-Tevârîh**, İstanbul, 1311.

Merğînânî, Ali b. Ebi Bekr: **el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi**, C. I-IV, İstanbul, 1986.

Mevsîlî, Abdullah b. Mahmud b Mevdûd b. Mahmud: **el-İhtiyâr li ta'fîli'l-Muhtâr**, İstanbul, 1980.

Meydânî, Abdülganî el-Ganîmî ed-Dîmeşkî: **el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb**, C. I-IV, Kahire, 1961.

Mîras, Kamil: **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesi ve Şerhi**, C. I-XII, 2. Baskı, DİB. Yayını, Ankara, 1957-1972.

Mola Hüsrev, Mehmed b. Ferâmûz: **ed-Dürer ve'l-Gurer** C. I-II, İstanbul, t.y.

Müslim, Haccâc b. Ebü'l Hüseyin el-Kuseyrî en-Neysâbü'rî: **el-Câmiu's-Sahîh**, C. I-IV, İstanbul, 1981.

Naîma Mustafa: **Naîma Tarihi**, İstanbul, 1281.

Nesâî, Ahmed b. Ali: **Sünenü'n-Nesâî**, C. I-VIII, İstanbul, 1981.

Nesefî, Necmüddin b. Hafis: **Tilbetü't-Talebe fi'l Istilâhâti'l-Fıkhiyye**, İstanbul, 1311.

Öz, Tahsin: **İstanbul Câmileri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1962.

Özen, Şükrü: **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. 3, Sayı. 5. 2005.

Sâbûnî, Abdurrahman es-Sabûnî: **Medâ Hürriyyeti'z-Zevceyn fi't-Talâk fi's-Şerîati'l-İslâmiyye**, 2. Baskı, C. I-II, Neşr. Dâru'l Fikr, 1968.

Sâbûnî, Muhammed Ali: **Revâiu'l Beyân Tefsîru Âyâti'l Ahkâm**, 2. Baskı, C. I-II, Mektebetü'l-Gazzâlî, Dîmeşk, 1397/1977.

Selânikî, Mustafa Efendi: **Tarihi Selânikî**, C. I-II, (1003-1008, 1595-1600) 2. Baskı. Türk Tarih Kurumu, Mehmet İpşirli, 1999.

Serahsî, Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl: **el-Mebsût**, 3. Baskı, C. I-XXX, Neşr, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1398/1978.

Şa'bân, Zekiyyüddîn: **el-Ahkâmu's-Şer'iyye li'l-Ahvâli's-Şahsiyye**, 6. Baskı, Bingazi, 1993.

Şevkânî, Muhammed b. Ali: **Neylü'l-Evtâr fî Şerhi Mülteka'l-Ahbâr**, C. I-VIII, el-Matbaatü'l-Osmâniyye el-Mısriyye, t.y.

Şeybânî, Muhammed b. Hasen: **el-Câmiu'l-Kebîr**, nşr. E Efğânî, Kahire, 1356.

Tirmizî, Muhammed b. İsa: **Sünenü't -Tirmizî**, C. I-V, İstanbul, 1981.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara,1988.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet: **Türk Medenî Hukuku, Aile Hukuku**, 5. Baskı, C. II, İstanbul, 1968.

Yaman, Ahmet: **İslâm Aile Hukuku**, 6. Baskı, İstanbul, 2008.

Zeylaî, Abdullah b. Yusuf: **Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidâye**, C. I-IV, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1393/1973.

Zeylaî, Fahrudin Osman b. Ali: **Tebyînü'l-Hakâik alâ Kenzi'd-Dekâik**, C. I-VI, el-Matbaatü'l-Emîriyye Tab'ı.

Zeydan, Abdülkerim: **el-Mufassal fî Ahkâmi'l-Mer'e ve Beyti'l-Müslimi fi'ş-Şerîati'l-İslâmiyye**, C. I-VII, Beyrut, 1425/1994.

Zihni, Mehmed Efendi: **Münâkehât Mufârakât**, nşr. Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1324.

Zuhaylî, Vehbe: **el-Fıkhü'l İslâmî ve Edilletuhu**, 2.Baskı, C. I-VIII, Dımaşk, 1405/1985. el-Fıkhül İslâmî fî Uslûbihi'l-Cedîd, 2. Baskı, C. I-II, Dımaşk, t.y.